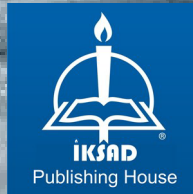

Küresel Ekonomik Düzendeki Dünya ve Türkiye'den Araştırmalar

Editörler

Emrah KIRATOĞLU

İhsan KURAN

Küresel Ekonomik Düzendede Dünya ve Türkiye'den Araştırmalar

Editörler

Emrah KIRATOĞLU
İhsan KURAN

Yazarlar

Babak HUSUYEV
Filiz ÖZBAY
İhsan KURAN
Kaan YİĞENOĞLU
Mansur BEŞTAŞ
Mehmet DAĞ
Mustafa ADIGÜZEL
Necla DEMİR,
Semih Serkant AKTUĞ
Serap ATEŞ
UĞur YAVUZ

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8405-68-2

February / 2022

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

Sayfa Nu.

ÖNSÖZ

Emrah KIRATOĞLU, İhsan KURAN.....1

BÖLÜM I

2021-2022 Rusya-Ukrayna Krizinin İktisadî Temelleri

Arş. Gör. Kaan YİĞENOĞLU..... 3

BÖLÜM II

Azerbaycan'ın Sanayi Üretimi ve Yük Taşımacılığı Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi ile Analizi

Öğr. Gör. Babak HUSUYEV..... 39

BÖLÜM III

Analysis of the News Headlines Used in Social Media with Machine Learning: An Application on Twitter

Dr. Mansur BEŞTAŞ ve Prof. Dr. Uğur YAVUZ.....57

BÖLÜM IV

Siirt İli İşgücü Piyasasına Yönelik Bir Alan Araştırması

Uzman Necla DEMİR, Doç.Dr. Mehmet DAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Semih Serkant AKTUĞ.....119

BÖLÜM V

Finansal Küreselleşmenin Gelişimi ve Dönüm Noktaları

Doktorant Mustafa ADIGÜZEL..... 143

BÖLÜM VI

Dijital Dönüşümün İstihdam Üzerindeki Etkisi: Robot İşçi Örneği

Dr. Filiz ÖZBAY.....177

BÖLÜM VII

Cumhuriyet Dönemi Sanayi Planlarının Değerlendirmesi

Arş. Gör. Dr. İhsan KURAN.....205

BÖLÜM VIII

İş Analizi ve İş Tasarımı

Öğr. Gör. Dr Serap ATEŞ.....233

ÖNSÖZ

Bu çalışma üniversitelerin çeşitli bölümlerinde bulunan akademisyenler ve araştırmacıların katkılarıyla farklı bölümler kaleme alınarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada yer alan eksik ve eleştiriye açık olan noktaların tarafımıza bildirilmesi literatüre katkı sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışmada emeği geçen tüm araştırmacılara ve kitabın basımını titizlikle gerçekleştiren İksad Yayınevi'ne teşekkürlerimi sunarak, çalışmanın ilgili tüm kesimlere faydalı olmasını dilerim.

Editörler

Emrah KIRATOğLU

İhsan KURAN

BÖLÜM I

2021-2022 RUSYA-UKRAYNA KRİZİNİN İKTİSADİ TEMELLERİ

Arş. Gör. Kaan YİĞENOĞLU¹

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, kaanyigenoglu@yyu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-1961-6601.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ukrayna aradan geçen zaman içerisinde dünya ekonomisiyle bütünleşme hususunda önemli girişimlerde bulunmuş olsa da Rusya'nın etkisinden tam anlamıyla kurtulamamıştır. Son yıllarda Rusya'nın Suriye'de, Kırım'da, Doğu Akdeniz'de ve Ukrayna'da genişlemeci politikalar sergilemesi ve ABD liderliğindeki NATO'nun buna karşı girişimleriyle Ukrayna bir kez daha dünya gündeminin ilk sıralarında yer almıştır.

Aslına bakılırsa Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı gerginlik Ukrayna'nın ötesinde bir sorundur. Meselenin temelinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan güç dengesinin değişmesi bulunmaktadır. Bilindiği gibi Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ABD tek global güç olarak ortaya çıkmıştır ve Avrupa da büyük ölçüde ABD'ye bağımlı bir yapıya bürünmüştür. ABD için bu gelişmeler tarihi fırsat olmuştur ve "tarihin sonu" tezi de bu dönemlerde ortaya atılmıştır. Bir diğer ifadeyle, bu teze göre gelecekte liberal demokrasinin dünyada kabul gören bir sistem olacağı iddia edilmiştir (Fukuyama, 1989).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle iki önemli gelişme olmuştur. Birincisi, Sovyetler Birliği gibi Soğuk Savaş'ın önemli bir aktörünün uluslararası arenadaki konumu zayıflamıştır ve ikincisi, Sovyetler Birliği yakın çevresinde nüfuz alanını azaltmak zorunda kalmıştır. "Tabiat boşluk kabul etmez" varsayımı bu noktada devreye girmiştir ve Sovyetler Birliği'nin etki alanının zayıfladığı bölgelerde ABD'nin nüfuzu artmıştır. Bunun için de 1992 yılında başlayan ve üç yıldan fazla süren

Bosna Savaşı iyi bir bahane olmuştur ve ABD'nin ve NATO'nun Boşnaklara desteği sonucunda savaş sona ermiştir. Bu ve buna benzer gelişmelerle ABD liderliğindeki NATO'nun Rusya'nın çevresinde güçlendiğine şahitlik edilmiştir. NATO'nun genişlemesi üye katılımıyla devam etmiştir. 1999 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya; 2004 yılında Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya; 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan; 2017'de Karadağ ve 2020'de Kuzey Makedonya NATO üyesi olmuşlardır (NATO, 2020). Son olarak Ukrayna'nın NATO üyesi olabileceği yönündeki söylentiler dünya kamuoyuna yansımıştır (NATO, 2022).

Vladimir Putin'in 2000 yılında Rusya Devlet Başkanı olmasıyla Rusya'nın uluslararası kamuoyundaki algısı olumlu yönde değişmeye ve Rus Devleti toparlanmaya başlamıştır. Putin'in Sovyet gizli istihbarat servisi KGB'nin eski bir ajanı olması, Rus Devleti'nin uluslararası sistemde tek global güç olarak kalan ABD'ye karşı bir misilleme olduğu tartışılmıştır (Rosenborg, 2019). Bu arada ABD'nin cesurca hamleleri devam etmiştir. Önce Irak'ı işgal eden ABD'nin bir sonraki hedefinde Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan gibi Rusya'nın yanı başındaki ülkelerde renkli devrimler yoluyla kendisine bağlı yönetimleri işbaşına getirmek vardı (Arrow, 2011). Göreve geldiği ilk yıllarda Rusya'nın iç istikrarına odaklanarak ılımlı bir dış politika izleyen Putin, yakın çevresindeki bu gelişmelerden sonra şahin bir duruş sergilemeye başlamış ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde renkli devrimlere izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (Nikolsky, 2022). Putin'in Sovyetler Birliği dönemine göndermeler yapması ve Rusya'nın

bölgesinde giderek güçlü bir aktör haline gelmesi, Sovyetler Birliği'ne geri dönüş söylemlerinin artmasına neden olmuştur (Bullough, 2014).

Bu arada dünyadaki bazı gelişmeler de Rusya'nın rüzgarı arkasına almasını sağlamıştır. Bunlardan birincisi, birçok yönden 1929 Dünya Ekonomik Bunalımıyla karşılaştırılan ve 2008 yılında ortaya çıkan global iktisadî krizdir. Krizin ABD'de ortaya çıkması ve güvenilirlikleri yüksek finansal kurumların pek de güvenilir olmadıklarının anlaşılması, serbest piyasa ekonomisinin ve ABD'nin etkin olduğu dünya iktisadî sisteminin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu husus, ABD'nin dünyadaki algısını olumsuz yönde etkilemiştir. Global kapitalizme duyulan güvenin de azalmasına neden olmuştur (Bello, 2018). İkinci önemli gelişme ise 2010 yılında başlayan Arap Baharı sürecidir. Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde ortaya çıkan protestolar sonucunda Rusya'nın en önemli kazanımı Suriye'ye yerleşmiş olmasıdır. Rusya ve İran'ın iş birliği bölgede ABD ve müttefiklerine karşı güçlü bir savunma hattı oluşturmuştur ve Rusya'nın yakın çevresinden farklı bir bölgede nüfuz alanı elde etmesini sağlamıştır (Grajewski, 2021).

2013 yılının sonlarında ise Ukrayna'da günümüzde yaşanan Rusya-Ukrayna krizinin temelini oluşturan protesto gösterileri başlamıştır. Bir diğer ifadeyle Rusya ve Ukrayna arasındaki gerginlik yeni değildir. Taraflar 2014 yılında da karşı karşıya gelmişlerdir ve o zamanki gerginliğin fitili AB ile daha fazla iktisadî bütünleşmeyi reddeden Rusya yanlısı Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in bu kararına karşı Kiev'de düzenlenen gösteriler ile ateşlenmiştir. Akabinde önce

Ukrayna'nın Kırım bölgesinde ve daha sonra Donetsk ve Luhansk bölgelerinde yapılan referandumlar sonucunda Ukrayna'dan bağımsızlık taleplerinin artmasıyla Rusya'nın desteklediği ayrılıkçı güçler ile Ukrayna ordusu arasında çatışmalar yaşanmıştır. Rusya, bağımsızlık yanlılarını desteklediğini reddetse de Rus birliklerinin Ukrayna sınırına yığıldığına ilişkin bilgiler uluslararası kamuoyunda yer bulmuştur (Shinkman, 2017).

Bölgesel gerginliğin uluslararası krize evrilmesi ise 2014 yılının ortalarında olmuştur. Malezya Havayolları'na ait uçağın Rus yapımı bir füze tarafından Ukrayna hava sahasında vurulması sonucu uçaktaki 298 kişinin hayatını kaybetmesi ABD ve AB ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir (Clark ve Kramer, 2015). Krizin daha da büyümesini önlemek için yapılan Minsk Anlaşmaları ise istenilen ölçüde olumlu bir şekilde sonuçlanmamıştır ve 2016 yılında NATO'nun Doğu Avrupa'ya askerî yığınağını artırmasıyla taraflar arasındaki gerginlik devam etmiştir (Sharkov, 2017).

Bu arada Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihindeki askerî darbe girişimini Rusya başarılı bir şekilde kullanmış, Batı tarafından yeterince destek bulamayan Türkiye'ye Rusya'dan önemli destek mesajları gelmiştir (Mankoff, 2016). İki ülke arasındaki Akkuyu Nükleer Güç Santrali Anlaşması, doğalgaz boru hattı anlaşması, Suriye'de ve son olarak Azerbaycan-Ermenistan savaşındaki işbirliği sayesinde ilişkiler gelişmiştir. Böylelikle Rusya, NATO'nun en önemli üyelerinden bir tanesi olan Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmayı başarmıştır.

2018 yılında Trump yönetiminin aralarında Rus yetkililerinin de olduğu bazı kişilere yaptırım kararı (Eckel, 2018), Ukrayna'ya tanksavar silah satışı (VOA News, 2018) ve Ukrayna'nın NATO ülkeleriyle hava tatbikatına katılması (RFE/RL, 2018) Rusya için bardağı taşıran son gelişmeler olmuştur.

2021 yılında başlayan gerginlik öncekilerden farklı görünmektedir ve askerî çatışma ihtimali daha yüksektir. Nitekim bazı yorumcular bu krizi Soğuk Savaş ile karşılaştırılmaktadır ve benzer özellikler taşıdığını savunmaktadırlar (Gongloff, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'ya askerî müdahalede bulunacağına ilişkin söylentiler 2021 yılında ortaya çıkmıştır. 2021 yılının Mart ayında başlayan Rusya'nın Ukrayna sınırına askerî yığınağı yıl boyunca belirli aralıklarla devam etmiştir ve bu durum, gerginliğin kısa sürede sıcak çatışmaya dönüşeceğine ilişkin fikirlerin haklılık payını artırmıştır. ABD istihbaratı Rusya'nın Ukrayna'ya büyük bir askerî hareket planladığını 2021 yılı Aralık ayında duyurmuştu (Harris ve Sonne, 2021). Bunun yanı sıra, Rusya'nın Ukrayna'daki gerilimi azaltmaya yönelik bir dizi güvenlik talepleri listesi basına yansıdı. Listede Ukrayna'nın NATO'ya girmemesi, NATO'nun Rusya'nın çevresinde asker ve silah konuşlandırmasının sınırlandırılması ve NATO'nun 1997 öncesi sınırlarına çekilmesi gibi maddeler yer almaktaydı (Roth, 2021). Ancak ABD ve NATO'daki müttefikleri Rusya'nın bu taleplerini reddetmiştir ve Ukrayna'ya yönelik askerî müdahalenin iktisadî sonuçları olacağı hususunda Moskova'yı uyarmıştır (Holland, Mason ve Heavey, 2021). Ukrayna krizi üzerine ABD ve Rusya arasında 2022

yılına Ocak ayında yapılan görüşmelerden de olumlu bir sonuç çıkmamıştır (Lee ve Manenkov, 2022).

Tüm bunların yanı sıra 2022 yılında yaşanan bazı gelişmeler ABD'nin Ukrayna kriziyle ilgili olarak Türkiye'yi yanına çekmek için girişimlerde bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan birincisi, İsrail, Yunanistan ve Kıbrıs liderleri tarafından 2020 yılında imzalanan ve Doğu Akdeniz kaynaklarını Türkiye'yi bertaraf edecek şekilde Kıbrıs ve Girit üzerinden Yunanistan'a ulaştırmayı hedefleyen Doğu Akdeniz Boru Hattı (Eastmed Boru Hattı) projesinden ABD'nin desteğini geri çekmesidir (Chrysopoulos, 2022). İkinci gelişme ise Türkiye ve İsrail ilişkilerinin düzelmeye sürecine girmesidir. Bunun göstergesi olarak iki ülke devlet liderlerinin görüşeceği haberlerinin dünya basınında yer bulması gösterilmektedir (Frantzman, 2022). Ukrayna krizinden de anlaşıldığı gibi Türkiye, hem ABD hem de Rusya için stratejik bir ülkedir ve ABD geç de olsa bunun farkına tekrar varmıştır.

Buraya kadar anlatılan hususlar 2021-2022 Rusya ve Ukrayna arasındaki gerginliğin geçmişteki olaylardan bağımsız olmadığını bilakis devamı olduğunu ve meselenin Ukrayna'nın ötesinde dünyadaki güç mücadelesinin bir parçası olduğunu vurgulamak içindir. Bundan sonraki kısımlarda ise söz konusu gerginliğin ağırlıklı olarak iktisadî temelleri üzerinde durulacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığını ilan eden, Rusya, Ukrayna ve Belarus arasında 1991 yılında imzalanan anlaşma ile kurulan Bağımsız

Devletler Topluluğu'nun (BDT) en büyük ikinci ülkesi olan Ukrayna, olası Avrasya Birliği için kritik öneme sahip bir ülkedir. Coğrafi konumu nedeniyle Avrupa ve Rusya arasında kültürel ve iktisadî bir köprü olma işlevine sahiptir. Rusya ve Kazakistan'ın aksine ekonomisi salt doğal kaynaklara bağımlı değildir, daha çeşitlidir. Bununla birlikte, enerjide Rusya'ya bağımlı olması önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen tahminlere göre, AB ile bütünleşmenin artması durumunda Ukrayna ekonomisi daha fazla pazar odaklı olabilir, enerji tasarrufu sağlayabilir ve Sovyet döneminden kalma endüstriler yerine daha uygun endüstrilere sahip olabilir (Hartwell, 2013).

Ukrayna'nın dış ticaret politikası hem AB hem de Rusya açısından önemlidir. Zira her iki taraf da iktisadî bütünleşmeler yoluyla nüfuz alanlarını geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda AB, Ukrayna'nın da aralarında bulunduğu bazı ülkeler ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgeleri (DKSTB) oluşturmuştur. 1 Ocak 2016 tarihinde AB ile Ukrayna arasındaki DKSTB geçici olarak yürürlüğe girmiştir (European Commission, 2021). DKSTB'nin amacı, gümrüklerin kademeli olarak kaldırılarak Ukrayna ekonomisinin stratejik sektörlerinin AB standartlarına uyumlu hale getirilmesi ve bu şekilde AB ile Ukrayna arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesidir. Diğer taraftan Rusya'nın kurmaya çalıştığı bir Avrasya Ekonomik Topluluğu projesi bulunmaktadır. Her iki proje için de Ukrayna'nın katılımı önemlidir (Van der Loo ve Van Elsuwege, 2012).

2014 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç'e karşı düzenlenen gösteriler AB için bir fırsat oluşturmuştur. AB üyesi ülkelerin bazıları Ukrayna'daki reformları desteklemek amacıyla Ukrayna'daki sivil toplum kuruluşlarına (STK) ve doğrudan hükümete mali yardımda bulunmuşlardır. Burada amaçlanan, STK'lar aracılığıyla yolsuzlukla mücadele ve insan hakları konularında AB standartlarına yakın politikalar benimsemesi için Ukrayna hükümeti üzerinde baskı oluşturmaktır. Rusya ise Ukrayna'yı etki alanında tutmak için Rus yanlısı yöneticileri destekleyerek statükoyu koruma politikası izlemiştir. Göstericiler ise Avrasya toplumundan Avrupa toplumuna doğru geçiş için kurumların güçlenmesi ve Rus kimliğinden ayrılmak gerektiğine inanmaktadır (Barrett, 2018).

Ukrayna açısından temel önceliklerden bir tanesi, AB ile bütünleşmenin derinleştirilmesi ve başka anlaşmalar için kapsamlı müzakerelerin yapılmasıdır. Ukrayna'nın bu yöndeki çabaları Rusya'nın itirazlarıyla karşılaşmaktadır ve bu durum, sürdürülebilir çözümler bulma noktasında çeşitli zorluklar oluşturmaktadır (Dragneva ve Wolczuk, 2014).

Ukrayna'nın Rusya'ya enerji bağımlılığı, Rusya'nın Ukrayna ekonomisindeki etkinliğinin azalmasını önlemektedir. Üstelik bu bağımlılık, Ukrayna'nın enerji bağımsızlığını sağlamaya yönelik adımlar atmasını zorlaştırmaktadır. Bu husus, Ukrayna'nın AB ile müzakerelerinde Rusya'nın elinde önemli bir koz olarak bulunmaktadır. Enerji sektöründe reform eksikliği, Rusya'ya daha fazla ekonomik

kaldıraç sağlarken Ukrayna'nın iktisadî bağımsızlığı önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (Van Zon, 2003).

Rusya tarafından dış politikada yeterli seçenek sunulmayan Ukrayna'nın Batı'ya dönmekten başka seçeneği yoktur. 2008 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olan Ukrayna'nın bundan sonraki seçimleri AB ile Ortaklık Anlaşması ve NATO ile ilişkilerini gözden geçirmesi olabilir (Gregory, 2009).

Ukrayna ekonomisinin dış çevreye yüksek derecede bağımlı olması, ülkenin doğusundaki askerî operasyonlar ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ülkenin sosyoekonomik açıdan istikrarsızlaşmasına, üretim kapasitesinin azalmasına ve askerî harcamaların finansman maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Skorobogatova, 2016).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılmaktadır. 2021-2022 Rusya-Ukrayna krizinin iktisadî temellerini ortaya koyabilmek amacıyla Ukrayna ekonomisinin tarihsel gelişimi ve Rusya'nın Ukrayna ekonomisinin gelişimi üzerindeki etkileri, birincil ve ikincil veri kaynaklarından elde edilen iktisadî göstergeler yoluyla analiz edilmektedir. Çalışmada birçok uluslararası dergilerde yayımlanan makalelerden yararlanılmıştır ve ayrıca IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi saygın kurum ve kuruluşların verileri kullanılmıştır. Ukrayna'nın iktisadî performansındaki değişiklikler aynı döneme denk gelen siyasî gelişmelerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ukrayna'nın AB ile iktisadî bütünleşme süreci ve bu süreçte Rusya ile

ilişkileri, yaşanan kırılmaların iktisadî nedenleri üzerinde durulmaktadır.

3. UKRAYNA EKONOMİSİNE İLİŞKİN İKTİSADİ GÖSTERGELER

Bu bölümde Ukrayna ekonomisinin gelişimi bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze kadar incelenecektir. Ukrayna'nın bağımsızlığının ne ölçüde ekonomiye yansıdığı çeşitli göstergeler aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Öncelikle ülkedeki özelleştirmeler ile ilgili bilgi verilecektir.

Ukrayna'da ilk özelleştirme yasası 1992 Mart ayında kabul edilmiştir ve 1994 yılında gerçek anlamda özelleştirmeden bahsetmek doğru değildir. Bir diğer deyişle, 1994 yılına kadar özelleştirmeler işletmelerin mevcut yönetimlerinin tercihli koşullarla satın almaya yöneldiği veya siyasî bağlantıları olan kişilerin devlet varlıklarına erişimlerine imkan sağlayan bir işleve sahipti. 1994 yılındaki yasa değişikliğiyle özelleştirme hususunda yetki Devlet Mülkiyet Fonu'na aktarıldı ve toplu özelleştirmeler başlatılarak, 1995-1998 döneminde 11 bin orta ve büyük ölçekli işletme dahil olmak üzere yaklaşık 50 bin özelleştirme yapıldı. 2000'li yılların başlarında özel sektörün ekonomideki ağırlığının artmaya başlamasıyla özelleştirmelerin yatırımlardan ziyade bütçe açığını kapatmak için yapıldığına şahit olunmuştur. 2016 yılında özelleştirme sürecini hızlandırmak için yasalar çıkartıldı ve stratejik işletmelerin özelleştirilmesine başlandı. 2018 yılında kabul edilen yasalarla özelleştirme süreçleri daha şeffaf

yapıya büründü ve Rus yatırımcıların Ukrayna'nın özelleştirme hamlesine katılımı sınırlandırıldı. Ukrayna'nın özelleştirme hikayesi incelendiğinde, başlangıçta özelleştirmelerin oligarklar sınıfını güçlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Ukrayna, özelleştirmeden daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekme noktasında önemli potansiyellere sahip bir ülkedir (Prokhorov ve Yablonovskyy, 2020).

2014 yılında Ulusal Yatırım Konseyi ve 2016'da yatırım teşvik ofisi olan UkraineInvest kurulması hükümetin yabancı yatırım çekme hususundaki kararlılığını göstermektedir. Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı Sıralamasında 2019 yılında 71. sıradan 64. sıraya yükselerek 2014 yılından bu yana en büyük yükselişini kaydetmesi de bunun göstergelerinden bir tanesidir (U.S. Department of State, 2021).

1991 yılından bu yana binlerce devlet teşebbüsünden 3.644'ü günümüze kadar devlete ait olmaya devam etmiştir. Ukrayna'da özelleştirmeler hususunda 2019-2020 döneminde ciddi şekilde çalışmalar yapılmıştır ancak Pandeminin başlamasıyla bu çalışmalar ertelenmiştir. Doğu Avrupa'nın en büyük ülkesi olan Ukrayna, stratejik konumu, büyük limanları ve nitelikli işgücü ile yatırımcıların ilgi alanında olan ülkeler arasındadır. Bir diğer ifadeyle, Ukrayna özelleştirmeler hususunda avantajlı ve potansiyeli olan bir ülkedir. Buna karşılık, 2018 yılında özelleştirmeden 10 milyon \$ ve 2019'da yaklaşık 21 milyon \$ gelir elde edilmiştir. Ukrayna ile benzer geçmişe sahip olan Polonya'da Soğuk Savaş döneminde 8.000 devlete ait işletme varken bugün bu rakam 60'a kadar düşmüştür. 3.500'den fazla devlet işletmesine sahip Ukrayna'da

bu rakamın fazla olduğu anlaşılmaktadır (Sennychenko, 2021). 2019 yılından itibaren Ukrayna'nın kararlı özelleştirme hamlesi sonucunda 2020 yılında özelleştirmeden elde edilen gelir 75 milyon dolara yükselmiştir (U.S. Department of State, 2021). 2021 yılında ise yaklaşık 170 milyon dolarlık özelleştirme geliri ile bir rekora imza atmıştır (State Property Fund of Ukraine, 2022).

Pandemiye bağlı olarak 2020 yılında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyümesi negatif olmasına rağmen önceki beş yıl boyunca söz konusu gösterge ortalama % 0.34 olarak gerçekleşmiştir. Ortalamanın sifıra yakın olmasında 2015 yılındaki yüksek oranlı negatif büyümenin önemli bir rolü bulunmaktadır.

Ortalama enflasyon rakamlarında ise 2017-2020 döneminde sürekli bir düşüş kaydedilmiştir. Pandemi öncesinde başlayan düşüş süreci Pandeminin etkilerinin ortaya çıktığı 2020 yılında en düşük seviyeye gelmiştir. Pandemi öncesinde bütçe açığının GSYİH'ya oranında önemli bir değişiklik gözlenmezken, Pandemi kaynaklı olarak 2020 yılında GSYİH içinde bütçe açığı payında artış gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde GSYİH içerisindeki cari işlemler dengesinin en kötü olduğu yıl 2018'dir. Buna karşılık, Pandeminin hemen öncesinde iyileşme kaydedilmiştir ve Pandemi sürecinde bu göstergenin pozitif döndüğü görülmektedir. 2017-2019 döneminde net doğrudan yabancı yatırımların (DYY) GSYİH içerisindeki payı negatif ve önemli ölçüde değişiklik göstermezken, 2020 yılında pozitif dönmüştür. Dış borcun GSYİH'ya oranı 2020 yılı haricinde sürekli azalmıştır ve 2020 yılında ise bir önceki yıla göre çok önemli olmayacak bir şekilde artış

kaydetmiştir. GSYİH içerisindeki brüt rezervlerin payı 2020 yılında artmıştır. Özel sektöre verilen kredilerin GSYİH içerisindeki payı ise incelenen dönem boyunca sürekli azalmıştır.

Tablo 1: Ukrayna'nın Temel Makroiktisadi Göstergeleri (%)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH Büyümesi	-9.8	2.4	2.5	3.4	3.2	-4.0
Enflasyon (Ortalama)	48.7	13.9	14.4	10.9	7.9	2.7
Bütçe Açığı/GSYİH	-0.9	-2.1	-2.2	-2.1	-2.2	-5.8
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	1.8	-1.4	-3.1	-4.9	-2.7	3.4
Net DYY/GSYİH	-3.3	-3.5	-3.3	-3.4	-3.4	0.1
Dış Borç/GSYİH	129.3	120.5	102.9	87.6	79.1	80.8
Brüt Rezervler/GSYİH	14.6	16.6	16.8	15.9	16.4	18.7
Özel Sektöre Kredi/GSYİH	49.4	41.9	34.1	30.1	24.4	22.6

Kaynak: EBRD, Transition Report 2021-22, <https://2021.tr-ebd.com/countries/#> (29.01.2022); EBRD, Transition Report 2019-20, <https://2019.tr-ebd.com/countries/#!ukraine> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

Ukrayna yatırım ortamı 2009 yılından günümüze kadar uygulanan politikalar sayesinde iyileşmektedir. 2009 yılında Ukrayna, yeni bir özel kredi bürosu oluşturarak kredi bilgilerine erişimi iyileştirmiştir. İşverenlerin emeklilik fonuna katkı oranını azaltarak şirketler için vergi ödemeyi daha az maliyetli hale getirmiştir. Liman altyapısını ve hizmetlerini geliştirerek ithalat süresini kısaltmış ve böylece sınır ötesi ticarete iyileşme kaydetmiştir. 2010 yılında ilişkili taraf işlemleri için onay gerekliliklerini iyileştiren, yıllık rapordaki açıklama gerekliliklerini artıran ve ilişkili taraf işlemlerinin şirkete zarar verdiği durumlarda dava açmayı kolaylaştıran yeni bir anonim şirketler yasası yoluyla yatırımcı korumalarını güçlendirmiştir. 2011 yılında asgari sermaye gereksinimini önemli ölçüde azaltarak iş kurmayı, prosedürleri kolaylaştıran ulusal ve yerel yönetmelikleri uygulayarak inşaat izni

almayı ve katma değer vergisi için bir elektronik dosyalama sistemi getirerek vergi uyumunu kolaylaştırmıştır. 2012 yılında yeni bir şirket mührü için onay alma gerekliliğini ortadan kaldırarak iş kurmayı iyileştirmiş, vergi mevzuatını gözden geçirip birleştirerek, kurumlar vergisi oranlarını düşürerek ve sosyal güvenlik katkı paylarını birleştirerek vergi ödemeyi firmalar için daha kolay ve daha az maliyetli hale getirmiştir. Bunun yanı sıra, ticari uyuşmazlık çözümünü kolaylaştırmak ve icra prosedürlerinin etkinliğini artırmak için mevzuatta değişiklik yapmıştır ve icraya ilişkin mevzuatını değiştirerek teminatlı alacaklılar için daha fazla garanti getirmiştir. 2013 yılında şirket kuruluşu için asgari sermaye gereksinimini ve kuruluş belgelerinin noter tasdikli olması gerekliliğini ortadan kaldırarak iş kurmayı kolaylaştırmıştır, Kiev'deki arazi kadastrasında transfer başvurularının işlenmesi için etkili bir zaman sınırı getirerek mülk transferlerini daha hızlı hale getirmiştir ve orta ve büyük ölçekli işletmeler için elektronik dosyalama ve ödeme uygulayarak vergi ödemeyi kolaylaştırmıştır. 2014 yılında istatistik kurumuna kaydolma gerekliliğini ortadan kaldırarak ve katma değer vergisi kayıt maliyetini ortadan kaldırarak iş kurmayı kolaylaştırmıştır, risk bazlı bir onay sistemi getirerek, belirli onaylar ve teknik koşullar için gereklilikleri ortadan kaldırarak ve gayrimenkul mülkiyet haklarının tescil sürecini basitleştirerek inşaat izinleriyle uğraşmayı hızlandırmıştır. Yeni bir bağlantı alma sürecini düzene sokarak elektriğe erişimi kolaylaştırmıştır, prosedürleri düzene sokarak ve mülk kayıt sistemini yenileyerek mülk transferini hızlandırmıştır. Finans kurumlarından firmalar hakkında veri toplayarak kredi bilgilerine erişimi

iyileştirmiştir, vergi beyannamelerini basitleştirerek ve elektronik dosyalama sistemini daha da geliştirerek şirketler için vergi ödemeyi kolaylaştırmıştır. Gümrük beyannamelerini daha hızlı yayınlarken ve fiziksel denetimlerin sayısını azaltarak sınır ötesi ticareti kolaylaştırmıştır ve teminatlı alacaklıların haklarını güçlendirerek, yeni mekanizmalar getirerek, şüpheli işlemlerin geçersiz kılınmasını kolaylaştırarak ve iflas sürecinin çeşitli adımları için yasal süreleri kısaltarak iflasın çözümlenmesini iyileştirmiştir. 2015'te işletme vergilerini dosyalamak ve ödemek için elektronik bir sistem getirerek şirketler için vergi ödemeyi kolaylaştırmıştır ve 2016'da KDV kaydı için gereken süreyi azaltarak ve işletme kayıt ücretlerini ortadan kaldırarak iş kurmayı hızlandırmıştır. 2017 yılında ilgili yönetici veya hissedarın oylamadan çıkarılmasını zorunlu kılarak, önerilen ilişkili taraf işlemlerinin dış incelemeye tabi tutulmasını zorunlu kılarak, ilişkili taraf işlemlerinin şirket için zararlı olduğu durumlarda çözümler getirerek küçük yatırımcı korumalarını güçlendirmiştir. Kullanıcıların mahkeme ücretlerini elektronik olarak ödemelerine olanak tanıyan bir sistem getirerek sözleşmelerin uygulanmasını kolaylaştırmıştır. 2018 yılında harçları düşürerek inşaat izinleriyle uğraşmayı kolaylaştırmıştır, ilişkili taraf işlemlerinin ayrıntılı bir şekilde derhal kamuya açıklanmasını zorunlu kılarak küçük yatırımcıların korumasını güçlendirmiştir ve birleşik sosyal katkı vergisi oranını düşürerek vergi ödemeyi kolaylaştırmıştır. 2019'da ilişkili taraf işlemlerinin yıllık raporlarında açıklama şartlarını artırarak küçük yatırımcı korumalarını güçlendirmiştir, Devlet İhracat Kontrol Servisi'nden otomobil parçalarına ilişkin doğrulama gerekliliğini ortadan kaldırarak sınır ötesi

ticareti kolaylaştırmıştır, tüm ticaret mahkemelerinde kullanılan dava yönetimi tekniklerinin bir parçası olarak küçük talepler ve mahkeme öncesi konferanslar için basitleştirilmiş bir prosedür getirerek sözleşmelerin uygulanmasını hızlandırmıştır. 2020'de harici bir süpervizör tutma gereksinimini ortadan kaldırarak ve bir çevrimiçi bildirim sistemi getirerek inşaat izinleri sürecini kolaylaştırmıştır ve inşaat ruhsatı almayı daha az maliyetli hale getirmiştir. Teknik koşulların düzenlenmesini düzene sokarak ve bir coğrafi bilgi sistemi uygulayarak elektriğe erişimi kolaylaştırmıştır ve ayrıca bir kesinti telafi mekanizması getirerek güç kaynağının güvenilirliğini artırmıştır. Arazi yönetim sisteminin şeffaflığını artırarak mülkiyet kaydını ve Ukrayna Ulusal Bankası'nda yeni bir kamu kredi sicili kurarak kredi bilgilerine erişimi kolaylaştırmıştır. İlgili taraflarla yapılan işlemlerin daha fazla açıklanmasını zorunlu kılarak küçük yatırımcı korumalarını güçlendirmiştir ve otomobil parçaları için uygunluk sertifikası gereksinimlerini basitleştirerek ithalat süresini kısaltmıştır (The World Bank, Business Reforms in Ukraine, 2022).

Tablo 2'de Dünya Bankası tarafından açıklanan Ukrayna'nın yatırım ortamı göstergeleri bulunmaktadır. Tablodaki sıralama 190 ülke içerisinde Ukrayna'nın durumunu ortaya koymaktadır. Yukarıda sözü edile politikalar ve reformlar sayesinde Tablo 2'de görüldüğü gibi, Ukrayna'nın yatırım ortamı göstergelerinde iyileşmeler olmuştur. Tabloya göre, 2019-2020 döneminde en fazla iyileşme kaydedilen gösterge İnşaat ruhsatı/izni olurken, onu elektrik erişimi takip etmiştir. Sınır ötesi ticaret ve küçük yatırımcının korunması gelişme görülen

diğer göstergelerdir. Aynı dönemde en az iyileşme iflasların çözüme kavuşturulmasında görülmüştür. Bu dönemde iş kurma, krediye erişim ve sözleşmelerin uygulanması alanlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

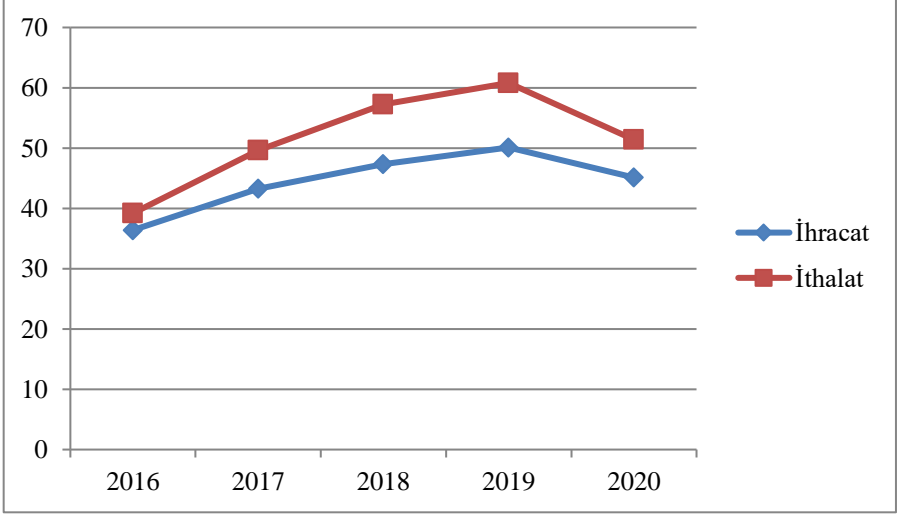
Tablo 2: Ukrayna'nın Yatırım Ortamı

Göstergeler	2020 Sıralaması	2020 Puanı	2019 Puanı	Puandaki Değişim (%)
Genel	64	70.2	69.1	1.1 ↑
İş Kurma	61	91.1	91.1	..
İnşaat Ruhsatı/İzni	20	81.1	77.2	3.9 ↑
Elektrik Erişimi	128	62.5	59.2	3.3 ↑
Mülkiyet Kaydı	61	71.3	70.0	1.3 ↑
Krediye Erişim	37	75.0	75.0	..
Küçük Yatırımcının Korunması	45	68.0	66.0	2 ↑
Vergi Ödemesi	65	78.1	79.4	1.3 ↓
Sınır Ötesi Ticaret	74	80.1	77.6	2.5 ↑
Sözleşmelerin Uygulanması	63	63.6	63.6	..
İflasların Çözümü Kavuşturulması	146	31.4	31.7	0.3 ↓

Kaynak: The World Bank, Doing Business Measuring Business Regulations, <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

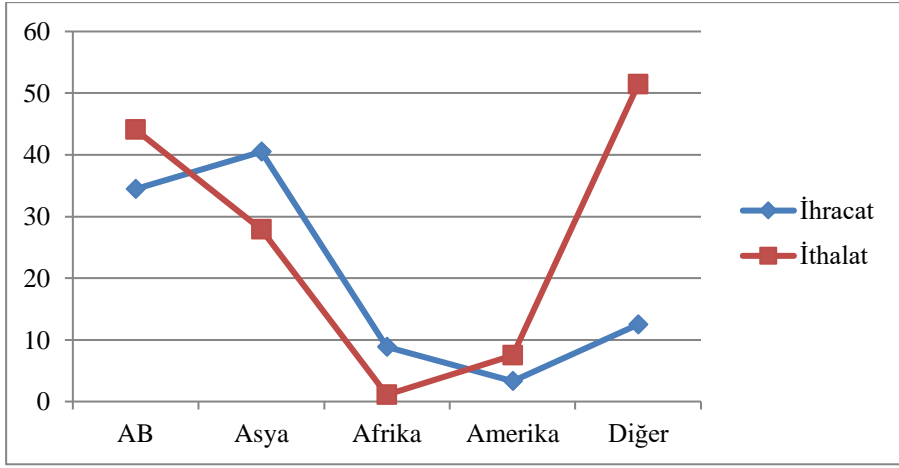
Grafik 1'de 2016-2020 döneminde Ukrayna'nın dış ticaret rakamları gösterilmektedir. Grafığe göre ülkenin dış ticaret açığı sorunu devam etmektedir. İlgili dönemde söz konusu açığın en az olduğu yıl 2016'dır. O yıldan itibaren aynı dönem içerisinde dış ticaret açığında aynı başarı henüz yakalanamamıştır. Bununla birlikte, ülkenin dış ticaret hacminin son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir.

Grafik 1: Ukrayna'nın Dış Ticaret Rakamları (Milyar Dolar)

Kaynak: UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

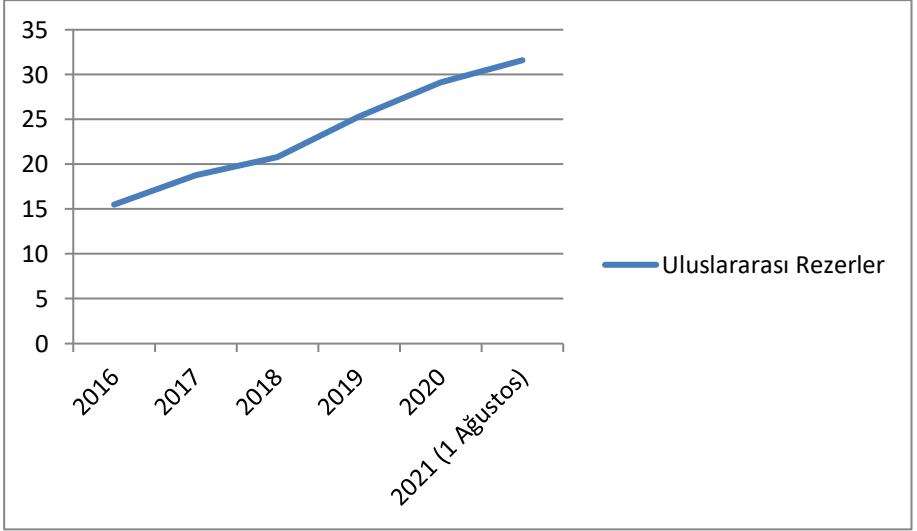
Grafik 2'de ise dış ticaretin 2020 yılında bölgelere göre dağılımı yüzde itibarıyla gösterilmektedir. Buna göre, ülkenin AB, Amerika ve diğer bölgelere karşı dış ticaret açığı verdiği, Asya ve Afrika'ya karşı dış ticaret fazlası verdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 2: Ukrayna'nın Dış Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı (% , 2020)

Kaynak: UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Ülkenin uluslararası rezervleri Grafik 3'te yer almaktadır. 2016-2021 döneminde (2021 rakamı 1 Ağustos itibarıyla ölçülmüştür) uluslararası rezervlerin sürekli arttığı görölmektedir. 2016 yılında 15,5 milyar dolar olan uluslararası rezervler 1 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla 31,6 milyar dolara yükselmiştir.

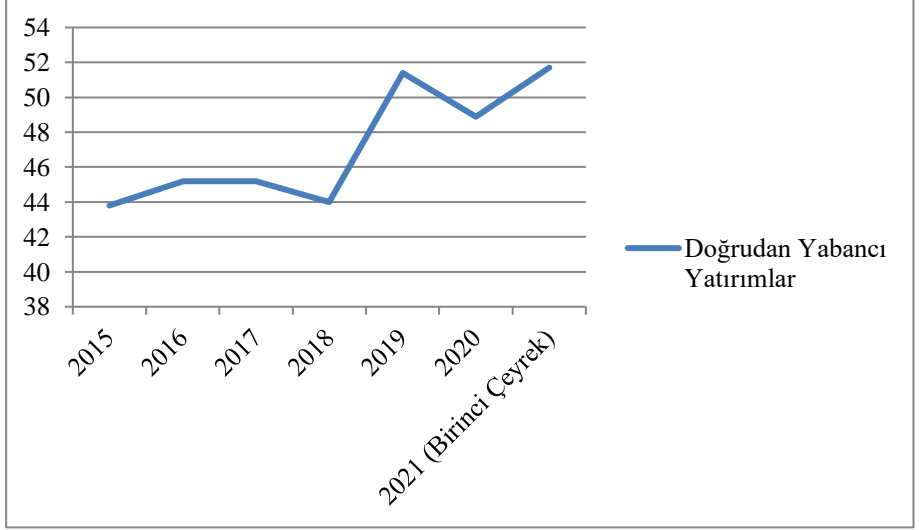
Grafik 3: Ukrayna'nın Uluslararası Rezervleri (Milyar Dolar)

Kaynak: UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

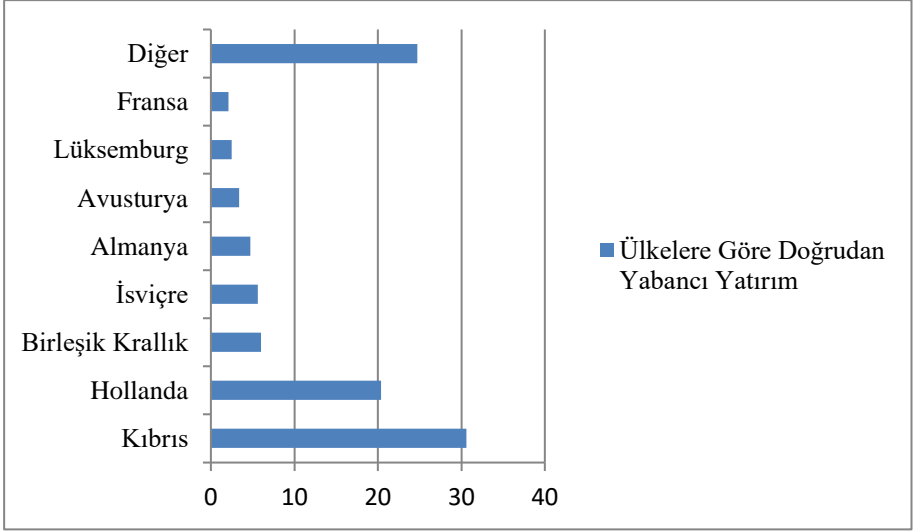
2015-2021 döneminde (2021 yılı rakamı birinci çeyreğe aittir) ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlarının gelişimi Grafik 4'te yer almaktadır. Buna göre, 2015 yılında 43,8 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2019 yılında 51,4 milyar dolara kadar yükseldikten sonra 2020 yılında 48,9 milyar dolara düşmüştür. 2021 yılının ilk çeyreğinde ise 51,7 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaşmıştır. İlgili dönemde bir düşüş olmadığı ve sadece 2016 ile 2017 yıllarında 45,2 milyar dolar ile seyrettiği gözlemlenmektedir.

Grafik 4: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar Dolar)

Kaynak: UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Grafik 5'te doğrudan yabancı yatırımların 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir. İlk sırada Kıbrıs yer alırken, sırasıyla Hollanda ve Birleşik Krallık ikinci ve üçüncü sıralarda yer almaktadır. Fransa ise en az paya sahip ülkeler arasında yer almaktadır.

Grafik 5: Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Tablo 3'te Ukrayna ve AB arasındaki mal ve hizmet ticareti bulunmaktadır. 2019 yılında AB'nin toplam ticaretinin %40'ından fazlası Ukrayna ile gerçekleşmiştir ve bu açıdan AB, Ukrayna'nın en büyük ticaret ortağıdır. Tabloya göre hem mal hem de hizmet ticareti Ukrayna'nın aleyhinedir. 2018 yılında mal ticareti toplamı yaklaşık 39 milyar euro olarak gerçekleşirken, 2019 yılında bu rakam 43,3 milyar euro olmuştur. 2020 yılında ise azalarak 39,6 euro olarak kayıtlara geçmiştir. Mal ticaretinin aksine, hizmet ticaretinde ilgili yıllarda sürekli bir artış olmuştur. 2017 yılında toplam hizmet ticareti 9,1 milyar eurodan 2019 yılında 11,8 milyar euroya yükselmiştir.

Tablo 3: Ukrayna-AB Ticareti (Milyar Euro)

	Mal Ticareti			Hizmet Ticareti		
	2018	2019	2020	2017	2018	2019
Ukrayna'nın İhracatı	17,4	19,1	16,5	2,7	2,9	3,3
Ukrayna'nın İthalatı	21,5	24,2	23,1	6,4	7,2	8,5
Toplam	38,9	43,3	39,6	9,1	10,1	11,8

Kaynak: European Commission, Countries and regions - Ukraine, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/#:~:text=Total%20trade%20between%20EU%20and,48%2C5%25%20since%202016>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Tablo 4'te 1991-2020 döneminde satın alma gücü paritesine göre Ukrayna ve bazı bölge ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH rakamları yer almaktadır. İlgili dönemde bu rakamın Romanya için yaklaşık 8 kat, Polonya için yaklaşık 6 kat, Belarus, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Rusya için yaklaşık 4 kat, Gürcistan için yaklaşık 3 kat arttığı görülürken, Ukrayna için 2 kattan daha az bir oranda artmıştır. Bir diğer ifadeyle, Ukrayna benzer bölge ülkelerine göre refahı topluma yaymada başarısız olmuştur.

Tablo 4: Ukrayna'nın Bölge Ülkeleriyle Kişi Başına GSYİH Karşılaştırması (\$)

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Belarus	5338	3851	5808	9642	15360	18095	20231
Çek Cumhuriyeti	11699	13825	16242	22095	27903	33899	42049
Gürcistan	4638	1883	3104	5169	7564	12089	14761
Macaristan	8305	9169	11858	17112	21768	26806	33253
Polonya	5910	7666	10676	13896	21088	26862	34406
Romanya	4783	5415	5850	9602	16989	21605	31945
Rusya	7857	5613	6825	11822	20490	24085	28213
Ukrayna	6902	3987	4106	6977	8245	10164	13056

Kaynak: The World Bank (2022), GDP per capita, PPP (current international \$, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=UA> (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

4. RUSYA-UKRAYNA TİCARET İLİŞKİLERİNİN DEĞİŞİMİ

Rusya ve Ukrayna ortak tarihî bağlar nedeniyle güçlü bir karşılıklı ticarete sahip ülkelerdir. Ancak son zamanlarda bu durumun değişmeye başladığı ve Ukrayna'nın Rusya'ya iktisadî açıdan bağımlı olmamaya yönelik politikalar izlediği anlaşılmaktadır. Özellikle 2014 yılında iki ülke arasındaki siyasî ve askerî gerginlikler ticarete yansımıştır ve Ukrayna'nın ticaretinde AB ve Çin gibi ülkelerin payı artmaya başlamıştır.

Tablo 5'te 1996-2018 döneminde Ukrayna'nın ihracatında ve ithalatında bazı ülkelerin payları gösterilmektedir. 1996 yılında Ukrayna'nın ihracatında ve Rusya'nın payı sırasıyla yaklaşık olarak %39 ve %50 iken, 2018 yılında bu oranlar sırasıyla yaklaşık olarak %8 ve %14 olmuştur. Aradan geçen yaklaşık 22 yılda Rusya'nın Ukrayna'nın toplam ticaretindeki hızlı düşüş göze çarpmaktadır. Rusya'dan doğan bu boşluğu Çin, Almanya, Türkiye, Polonya ve İtalya doldurmuştur.

Ukrayna'nın ithalatında Çin'in payı 1996'da %0.51'den 2018 'de %13,30'a yükselmiştir. Almanya'nın Ukrayna'nın ithalatındaki payı ise 1996'da 5.96 iken, 2018 yılında 10.46 olmuştur. Ukrayna'nın ithalatında Türkiye'nin payı da 1996 yılında %1 bile değilken, 2018 yılında %3'e yükselmiştir.

Tablo 5: Ukrayna'nın İhracatında ve İthalatında Bazı Ülkelerin Payı (%)

	1996		2012		2018	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Rusya	38.56	49.92	25.67	32.39	7.72	14.15
Çin	5.33	0.51	2.59	9.33	4.65	13.30
Belarus	5.01	2.18	3.28	5.99	2.76	6.62
Türkiye	2.84	0.62	5.36	2.31	4.97	3.0
Almanya	2.73	5.96	2.39	8.04	4.67	10.46
Polonya	2.52	2.89	3.75	4.21	6.88	6.37
İtalya	2.40	1.93	3.61	2.64	5.55	3.56

Kaynak: World Integrated Trade Solution, Ukraine Exports and Imports, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/2018/TradeFlow/Import> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).

AB ve Rusya'nın Ukrayna'nın ticaretindeki payları da dikkat çekicidir. 2012 yılında Ukrayna ihracatının yaklaşık %25,7'sini Rusya oluştururken, AB'nin payı %24,9'tur. 2018 yılında Rusya'nın Ukrayna ihracatındaki payı %7,7'ye düşerken, AB'nin payı %42,6'ya yükselmiştir. Ukrayna'nın diğer en büyük dört ihracat ortağı olan Çin, Mısır, Hindistan ve Türkiye'nin payı 2012'de %15,5'ten 2015'te %23'e, ardından 2018'de %17,5'e artmıştır. İthalatta da benzer bir değişim görülmektedir. Rusya, 2012'de Ukrayna'nın ithalatında AB'den biraz daha büyük bir payın kaynağıydı (%32.4'e karşı %31). 2018 yılı

itibarıyla Rusya'nın payı %15'in altına düşerken, AB'nin payı %41'e yükselmiştir. Bu değişikliğin büyük bir kısmı, doğal gaz ithalatının Rusya dışındaki ülkelerden yapılma çabalarının sonucudur. Ukrayna ithalatında Belarus, Türkiye, Çin, ABD ve İsviçre gibi ülkelerin payı yükselmiştir. Çin neredeyse Rusya kadar önemli bir ithalat kaynağı haline gelmiştir.

Ukrayna açısından Rusya'ya iktisadî bağımlılığın en önemli kaynağı doğalgaz ithalatıydı. Ukrayna, 2014 yılındaki ülkedeki gösterilerden bu yana doğal gaz sektöründe reform yapmıştır. 2014 yılında, devlete ait gaz üretim, toptan satış ve iletim şirketi Naftogas, 2019'da GSYİH'nın %1'ine kadar bütçeye katkıda bulunmuştur. Regüle edilen gaz fiyatları 2014 ve 2019 yılları arasında avro bazında iki katına çıkarak verimsiz gaz kullanımını ve Naftogas'ın fiyatların altındaki satışlardan kaynaklanan kayıplarını azaltmıştır. Bunun sonucunda, 2014 yılında 42 milyar metreküp olan doğalgaz talebi, 2019 yılında 30 milyar metreküpe kadar gerilemiştir (Dabrowski, Dominguez-Jimenez ve Zachmann, 2020).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Son yıllarda Rusya ve Ukrayna arasındaki gerginlik nedeniyle dünya gündeminden düşmeyen Ukrayna, 2022 yılı itibarıyla uluslararası ilişkilerde ve devletler arasındaki güç rekabetinde önemli bir konuma yükselmiş durumdadır. Temelleri daha önce olan ve fakat 2014 yılında gün yüzüne çıkan Ukrayna'nın Rusya'ya karşı iktisadî bağımlılığını kırma politikası, sonuç olarak Rusya ve Ukrayna'nın ötesine taşınarak

diğer ülkelerin devreye girmesine neden olmuştur. Bu süreçte ABD ve müttefikleri bazı ülkeler Ukrayna'ya desteklerini açıklamışlar ve Rusya'ya bazı iktisadî yaptırım uygulaması da gelişmelerin bu noktaya gelmesinin önüne geçememişlerdir. 2021 yılında iki ülke arasında tekrar yükselen tansiyon, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etme ihtimalini artırmış ve bölgenin yeniden gerilmesine neden olmuştur.

1991 yılında bağımsızlığını elde eden Ukrayna, o yıldan itibaren giderek AB ve NATO ile ilişkilerini geliştirmeye çabalamıştır. Hiç kuşkusuz Ukrayna'nın bu çabası, Rusya'ya daha fazla bağımlı olmak istememesinin bir sonucudur. Bu süreçte Kiev'in Rusya ve Batı arasında denge politikası uygulamaya çalıştığına zaman zaman şahit olunmuştur. 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkilerin daha da zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Rusya'nın bu hamlesi, Ukrayna'nın AB ve ABD yanlısı politikalarını engelleme girişimi olarak değerlendirilebilir. Zira Ukrayna, bu çalışmada sözü edilen bazı reformlarla AB ile bütünleşmenin kapılarını aralamak istemektedir. Rusya'nın çıkarları buna uygun görünmemektedir. Her şeyden önce Rusya'nın Ukrayna ile derin tarihî bağları bulunmaktadır ve Ukrayna'nın Rusya'dan iktisadî açıdan bağımsız politikalar izlemesi, Rusya için kabul edilemez. Bunun yanı sıra, Ukrayna'da yaşayan milyonlarca Rus vatandaşı bulunmaktadır ve Rusya her seferinde kendi vatandaşlarının güvenliğini korumak için müdahalelerde bulunduğunu dile getirmiştir. Son olarak bu çalışmada ifade edildiği gibi, iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler son derece önemlidir. 2014 yılındaki olaylardan önce Rusya, Ukrayna'nın ülkedeki

reformlar aracılığıyla AB'ye ve NATO'ya yakın bir tutum sergilediğinin farkındaydı. İki ülke arasındaki ticarî ilişkiler de bunu göstermektedir. Ukrayna'nın ticaretinde AB'nin, Çin'in ve NATO'nun en güçlü ülkelerinden bir tanesi olan Türkiye'nin payının artması, Rusya için kritik derecede önemli güvenlik sorunudur. Bunu önlemek için iki ülke arasında ve diğer ülkelerin de dahil olduğu gerginliklere şahit olunmaktadır.

Bu çalışmada iki ülke arasında devam eden gerginliklerin iktisadî temelleri üzerinde durulmaya çalışılmış ve birçok gösterge açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki süreçte neler olacağını zaman gösterecektir. Ukrayna'nın iktisadî bağımsızlık politikası ve AB'ye yakın tutumu devam ederse, bu gerginliğin bir çatışmaya dönüşme olasılığı bulunmaktadır. Böyle bir çatışma durumunda Almanya, Çin ve Türkiye'nin tutumları da merak konusudur.

KAYNAKÇA

- Arrow, R. (2011). Gene Sharp: Author of the nonviolent revolution rulebook, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12522848> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Barrett, R. (2018). Reform in Ukraine and the Influence of Foreign Actors after Euromaidan, *Laboratorium*, 10:2, s. 98-99.
- Bello, W. (2018). 10 years after 2008 crisis, there's no 'reforming' global capitalism, https://www.business-standard.com/article/international/10-years-after-2008-crisis-there-s-no-reforming-global-capitalism-118092100162_1.html (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Bullough, O. (2014). Vladimir Putin: The rebuilding of 'Soviet' Russia, <https://www.bbc.com/news/magazine-26769481>(Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Chrysopoulos, P. (2022). Why is the U.S. Pulling the Plug on the EastMed Pipeline?, <https://greekreporter.com/2022/01/13/us-eastmed-pipeline-gas/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Clark, N. ve Kramer, A. (2015). Malaysia Airlines Flight 17 Most Likely Hit by Russian-Made Missile, Inquiry Says, <https://www.nytimes.com/2015/10/14/world/europe/mh17-malaysia-airlines-dutch-report.html> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Dabrowski, M., Dominguez-Jimenez, M. ve Zachmann, G. (2020). Ukraine: trade reorientation from Russia to the EU, <https://www.bruegel.org/2020/07/ukraine-trade-reorientation-from-russia-to-the-eu/> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).
- Dragneva R., Wolczuk K. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement and the Challenges of Inter-Regionalism, *Review of Central & East European Law*. Vol. 39, Issue 3/4, s. 213.
- EBRD, Transition Report 2019-20, <https://2019.tr-ebd.com/countries/#!ukraine> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- EBRD, Transition Report 2021-22, <https://2021.tr-ebd.com/countries/#> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

- Eckel, M. (2018). U.S. Imposes New Sanctions Over Ukraine Conflict As U.S., Russian Envoys Set To Meet, <https://www.rferl.org/a/russia-new-u-s-sanctions-ukraine/29000684.html> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- European Commission, (2021). Countries and regions, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- European Commission, Countries and regions - Ukraine, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/#:~:text=Total%20trade%20between%20EU%20and,48%2C5%25%20since%202016>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Frantzman, S.J. (2022). Is Turkey reconciliation gaining support in Israel? - analysis, <https://www.jpost.com/middle-east/article-694967> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Fukuyama, F. (1989). "The End of History?", *The National Interest*, No. 16, 3-18.
- Gongloff, M. (2022). Putin Launches an Unwelcome Cold War Reboot, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-01-13/putin-s-ukraine-threat-is-an-unwelcome-cold-war-reboot> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Grajewski, N. (2021). The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria, <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Harris, S. ve Sonne, P. (2021). Russia planning massive military offensive against Ukraine involving 175,000 troops, U.S. intelligence warns, https://www.washingtonpost.com/national-security/russia-ukraine-invasion/2021/12/03/98a3760e-546b-11ec-8769-2f4ecdf7a2ad_story.html (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Hartwell, C.A. (2013). A Eurasian (or a Soviet) Union? Consequences of further economic integration in the Commonwealth of Independent States, *Business Horizons*, 56:4, s. 418.
- Holland, S., Mason, J. ve Heavey, S. (2021). Biden to warn Putin of economic consequences of Ukraine invasion, says official, <https://www.reuters.com/world/us/biden-warn-putin-economic-consequences-ukraine-invasion-says-official-2021-12-06/> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).

- Lee, M. ve Manenkov, K. (2022). No progress seen after Russia-US talks over Ukraine tensions, <https://apnews.com/article/joe-biden-europe-russia-ukraine-geneva-090d1bd24f7ced8ab84907a9ed031878> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Mankoff, J. (2016). A Friend in Need? Russia and Turkey after the Coup, <https://www.csis.org/analysis/friend-need-russia-and-turkey-after-coup> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- NATO (2020). NATO Member Countries, https://www.nato.int/cps/en/natohq/nato_countries.htm (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- NATO (2022). Relations with Ukraine, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Nikolsky, A. (2022). Russia-Led Military Bloc Will Not Allow ‘Color Revolutions’ in Post-Soviet Countries – Putin, <https://www.themoscowtimes.com/2022/01/10/russia-led-military-bloc-will-not-allow-color-revolutions-in-post-soviet-countries-putin-a76000> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Prokhorov, B. ve Yablonovskyy, D. (2020). Privatisation in Ukraine: high jump after years of crawling?, <https://ces.org.ua/en/privatization-in-ukraine-high-jump-after-years-of-crawling/> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- RFE/RL (2018). Ukraine Launches Air Exercises With NATO Countries, <https://www.rferl.org/a/ukraine-launches-air-exercises-with-nato-countries/29532389.html> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Rosenborg, S. (2019). Vladimir Putin’i KGB ajanlığından devlet başkanlığı koltuğuna çıkaran Valentin Yumaşev kimdir?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50832016> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Roth, A. (2021). Russia issues list of demands it says must be met to lower tensions in Europe, <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Sennychenko, D. (2021). Ukraine moves closer to large-scale privatization breakthrough, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-moves-closer-to-large-scale-privatization-breakthrough/> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

- Sharkov, D. (2017). U.S. Army Sends Two Tank Brigades to Europe Amid Russia Tensions, <https://www.newsweek.com/us-army-sends-two-tank-brigades-europe-amid-russia-tensions-664258> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Shinkman, P.D. (2021). Russia Has Deployed Thousands of Tanks, Troops to Ukraine, Top Official Says, <https://www.usnews.com/news/world/articles/2017-11-24/russia-has-deployed-thousands-of-tanks-troops-to-ukraine-top-official-says> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Skorobogatova, N. (2016). Macroeconomic instability: its causes and consequences for the economy of Ukraine, *Eastern Journal Of European Studies*, 7:1, s. 67.
- State Property Fund of Ukraine, (2022). Privatization revenues in 2021 are record-breaking over the past decade, <https://privatization.gov.ua/en/2022/01/10/privatization-revenues-in-2021-are-record-breaking-over-the-past-decade/> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- The World Bank, (2022). Doing Business Measuring Business Regulations, <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- The World Bank, (2022). Business Reforms in Ukraine, <https://www.doingbusiness.org/en/reforms/overview/economy/ukraine> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- The World Bank (2022). The World Bank, GDP per capita, PPP (current international \$), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=UA> (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- UkraineInvest, Key facts and figures about Ukraine, <https://ukraineinvest.gov.ua/invest-in-ukraine-now/key-facts-figures-about-ukraine/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- U.S. Department of State, (2021). 2021 Investment Climate Statements: Ukraine, <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/ukraine/> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Van der Loo ve Van Elsuwege, (2012). Competing Paths of Regional Economic Integration in the Post-Soviet Space: Legal and Political Dilemmas for Ukraine, *Review of Central & East European Law*. 37:4, s. 446.

Van Zon, H. (2003). Reform of Ukraine's energy complex as precondition for eliminating its energy dependence, *Mining Technology*, 112:1, s. 26.

VOA News (2018). US Announces Sale of Lethal Aid to Ukraine, <https://www.voanews.com/a/us-announces-sale-of-lethal-aid-to-ukraine/4277150.html> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).

World Integrated Trade Solution, Ukraine Exports and Imports, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/2018/TradeFlow/Import> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).

BÖLÜM II

AZERBAIJAN'IN SANAYİ ÜRETİMİ VE YÜK TAŞIMACILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ARDL SINIR TESTİ İLE ANALİZİ

Öğr. Gör. Babak HUSUYEV²

²Azerbaycan Mingecevir Devlet Üniversitesi, İktisat ve İşletme Fakültesi, Sanayi Organizasyonu ve Yönetimi Bölümü, babak.husuyev@mdu.edu.az, ORCID: 0000-0001-9315-9608,

GİRİŞ

Ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli bir katkı sağlayan ve ülke ekonomisinin büyümesi için önemli bir taban rolü oynayan sanayi sektörü, büyümekte olan ekonominin vazgeçilmez unsurudur. Sanayi sektöründe üretilen hammaddeler ve yarı mamul ürünler tüketiciye ulaşana kadar büyük bir aşamadan geçmektedir. Üretilen ürünlerin tüketiciye zamanında ve faydalı şekilde ulaşması gerekmektedir. Bunun sayesinde sanayinin gelişmesi birçok diğer sektörleri geliştirdiği gibi taşımacılık üzerinde de büyük bir etki yapmıştır. Bu çalışmada Azerbaycan'da 1990-2019 dönemini kapsayan sanayi üretim endeksi ile karayolu ve demiryolu yük taşımacılığı arasındaki ilişki, yıllık baz veriler kullanılarak zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Literatürde sanayi üretimi-taşımacılık ilişkisine odaklanan oldukça kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Azerbaycan'da üretim ve taşımacılık karşılıklı ilişkisine odaklanan çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Yapılan ARDL analizi sonucunda, karayolu yük taşımacılığı kısa dönemde sanayi üretimini pozitif yönde etkilerken uzun dönemde demiryolu yük taşımacılığı sanayi üretimini pozitif yönde etkilemektedir.

1.AZERBAYCAN'DA SANAYİ VE TAŞIMACILIK

Ülke ekonomisinin büyümesi için önemli bir yeri olan sanayi sektörü, büyümekte olan ekonominin vazgeçilmez unsurudur. Sanayi hakkında konuşurken ilk önce onun kökenini bulmak lazım, ancak bu sanıldığı kadar kolay değildir. Sanayi devrimi dediğimiz zaman iktisadi büyümenin hızlanmasının aksine toplumsal ve iktisadi bilincin artması

sonucu olarak, iktisadi gelişimin hızlanmasını bağlaştırmak gerekiyor (Hobsbawm, 2003, 32). Dünyada ilk kez 1848 yılında Bakü'de petrol kuyusu endüstriyel sondajı kurulmuş ve bu da Azerbaycan sanayisinin ilk adımı olmuştur. 19. yüzyılda petrol üretimi hızlanmaya başladı ve bu durum sayesinde sanayileşme hız kazanmaya başlamıştır. Azerbaycan'da sanayi şehirleri kurulmaya başlamış, 1970'lerde ve 1980'lerde Azerbaycan'da sanayinin gelişmesi için büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu sayede sanayi daha büyük bir ivme kazanmıştır. Daha sonraları Sovyetler Birliğinin dağıldıktan sonra büyük bir kriz meydana gelmiş ve bu kriz sanayiye kötü yönde etkilemiştir. Sanayide üretilen ürünlerin çeşitliliği ve hacmi azalmış ve Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra bu sektörü daha da geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişme 1991 yılından itibaren kendi göstermeye başlamıştır. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra yabancı şirketlerle anlaşmalar yaparak yabancı yatırımcıları ülkeye getirmiştir. 24 Eylül 1994 yılında Azerbaycan önemli bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya 6 farklı ülkeden 10 şirket temsil ediyordu (Muradov ve Bağırzade, 2021). Bu anlaşma "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak anılıyor. Petrol ve doğal gaz sayesinde yabancı yatırımların ülkeye gelmesi diğer sanayi sektörlerini canlandırmaya başladı ve farklı yerli ve yabancı yatırımlar sayesinde sanayide hızlı bir artış yaşanmıştır. Yerli ve yabancı yatırımcıların haklarının korunması, ihracat kolaylığının sağlanması, ülkede istikrarlı siyasi durumun olması vb. faktörler ülkeye yatırımcıların ilgisini arttırmıştır. Yıllar içerisinde sanayide büyük bir artış gerçekleşmiştir.

Sanayi sektöründe olan gelişmesi sayesinde gıda ve tarım sanayisi gelişmeye başlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında olan yabancı ülkelerden ithal bağımlılığı zaman geçtikçe azalmaya başlamıştır. (Kamalov, 2008). Bu gelişim ülke ekonomisini birçok ürün türlerinde ithalatçı ülkeden, ihracatçı ülkeye doğru değiştirmiştir. Günümüzde Azerbaycan sanayisi büyük gelişmeler göstermektedir.

Yeni sanayi ürünlerinin ortaya çıkması tüketicilerin talepleri üzerine araştırmanın sonucudur. Talep ise seçilmiş bir tüketici piyasasında, belirli bir zamanda, ürüne etki edecek diğer faktörler sabit tutulması şartıyla, belirli bir üründen tüketicinin almak istediği miktardır (Dinler, 2021, 51). Ülke ekonomisini tetikleyen faktörlerden biri de yabancı ülkelerden aşırı fazla ithalatın yapılmasıdır. Sanayisi gelişmiş ülkeler yabancı ülkelere ürün ihraç ettiği halde, gelişmemiş ülkeler ithalat yapmak mecburiyetindedir.

Sanayinin gelişmesi ülke ekonomisini pozitif yönde etkiliyor. Son dönemde Türkiye'de savunma sanayisinin gelişmesi uygulamalı şekilde göstermiştir ki, sanayinin gelişmesi hem ekonomik anlamda istikrar sağlamaya hem de askeri güç konusunda ülkeyi yükseltilere taşımaktadır. Ekonominin kalkınması ve yabancı yatırımcıları ülkeye ilgisini artırmak için ülkenin makro iktisadi istikrarın sağlanması gerekmektedir. Sanayinin gelişmesi bu istikrarın sağlanmasında önemli etkenlerden biridir. Yeni sanayi fabrikalarının kurulması ülkede işsizliğin azalmasına ve aynı zamanda paranın el değişme hızını artırması gibi pozitif etkileri bulunmaktadır. Ülkede işsizlik ve enflasyonun aynı anda olması iktisadi hoşnutsuzluk endeksini ortaya

çıkarmaktadır. İktisadi hoşnutsuzluk endeksi ise enflasyon ve işsizlik oranının toplamıdır (Ünsal, 2011).

Azerbaycan sanayisinin gelişimini hızlandırmak için bir sıra önemli adımlar atılmıştır ki, bunlardan en önemlisi sanayi parklarının kurulmasıdır. Modern altyapıya sahip sanayi parkları ülkenin petrol dışı sektörünün gelişmesi ve ülkenin ihracat kapasitesinin artırılması yanı sıra rekabetçi bir ülke olmasına olanak sağlamaktadır (<https://www.economy.gov.az/article/s%C9%99naye-park%C4%B1/21403>). Bu da aynı zamanda ülkenin petrol bağımlılığını zamanla çok düşük seviyelere gelmesine işaret etmektedir.

Petrol dışı sanayi sektörünün kalkınması, yeni iş yerlerinin açılması, bölgeler arasında olan sosyoekonomik dengesizliği aradan kaldırmak için bir sıra programlar hazırlanmıştır; Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2004-2008) ve Başkent'in Sosyoekonomik Kalkınmasını Hızlandırmak İçin Kabul Edilen Önlemler Programı (2006-2007). Bu programlar insanların yaşam standartlarını artırmak ve petrol gelirine olan bağımlılığı azaltmak için onaylanmıştır, daha sonra bu programların devamı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2008-2013), Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2014-2018) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2019-2023) hazırlanmıştır. Bu programlar sayesinde ülkede sanayinin gelişmesi büyük bir ivme kazanmıştır.

Tablo 1: Endüstriyel Ürünler (Gerçek Fiyatlar ile) Milyon Manat

1990*	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
244,0	1771,2	3639,0	9308,8	27978,2	26369,4	32300,2	39892,5	47677,0	46999,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4442>, Erişim Tarihi: 20.11.2021

Azerbaycan'da 2019 yılı için ülkenin GSYİH'si 2018 yılıyla kıyasla %2,2 artarak 81896,2 milyon manat olmuştur. GSYİH'nin %41,4'ü sanayi, %10'u ticaret, %7,3 inşaat, %5,7 tarım, %6 ulaşım ve depolama, ormancılık ve balıkçılık, %2,4 turistik konaklama ve ikram hizmetleri, %1,8 bilgi ve iletişim, %16,7 diğer alanlarda, net ürün ve ithalat vergileri GSYİH'nin %8,7'sini oluşturuyordu. Kişibaşı GSYİH 8247.0 manat olmuştur.

Ulaştırma; müşteri taleplerine cevap vermek amacıyla hammadde, ürün ve bunlara ilişkin süreçlerin etkin ve iktisadî şekilde planlama, uygulama ve denetleme süreci olarak lojistik, mal ve hizmetlerin tedarikine yönelik nakliye ve organizasyon işlerinin tümünü tanımlamada kullanılan kavramdır (Ballou, 1999).

Bilindiği üzere sanayide üretilen ürünler tüketiciye ulaşmadığı sürece üretilmiş mallar tamamlanmış sayılmamaktadır. Buna göre taşımacılığın farklı şekilleri kullanılmaktadır. Ulaştırma çeşitleri olarak da bilinen ulaşım alt sistemleri karayolu, demiryolu, havayolu, boru hattı, denizyolu olarak beş türdür. Her bir sistem diğerine göre maliyet, hız, güvenilirlik, yetenek, kapasite, esneklik gibi avantajlara sahiptir (Demirci, 35).

Bazı ülkelerin gelir kaynağında taşımacılığın büyük bir payı vardır. Transit ülkeler bölgelerinden geçen ulaşım araçlarından vergiler almaktadır. Birçok gelişmiş ülkede ulaşım GSYİH'nin %6-12'sini oluşturmaktadır (Rodrigue, 2020, 97).

Sanayinin gelişmesi ve ulaşım karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Avrupa ve Asya'nın birleştiği bir konumda yer alan Azerbaycan'ında GSYİH'nin bir kısmı Transit gelirlerden oluşmaktadır. Azerbaycan'da ilk boru hattı taşımacılığı 1878 yılında Balakhanı'da 12km boru hattı döşenmiştir (https://www.azerbaijans.com/content_467_az.html). Petrol üretiminin artması boru hatlarının kullanımını arttırmaya başlamıştır. Geçmişte 12 km olan demiryolu hattı 2490 km uzunluğa sahiptir.

Azerbaycan'ın transit taşımacılık alanındaki potansiyelini daha geniş ve etkin bir şekilde kullanabilmek için 21 Ekim 2015 tarih ve 655 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı ile Transit Kargo Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur (<http://transit.az/az/about>)

Tablo 2: Azerbaycan'da Ulaşım Hatlarının Uzunluğu, Km

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Demiryolları	3,278	3,302	3,263	2,979	2,792	2,446	2,429	2,481	2,470	2,490
Yaygın Kullanım	2,078	2,116	2,116	2,122	2,079	2,068	2,071	2,132	2,133	2,140
Elektrikli Dahil	1,278	1,276	1,270	1,270	1,251	1,233	1,199	1,224	1,169	1,169
Ortak Kullanımda Değil	1,200	1,186	1,147	857	713	378	358	349	337	350
Metro Yolları	28,0	28,5	28,5	29,9	31,5	34,6	36,6	36,6	36,6	36,6
Trolleybüs Yolları	275,0	285,0	165,3	48,2	-	-	-	-	-	-
Tramvaylar	46,0	46,3	35,9	-	-	-	-	-	-	-
Ana Boru Hatlarının Uzunluğu	4,227	3,673	4,134	3,841	5,499	5,355	5,431	5,376	5,438	5,453
Ana Petrol Boru Hatları	707	707	1,168	1,168	1,673	1,526	1,522	1,523	1,523	1,523
Operasyon Süresi Dahil	707	707	1,168	1,168	1,617	1,526	1,522	1,523	1,523	1,523
Bakü-Tiflis-Ceyhan	-	-	-	-	442	442	442	442	442	442
Sangaçal-Supsa	-	-	456	456	456	456	456	456	456	456
Diğer (Yerel)	707	707	712	712	719	628	624	625	625	625
Ana Gaz Boru Hatları	3,520	2,966	2,966	2,673	3,826	3,829	3,909	3,853	3,915	3,930
Operasyon Süresi Dahil	1,670	1,598	1,325	2,124	3,508	3,808	3,893	3,844	3,915	3,930
Bakü-Tiflis-Erzurum	-	-	-	-	442	442	442	442	442	442
Diğer (Yerel)	2,256	2,256	1,325	2,124	3,066	3,366	3,451	3,402	3,473	3,488
Karayollar	26,197	24,335	18,759	18,799	18,977	19,016	19,016	19,016	19,176	19,176

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, https://www.azerbaijans.com/content_467_az.html, Erişim Tarihi: 20.11.2021

Karayolları taşımacılığı kısa mesafeler için avantaj sağlasa da demiryolunun avantajları daha fazladır. Demiryolu yük ve yolcu taşımacılığının avantajları; çevreye duyarlı olması, karayolu trafiğini azaltmak, ülkeler arası transit geçiş kolaylığının olması, ağır tonajlı yüklerin taşınması için en uygununu gösterilebilir.

Tablo 3: Taşımacılık ve Taşımacılık Dışı Sektörde Navlun Hasılası, Milyon Ton-Km

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	54,664	9,734	20,491	33,565	101,447	96,846	94,772	95,736	97,011	93,505
Taşımacılık Sektörü	49,541	8,331	15,948	26,533	97,504	92,776	90,768	92,002	93,296	89,749
Demiryolu	37,076	2,409	5,770	9,628	8,250	6,210	5,192	4,633	4,492	5,152
Deniz	5,778	4,325	5,192	7,521	4,859	2,937	3,002	4,418	4,576	3,351
Hava	47	57	102	310	139	582	683	738	919	947
Boru Hattı	3,353	1,013	1,371	1,538	72,931	67,515	65,924	65,879	66,452	62,768
Petrol Boru Hattı	1,252	465	646	624	68,804	62,511	60,907	60,616	60,658	55,798
Doğalgaz Boru Hattı	2,101	548	725	914	4,127	5,004	5,017	5,263	5,794	6,970
Otomobil	3,287	527	3,513	7,536	11,325	15,532	15,967	16,334	16,857	17,531
Taşımacılık Dışı Sektör	5,123	1,403	4,543	7,032	3,943	4,070	4,004	3,734	3,715	3,756
Demiryolu	206	81	68	60	81	59	58	57	58	59
Petrol Boru Hattı	-	-	4,186	6,638	3,459	3,505	3,427	3,147	3,112	3,113
Otomobil	4,917	1,322	289	334	403	506	519	530	545	584

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4442>, Erişim Tarihi: 20.11.2021.

1990 yılında yüksek bir hasıladan sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ekonomide tüm sektörlerin kötü etkilendiği gibi taşımacılık sektörü de bir düşüş yaşamıştır. Sanayinin zayıf olması, yeni ürünlerin üretilmemesi bu düşüşü etkilemekteydi. Bağımsızlığın ilk yılları ekonomi için zor bir dönemden geçse de sonraki yıllar yabancı ülkelerle karşılıklı anlaşmalar, yeni yatırımlar ülke ekonomisi canlandırdı ve

tabloda da göre görüldüğü üzere taşımacılıktaki hasıla yıllar içinde artmaya başlamıştır.

Tablo 4: Taşımacılık Sektöründe Yük Taşımacılığında Elde Edilen Gelir, Bin Manat

	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	162,0 34	241,0 01	430,0 74	2,543,1 35	3,089,3 55	3,775,3 92	4,452,8 95	4,871,2 47	5,125,5 82
Demiryolu	55,5 49	80,8 68	131,2 39	137,99 4	219,94 7	249,27 7	264,96 2	256,16 7	283,17 2
Denizyolu	47,3 56	58,6 27	95,70 8	106,05 5	93,178	159,39 8	178,79 3	168,95 2	178,20 0
Havayolu	7,87 1	30,7 31	82,84 7	256,55 1	531,15 1	717,52 8	1,185, 343	1,538, 459	1,378, 157
Boru Hattı	38,0 76	21,9 46	18,99 6	1,712, 629	1,679, 770	2,047, 004	2,203, 546	2,272, 532	2,292, 011
Petrol Boru Hattı	4,63 5	11,9 30	15,94 6	1,563, 281	1,325, 903	1,515, 830	1,599, 097	1,539, 697	1,313, 258
Doğalgaz Boru Hattı	33,4 41	10,0 16	3,050	149,34 8	353,86 7	531,17 4	604,44 9	732,83 5	978,75 3
Otomobil	13,1 82	48,8 29	101,2 84	329,90 6	565,30 9	602,18 5	620,25 1	635,13 7	994,04 2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4442>, Erişim Tarihi: 20.11.2021.

Azerbaycan'da 2019 yılı için ülkenin GSYİH'si 2018 yılıyla kıyasla %2,2 artarak 81896,2 milyon manat olmuştur. GSYİH'nin %41,4'ü sanayi, %10'u ticaret, %7,3 inşaat, %5,7 tarım, %6,0 ulaşım ve depolama, ormancılık ve balıkçılık, %2,4 turistik konaklama hizmetleri, %1,8 bilgi ve iletişim, %16,7 diğer alanlarda, net ürün ve ithalat vergileri GSYİH'nin %8,7'sini oluşturmaktaydı. Kişi başı GSYİH 8247.0 manat olmuştur.

2. VERİ SETİ

Bu çalışmada Azerbaycan'ın yıllık sanayi üretim endeksi, karayolu yük taşımacılığı ve demiryolu yük taşımacılığının 1990-2019 dönemini kapsayan zaman serileri kullanılmıştır. Bağımlı değişken sanayi üretimi, bağımsız değişkenler ise karayolu yük taşımacılığı ve demiryolu yük taşımacılığıdır.

Sanayi üretimi verileri Azerbaycan İstatistik Kurumu'nun internet sitesinde yayımladığı takvim etkisinden arındırılmış veri seti kullanılmıştır. Demiryolu yük taşımacılığı verileri ve karayolu yük taşımacılığı verileri Azerbaycan İstatistik Kurumu web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmadaki tüm analizler Stata paket programı aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmaya ilişkin ampirik model aşağıdadır.

$$\text{MODEL: } \text{sanayi}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{oto}_t + \beta_2 \text{demir}_t + u_t$$

Tablo 5: Modelde Yer Alan Değişkenler

	Sanayi	Oto	Demir
Mean	17377.57	7850.57	8621.067
Maximum	47677	17531	37076
Minimum	228	480	2409
Std. Dev.	15678.18	5818.717	7376.796
Observations	30	30	30

Tablo 5'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Değişkenlere ait standart hatalar birbirine yakın değerler almıştır. Sanayi üretiminin ortalama büyüme hızı 17.37 olarak gerçekleşmiştir. Karayolu yük taşımacılığının ortalama artış hızı 7.85 ve demiryolu yük taşımacılığının ortalama artış hızı 8.62'dir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada zaman serisi modeli kullanılmıştır. Zaman serisinde serilerin durağan olup olmadığını bulmak için birim kök testi yapılması gerekmektedir. Tablo 6'da ADF birim kök test istatistiklerine göre "oto" ve "demir" düzeyde durağandır yani $I(0)$ 'dır. "sanayi" değişkeni ise düzeyde durağan değil birinci farkı alındığında durağandır yani $I(1)$ 'dir. Bu durumda ARDL modelinin uygulanması gerekmektedir.

Tablo 6: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF test istatistiği (düzey)	ADF test istatistiği (birinci farklar)	Karar
sanayi	-2.633	-6.732*	I(1)
oto	-5.406*		I(0)
demir	-6.678*		I(0)

*%1, ** %5 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olması gerekmektedir. Tablo 7'deki ARDL Modeli Paseran- Smith F testi sonuçlarına göre F istatistiği %5 hata olasılığına göre üst sınırdan yüksektir yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır.

Tablo 7: ARDL Modeli Paseran- Smith F testi Sonuçları

	%1	%5	%10
Alt sınır	5,15	3,79	3,17
Üst sınır	6,36	4,85	4,14
F istatistiği		5,25	

Katsayı yorumlarına geçmeden önce varsayımdan sapmaların sınanması gerekmektedir. Tablo 8'deki varsayımdan sapma testlerine göre modelde otokorelasyon, heteroskedastisite, çoklu doğrusal

bağlantı ve spesifikasyon hatası yoktur. Ancak, kalıntılar normal dağılmamaktadır.

Tablo 8: Varsayımdan Sapmalarla İlgili Testler

Testler	Olasılık Değeri	Karar
Durbin Watson	$0,06 > 0,05$	Otokorelasyon yoktur
White Testi	$0,78 > 0,05$	Heteroskedastisite yoktur
Ramsey Reset	$0,21 > 0,05$	Spesifikasyon hatası yoktur
Jarque-Bera	$0,00 < 0,05$	Normal dağılım yoktur
VIF	$4,28 < 10$	Çoklu doğrusal bağlantı yoktur

Tablo 9 ve 10'da ARDL modelinin kısa ve uzun dönem katsayıları yer almaktadır. Tablo 9'a göre, uzun dönemde "oto"daki 1 milyon km'lik artış "sanayi"yi 3,25 Milyon Manat arttırmaktadır. "demir" değişkeninin katsayısı ise anlamsız çıkmıştır.

Tablo 9: ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı (t istatistiği)
oto	3,25 (6,11) *
Demir	-0,29 (-0,3)

*% 1, ** %5 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir

Tablo 10'daki kısa dönem sonuçlarına göre, bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin %57'sini açıklamaktadır. Kısa dönemde "demir" in bir dönem önceki değerindeki 1 milyon km'lik artış "sanayi"yi 1,88 Milyon Manat arttırmaktadır. Ayrıca hata düzeltme katsayısına göre kısa dönemde meydana gelecek bir dengesizlik 2,43 senede uzun dönem dengesine ulaşacaktır. ($1/0,41 = 2,439$)

Tablo 10. ARDL Modeli Kısa Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı (t istatistiği)
Demir (-1)	1,88 (2,09) **
Sabit	-2491,0 (-0,94)
Hata Düzeltme Katsayısı	-0,41 (-2,68) **
Düzeltilmiş R ²	0,57

*%1, ** %5 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir

SONUÇ

Çalışmada Azerbaycan'daki sanayi üretimi ile karayolu ve demiryolu yük taşımacılığının 1990-2019 yılları verileri ile zaman serisi modeli kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık durumları birim kök istatistikleri ile incelenmiş ve ARDL modelinin kurulmasına karar verilmiştir. Elde edilen verilerin ekonometrik olarak kabul edilebilir olması için varsayımdan sapmalar sınanmış, nihai olarak sağlıklı bir model elde edilmiştir.

Sanayi üretimi ülkenin ekonomik büyümesinin artmasına sağlayan en büyük etkenlerden biridir. 1970'lerde ve 1980'lerde Azerbaycan'da sanayinin gelişmesi için büyük yatırımlar yapıldı. Ve bunu sayesinde sanayi daha büyük bir ivme kazanmıştır. Daha sonraları Sovyetler Birliğinin dağıldıktan sonra büyük bir kriz meydana geldi ve bu kriz sanayiye de kötü yönde etkiledi. Azerbaycan bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası için ekonominin en büyük göstericisi sanayi üretimi olmuştur. Bağımsızlık kazandıktan sonra ülkenin gelişmesine katkı sağlamak için sanayinde büyük projeler ve anlaşmalar yapılmıştır. Bağımsızlık kazanıldığı ilk yıllarda sanayinin çökmüş olması, üretimin çok düşük seviyelere kadar inmesi taşımacılık sektörünü de kötü yönde etkilemiştir. Sonralar ülkenin aldığı gelişim kararları ve ülkeye yabancı

yatırımların gelmesi için projelerin başlatılması ve en önemlisi yabancı yatırımlar için uygun bir yatırım ortamının yaratılması sanayinin gelişmesine neden olmuştur. Sanayi diğer sektörleri etkilediği gibi taşımacılık sektörünü de etkilemektedir. Yapılan çalışmadaki verilere bakarak yıllar içerisinde sanayinin üretim artışını ve bununla beraber taşımacılık sektörünün geliştiğini görmek mümkündür.

Yapılan araştırmada sanayi üretimi ve yük taşımacılığı arasında ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karayolları taşımacılığı kısa mesafeler için avantaj sağlasa da Demir yolunun avantajları daha büyüktür. Karayolları hız bakımından zaman kazandırmış olsa da yük kapasitesinin az olması nedeniyle daha az tercih edilendir. Demir yolu taşımacılığı yük kapasitesi ve farklı nesnelere daha uzun mesafelere ve daha büyük miktarlarda ulaştırdığı için uzak mesafelerde tercih edilmektedir.

Uzun dönemde karayolu yük taşımacılığındaki 1 milyon km'lik artış sanayi üretimini 3,25 Milyon Manat arttırmaktadır. Kısa dönemde ise demiryolu yük taşımacılığının bir dönem önceki değerindeki 1 milyon km'lik artış sanayi üretiminin 1,88 Milyon Manat artmasına yol açmaktadır. Ayrıca kısa dönemde meydana gelecek bir dengesizlik 2,43 senede uzun dönem dengesine ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2004-2008).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2009-2013).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2014-2018).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Kalkınması Devlet Programı (2019-2023).
- Azerbaycan Cumhuriyeti, Başkentin Sosyoekonomik Kalkınmasını Hızlandırmak İçin Kabul Edilen Önlemler Programı (2006-2007).
- Ballou R. H. (1999). Business Logistic Management, 4th ed., Prentice- Hall International.
- Demirci, E., Lojistik İlkeleri, İÜAUZEF Yayınları, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/uluslararasılojistikyonetimi_ao/lojistikilkeleri.pdf
- Dinler, Z. (2021). İktisada Giriş, Ekin Yayınevi.
- Hobsbawm, E.J. (2003). Sanayi ve İmparatorluk Türkçesi, Çev.Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi.
- Kamalov, N.B. (2008). Azerbaycan'da Gıda Tarım Ürünlerinin Üretimi.
- Muradov, Ə ve Bağırzade, E. (2021). Azerbaycan Ekonomisi.
- Rodrigue, J.P. (2020). The Geography of Transport Systems, Routledge, 5th Edition.
- Ünsal, E. (2011). Makro İktisat, 9. Baskı. İmaj Yayıncılık.
- <http://transit.az/az/about> (Erişim Tarihi: 20.11.2021)
- https://www.azerbaijans.com/content_467_az.html (Erişim Tarihi:20.11.2021)
- <https://www.economy.gov.az/article/s%C9%99naye-park%C4%B1/21403>(Erişim Tarihi:20.11.2021)
- <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4442> (Erişim Tarihi:20.11.2021)

BÖLÜM III

ANALYSIS OF THE NEWS HEADLINES USED IN SOCIAL MEDIA WITH MACHINE LEARNING: AN APPLICATION ON TWITTER

Dr. Mansur BEŞTAŞ³, Prof. Dr. Uğur YAVUZ⁴

³ Siirt Üniversitesi, Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, mansur@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8192-2044.

⁴ Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ugur@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6550-6235.

INTRODUCTION

News headlines have an important role in increasing the demand for news content to attract readers' attention on news sites or media outlets. The main factor that can increase readers' interest in the content is news headlines. The main problem here is to identify which news headline draws attention most. This problem exists not only in the digital journalism industry, but also in the headlines of other internet articles, blog posts, and video content.

In the field of journalism, which uses mobile applications and social media, headlines have an important place in terms of the visibility of the news. For, before reaching the news content, the headline acts as a showcase. A surprising or funny headline can grab the reader's attention.

Besides preparing the content, it is also important to prepare a title for the content. Because of headings are the items that not only give the general content summary or hint about the content, regardless of the type of content but also trigger the motivating elements to access the content or not. The more information the titles contain about the content, the more the access and sharing rate will be.

According to an article in The Guardian, although the presentation environment of the news changes, no change occurs in the importance of the headlines (Marsh, 2014). However, as Ann Handley stated, “Spend as much time on the headline as you did the piece” (Handley and Barrett, 2015). Besides being striking, factors such as length,

linguistic features, clarity in expression, and involvement of the reader in the content that will affect the success of the title.

The most important source of content for readers in the digital environment is social media platforms. The fact that social media platforms provide access to information in accordance with the platform characteristics of the readers ensures that the content is shared with the most suitable individuals. Content attracts more attention on social media platforms than in other areas.

It is important to measure the success rate of news headlines. For, with reference to the principle “what is immeasurable is unmanageable”, it will be important to measure this content characteristic. The applicability of measurement in digital broadcasting is more likely in terms of its general character and resources.

The aim of this study is to develop a model for the popularity of the relationship between news stories and headlines in social media.

Although there are some studies on the formal language features of the news content and the content of these studies including news headlines, the number of studies on news headlines is limited.

This study is expected to be the first study to focus on the news headlines. As it is known, readers start the process of valuing the news over the headlines before reaching the content. Consequently no matter how successful or unsuccessful the content is, the title is considered to be the first factor in decision making.

The study will be a valuable study as it is the first study in which a model is developed specifically for Turkey and for the Turkish language while modeling the effect of news headlines. The following questions have been addressed in the study:

- Can news values be reliably extracted from headline text?
- What are the effects of headline-derived news values and style features on social media popularity?
- What are the effects of headline-derived news values and style features derived on the perceived popularity and how are these rated by readers?
- To what extent can headline news values and style features be used to predict the social media popularity of news articles?

1. SIGNIFICANCE OF HEADLINES

Creating a news headline is considered as one of the problems in the field of journalism. The same problem exists in the field of natural language processing. The headline should have a quality that not only summarizes the content of the news in general but also motivates the target audience to see the content. In the field of natural language processing, it is one of the difficult problems to express textual content in a single sentence in a structure that will summarize the content limited to a few words.

To create a headline, first, the appropriate words of a headline and then the number of words must be determined. Finally, the items that make

up the sentence for a readable headline must be provided in the most appropriate order.

Banko et al. (n.d.) tried to generate a headline in their study. However, they failed to achieve their goal which was to generate summaries shorter than a sentence. The study was based on two stages: (1) content selection (2) surface realization. The study focused on the determination of the topic with word frequency and then the generation of headlines from word sequences by the bigram model (Banko, Mittal, and Witbrock, n.d.).

As news and information gathering activities turned to digital media, the reach audience has expanded. The increase in digital possibilities has reduced the costs of content generation and delivering the content to the audiences. The decrease in costs has led to an increase in competition. Headlines are vital in terms of reading or demanding content generated in the digital world.

2. NEWS POPULARITY PREDICTION ON SOCIAL MEDIA

Social media is generally a medium where news is shared and read. Oxford University Reuters Institute for the Study of Journalism conducted research for 2016. As stated in the report, 51% of the participants (50,000 internet users in 26 countries examined by the report) use social media at least once a week as a news source. 12% of the participants define social media as their main news source. 28% of the participants between the ages of 18-24 see social media as their main news source. 2, 157 Internet users from Turkey participated in the

research. According to the research, 73% of Internet users in Turkey use social media as a news source. This was 67% in 2015, and Turkey was found to be hosting the highest rate of readers who see social media platforms as a news source among the 18 countries covered by the report. The most preferred platform of users using social media as a news source in Turkey was Facebook by 64%. In 2015, this rate was 69%. It is noteworthy that Twitter and YouTube swapped from 2015 to 2016. Youtube was the second most preferred social media platform of internet users in Turkey in 2016 by 31% followed by Twitter, which had a preference rate of 30%. It was observed that while Whatsapp maintained its fourth place by 17%, Google + lost its popularity and Instagram took fifth place by 12%. In 2016, the percentages of those preferring Facebook, YouTube, Twitter, Whatsapp, and Instagram were respectively 44%, 19%, 10%, 8%, and 3%, respectively, to have access to world news (Kılıç, 2016; Levy, Newman, Fletcher, and Nielsen, 2016).

The news article's popularity prediction has been the subject of research for many years. There are several reasons to investigate this subject. Firstly, reading news online has become a daily habit for many internet users. This causes a large amount of data to be generated. Second, some of this data can be explicitly obtained through Application Programming Interfaces (API), which facilitate large-scale data collection. Finally, such research will potentially have a far-reaching impact on both online news readers (for example, through better news

suggestion systems) and news broadcasts (for example, more attraction and more engagement with online readers).

2.1. Bibliographic Analysis of Studies on News Popularity Prediction on Social Media

It is seen that different methods have been used to predict the news popularity on social media over time. Studies reveal that the aims, methods, and findings can be summarized as follows.

Jamali and Rangwala (2009) tried to predict the Digg score based on 37,185 stories published on the Digg website between 2007 and 2009 and 6188,266 comments made on these stories. The problem of the study was considered as classification. While studying this problem, the data set was divided into 2, 6, and 14 chapters. The highest success rate in the study was 91% (ROC: 91, F1: 84) with SVM (linear kernel) in k-2 classification, 82% with SVM (Radial) in k-6 classification (ROC: 82, F1: 69), 74% (ROC: 74, F1: 48) with SVM (Radial) in k-14 classification.

Tsagkias et al. (2009) conducted a study with a data set consisting of 290,375 news texts from 7 different news sources published between 2008 and 2009 and 1,894,925 comments. They sought a response to the question of whether news content would receive comments and if it received a comment, whether it would be a low or high number of comments. Success rates were not given in general but were presented through segmentation on the basis of the news source. When evaluating whether the news would receive comments or not, NUjjj, which is the

lowest news source rate, was 56%, while the highest rate belonged to WMR by 100%. When evaluating whether the amount of comment would be high or low among the comment receivables, the lowest rate belonged to WMR by 50% and the highest rate belonged to NUjij news source by 64%.

Lerman and Hogg (2010) conducted studies for estimating the voting results of 2,152 shares published under the technology category of the Digg website between May and June 2006.

Tatar et al. (2011) conducted a study with a data set consisting of 338394 content and 2666876 pieces of comments published between February-2006 and June-2010 on the website named 20Minutes, which was the 4th most important news site in France for its period. The highest success rate they achieved in this study was about 12 RMSE values in a 25-hour observation period.

Bandari et al. (2012) created a data set using the Twitter search results of 44000 news texts they collected between 8 and 16 August 2011 with Feedzilla news aggregator. They treated the problem as a classification. For classification, they divided the Tweet data set into three classes. These classes were divided into 1-20, 20-100, and more than 100. The accuracy was 83.96% with the bagging method, 83.75% with the J48 Decision Trees method, 81.54% with the SVM method, and 77.79% with the Naive Bayes method.

Castillo et al. (2014) randomly selected 30 articles in the most visited section of the English language version of the Al Jazeera website

between 8 and 29 October 2012, with an interval of 5 minutes each, and included the articles in the data set reaching at least 100 visits in the following week. The data set arranged after this process consisted of a total of 606 articles and 3.6 million visits and 235,000 social media responses to these articles. In the study, the R^2 value of the prediction accuracy for 1 hour after the publication of an article was 0.72, and the prediction accuracy value (R^2) for 6 hours after the publication was 0.85.

Arapakis et al. (2014) obtained the best success rate with the SVM method as 79.7% in their study on 13,319 news content they collected from the Yahoo News service.

Wu and Shen (2015) achieved 94.20% success in their study with stochastic methods using a data set consisting of approximately 10^4 original news and more than 10^6 Retweets collected from 33 news agencies that received the most visits between January-April 2012.

Fernandes et al. (2015) achieved the highest 67% success rate when the random forest method was supported by the Intelligent Decision Support System (IDSS), which they developed in their study with 39,000 news content they obtained from the Mashable website.

Keneshloo et al. (2016) obtained the highest R^2 value of 78.2 in their study that using the results of the data they obtained from the Washington Post website in the first 30 minutes after sharing.

Stokowiec et al. (2017), unlike other studies, preferred LSTM, one of the deep learning methods, to predict the popularity of online content using only the news headline. The set they used consisted of 40,000 samples. Data sets are consisted of NowThisNews and BreakingNews data sets. The highest success rate they achieved in the NowThisNews data set was 67.11%, while it was 74.5% in the BreakingNews data set.

Khan et al. (2018) used the data set of the Mashable website published from the UCI machine learning data set repository in their study. This data set consisted of publications between January-2013 and January-2015. They used the Gradient Boosting method as a method in the study and achieved a success rate of 79%.

In their study, Wicaksono and Supianto (2018) approached the studies on the news popularity prediction with a different perspective and conducted a study for the optimization of the algorithms used. In their study, they achieved 67% success with Random Forest.

Li et al. (2018) proposed a 2-stage model in their study on 8687 news published on the Sohu news site between 10/20/2015 and 4/25/2016 and stated that the model they suggested increased the efficiency by 2.2% compared to the basic models.

Voronov et al. (2019) studied with more than 800,000 data sets they collected in Chinese and Russian languages. They classified the results of their work by separating them according to the news source. They achieved 76.67% success in the Ria News news source, 51.51% in KD-Net, and 69.55% in Sinovision.

Prado-Romero, Coto-Santiesteban, Celi and Stilo (2020) used a data set obtained from Yahoo News. The dataset was about 13.5 TB and contained categories of sports, finance, entertainment, news, and real estate had found on Yahoo homepage. They created a data set, which named as the time-sensitive topic model, contained attributes such as the number of visits to a page the number of news published on the date of publication of the news, the time interval between the users visiting the news. As a result of the use of time sensitive subject model features with Naive Bayes, Logistic regression, Linear SVM and Random Forest algorithms, the best success rate was obtained through the Random Forest algorithm with 77.6%.

Omidvar et al. (2020) obtained the MAE value of 0.034 with the model they proposed in their study with the data set they obtained from Canada's main newspapers, The Globe and Mail.

The information about the studies related to the news popularity was summarized above. The prominent attributes used in the studies are the source, category, the number of votes received, and number of page views, sentiment, and entity. Two sources are determined in the studies as the news source. News aggregators and news websites stand out among the news sources. While Jamali and Rangwala, Lerman and Hogg, and Bandari et al. preferred news aggregators, Keneshloo and Arapakis preferred news websites for their studies (Arapakis, Cambazoglu, and Lalmas, 2014; Bandari, Asur, and Huberman, 2012; Jamali and Rangwala, 2009; Keneshloo, Wang, Han, and Ramakrishnan, 2016; Lerman and Hogg, 2010). Tsagkias, Tatar, and

Bandari used the identification of the entities mentioned in their news and headlines among the attributes in their studies (Bandari et al., 2012; Tatar, de Amorim, Fdida, and Antoniadis, 2014; Tsagkias, Weerkamp, and de Rijke, 2009). It is seen that the news headline is rarely used as an attribute. We observed the use of news headlines as attributes for the first time in the studies conducted by Fernandes et al. (Fernandes et al., 2015).

3. ANALYSIS OF THE NEWS HEADLINES USED IN SOCIAL MEDIA WITH MACHINE LEARNING

3.1. Dataset Preparation

Our goal is to determine the news headline popularity on Twitter, which is one of the social media mediums. To achieve this goal, we attempted to proceed by using an experimental method. At the same time, to reveal the value of the news headlines in accordance with the goal, their attributes were examined.

In this section, data collection and pre-processing steps will be explained to reveal the attributes.

3.1.1. News Headline Datasets

Three major agencies of Turkey, Anatolia, Demirören, and İhlas news agencies were used to collect the news headlines. At the time of data collection, the Anadolu Agency had 2.6 million followers, the Demirören News Agency had 1.1 million followers, and İhlas News Agency had 785 thousands followers.

To create the data set, the Tweet streams of the stated news agencies were collected by using the Python programming language and Tweepy package. The data was stored using the MongoDB Nosql database. The screen_name, id, created_date, and text information of the tweets were collected. To follow the action status of the tweets, they were followed for 24 hours and their status as Retweet and favourite was recorded at the beginning of every hour after the publication. From time to time, Tweets that did not complete the specified period as they were deleted by the news agency also were deleted from the database.

The first data collection process started on 03/03/2019 and ended on 05/21/2019. During this period, 17,971 Tweets were collected. The summary of the data set according to its source is given in 0.

Table 1: Dataset Summary by Source

Source Name	Count
Anadolu Agency	7.058
Demirören News Agency	5.590
İhlas News Agency	5.323

3.1.1.1. Preprocessing

Item Tagging: As the first step, we worked through the items of the news headlines. For this purpose, Zemberek library, one of the most suitable tools for the Turkish language, was used (Afşın Akın and Dündar Akın, n.d.) (“Zemberek NLP,” n.d.).

Zemberek library is an open-source DDI (Natural Language Processing) library that provides spelling check, spelling, item tagging,

parsing of sentence elements, spelling suggestion, finding word roots, and creating words for Turkish.

For the use of the library, items in the headline (Part of Speech Tagging) were tagged with an application running as a web service in the docker environment with version 0.15.0 (“cbilgili / zemberek-nlp-server: REST Docker Server on Zemberek Turkish NLP Java Library,” n.d.)

The code written in Python language to link to the Zemberek library running in the docker environment and to obtain the results is shown below.

Among the leading studies in which words in Turkish can be examined stylistically in the field of NLP are those published by Kemal OFLAZER in 1994 and the doctoral theses of Itumorph and Tarık KİŞLA (Kışla, 2009; Oflazer, 1994; Şahin, 2014).

Wikification: To reveal the values of the words in the news headlines, it is an essential problem to identify the entities in the content. One of the methods introduced to solve this problem is to search the Wikipedia web page. This method aims to identify the possible person, place and organization entities. This method was introduced by Mihalcea and Csomai (2007). One of the web pages on which the relevant method is presented to the end-user in practice is the TagMe site (“TAGME: on-the-fly annotation of short text fragments!,” n.d.). On this site, entity identification can be carried out in English, Italian, and German languages either via the web page or the RESTful API.

Individuals tend to obtain information on almost every subject that interests them through online content. One of the leading web pages for obtaining information online is Wikipedia. It has been concluded that it will be useful in the study because it receives a high amount of traffic in all languages and is an online encyclopaedia on which the statistics of the visitor pages of the searched page can be obtained with API support.

However, it has been observed that there is no tool or code script developed for Turkish. For this reason, the Wikification tool has been developed to be used in this study. In the text given with the developed tool, words are searched on the Wikipedia page. If you return the page suggestion in the search result, it is considered an entity. Incoming suggestions are defined as an attribute to be used. In addition, the total number of page visits and the number of page visits for the day before were recorded in Wikipedia within 10 days before the headline of these results. Some of the code script developed on this subject is given below.

It is seen that with the developed code script, the word that is expected to be important in the news headline shown below has been obtained clearly. In this example, the words Lufthansa, Türkiye, and İstanbul are understood to be the determining factors in the case of this headline.

Headline 3.1 : “Lufthansa Türkiye Genel Müdürü Geçer: İstanbul Havalimanı'nda 70 milyon yolcu kapasitesi geçilebilir.” (*Lufthansa*

Turkey General Manager Geçer: 70 million passenger capacity can be exceeded at Istanbul Airport.)

[['lufthansa', 20.5, 41], ['türkiye', 1402.5, 2351], ['genel', 23.9, 68], ['müdürü', 0.0, 0], ['geçer', 1.8, 8], ['istanbul', 894.6, 1987], ['havalimanı', 2.3, 3], ['milyon', 5.4, 10], ['yolcu', 0.9, 2]]

Notation: The following notation method was used throughout the study. It can be seen that a pre-processed headline and its notation.

H refers to the tagged items in the headline.

C refers to the words in the headline which are noun, verb, adjective or adverb.

E refers to the words obtained by the Wikification process.

Headline 3.2. : “Kocaeli'de dehşet! Kayınvalidesi ve 2 kayınbiraderini öldürdü.” (*Horror in Kocaeli! He killed his mother-in-law and 2 brothers-in-law.*”)

H = {Kocaeli, dehşet, kayınvalidesi, ve, 2, kayınbiraderini, öldürdü}

C = {Kocaeli, dehşet, kayınvalidesi, kayınbiraderini, öldürdü }

E = {kocaeli, dehşet, öldürdü}

Zemberek process result:

[['input': 'kocaeli', 'normalizedInput': 'kocaeli', 'pos': 'Noun', 'analysis': '[Kocaeli:Noun,Prop]

Noun+A3sg', 'morphemesLexical': 'Noun+A3sg'}, {'input': 'dehşet', 'normalizedInput': 'dehşet', 'pos':

'Noun', 'analysis': '[dehşet:Noun] Noun+A3sg', 'morphemesLexical': 'Noun+A3sg'}, {'input':

'kayınvalidesi', 'normalizedInput': 'kayınvalidesi', 'pos': 'Noun', 'analysis': '[kayınvalide:Noun]

Noun+A3sg+P3sg', 'morphemesLexical': 'Noun+A3sg+P3sg'}, {'input': 'kayınbiraderini', 'normalizedInput': 'kayınbiraderini', 'pos': 'Noun', 'analysis': '[kayınbirader:Noun] Noun+A3sg+P3sg+Acc',

'morphemesLexical': 'Noun+A3sg+P3sg+Acc'}, {'input': 'öldürdü', 'normalizedInput': 'öldürdü', 'pos':

'Verb', 'analysis': '[öldürmek:Verb] Verb+Past+A3sg', 'morphemesLexical': 'Verb+Past+A3sg'}] Wikipedia search result: [[['kocaeli', 39.2, 79], ['dehşet', 0.6, 4], ['öldürdü', 4.6, 6]]

3.1.2. Preview of the Headline Data Set

Lengths of headlines: As can be seen in 0, a summary of the word numbers of the headlines is given. While obtaining the number of words attribute, Stop Word, foreign word removal, punctuation mark removal and 3 characters and below words were pre-processed through elimination.

Table 2: Summary Information of the Number of Words of Headlines

mean	7.001502	std	3.787959
min	0.000000	25%	5.000000
50%	6.000000	75%	8.000000
max	31.000000		

The shortest Headline was published by İhlas News Agency (İHA) as is shown below.

Headline 3.3.: “YSK'nın 3 ayı.” (*“Three months of YSK.”*)

The longest Headline has been published by Anadolu News Agency as is shown below.

Headline 3.4.: “FETÖ ihanete böyle hazırlandı: Sivil imamlar Fetullahçı Terör Örgütünün sivil kanadında bulunan örgüt mensupları, hain darbe girişiminin başarıya ulaşabilmesi için aylar öncesinden harekete geçip toplumu darbeye hazırlamaya yönelik algı çalışması yürüttü.” (*“This is how FETO was prepared for betrayal: Civil imams, members of the organization in the civilian wing of the Fetullah Terrorist Organization, took action months before the treacherous coup attempt and carried out a perception study to prepare the society for the coup.”*)

Summary information showing the number of words of the headlines in the data set is given in 0. Summary information showing the number of words of the data according to news agencies is given in 0.

Table 3: Summary of the Number of Words According to News Agencies

İhlas News Agency		Anadolu Agency		Demirören News Agency	
mean	5.784.708	mean	7.909.464	mean	7.013.775
std		std	4.792.080	std	3.253.855
min	0.000000	min	1.000.000	min	1.000.000
25%	4.000.000	25%	5.000.000	25%	5.000.000
50%	6.000.000	50%	6.000.000	50%	6.000.000
75%	7.000.000	75%	9.000.000	75%	8.000.000
max	27.000.000	max	31.000.000	max	30.000.000

Categories: It is important to understand which group contains the news content and to present it to the end-user accordingly. There are 142 unique categories identified during the data set collection. However, considering the categories in general, it was observed that all three news agencies formed the categories in a sloppy way, and their systematics was not healthy.

3.2. Popularity Measurement

Whether a news headline is popular on the Twitter platform is measured by to what extent it is Retweeted and marked as a Favourite.

The posts were followed for 24 hours. Since it is taken into consideration that Tweets do not take any action after a certain period of time, their follow-up period has been limited. Therefore, 24 hours was considered reasonable. In addition, it was found that news agencies delete some of the news because of various reasons. Tweets remaining available less than 24 hours were not included in the data set. Retweet statistics by news agencies are given in 0, while the Favorite action statistic is given in 0. The general action statistic for understanding a general situation is given in 0.

Table 4: Retweet statistics According to News Agencies

Agency	Mean	Max	Min
AA	17.609238	1698	0
DHA	2.403041	5480	0
İHA	1.114785	56	0

Table 5: Favorite Action statistics Accorindg to News Agencies

Agency	Mean	Maksimum	Minimum
AA	77.415415	6123	0
DHA	6.519320	10830	0
İHA	5.718392	101	0

Table 6: General Action Statistics

	Favorurite Action	Retweet
mean	34.126092	7.993601
std	152.284981	54.070819
min	0.000000	0.000000
25%	2.000000	0.000000
50%	7.000000	2.000000
75%	26.000000	6.000000
max	10.830000	5.480000

3.3. Values of New Headlines

In this section, the values of the news headlines were inspected to compute. The determined values are used as attributes. The news headline was evaluated by using emotion, similarity, importance, type and number of assets, and timing attributes.

3.3.1. Sentiment

As a result of the easy content generation of the digital environment, the content in social networks increases exponentially in a short time. Sentiment analysis is one of the sub-disciplines of NLP. This discipline operates to identify the opinions, feelings, and thinking qualities of the contents. Although sentiment analysis is expressed as opinion mining, emotion mining, and emotion analysis in the literature over time, in

recent studies it has been clustered in emotion analysis and opinion mining (Liu, 2012; Medhat, Hassan, Journal, and 2014, 2014; Montoyo, MartiNez-Barco, and Balahur, 2012). In the academic world, sentiment analysis is addressed as classification and regression problems (PANG and LEE, 2005; Taboada, Brooke, Tofiloski, Voll, and Stede, 2011; ZHANG, 2008). In this study, emotion analysis was evaluated as a regression problem through the use of its attribute values.

Whether a content or news headline is positive or negative is one of the qualities that determines the interest in the content. It is known that the classification of the data set is a long and complex process and studies are still ongoing in this area. Since sentiment analysis is a tough problem in itself, it should be considered as a different problem. In this study, in order not to deal with such a complex problem, the model created by Savaş YILDIRIM on the basis of BERT was used for sentiment analysis. The model used has a success rate of 95.4% (S. Yıldırım, 2020).

Headline 3.5. “Bakan Pekcan'dan ihracat rakamları açıklaması” (Duygu : Positive 0.8698310852050781) (*“Announcement of export figures from Minister Pekcan”*)

Headline 3.6. “2 aydır kayıptı... Genç bateristin sır ölümü” (Duygu: Negative 0,8785467147827148) (*“He/She was missing for 2 months... The secret death of the young drummer”*)

Headline 3.7. “2018'de 5500 kişi organ nakli ile hayata tutundu” (Duygu: Positive 0. 9117317199707031) (“5500 people survived with organ transplants in 2018”)

Headline 3.8. “Türkiye aşığı Sudanlı şoförden inciler” (Duygu: Positive 0. 9704616069793701) (“Aphorism from Turkey lover Sudanese driver”)

3.3.2. Similarity

Sometimes, when developments about incidents occur, people react more in the first news. However, when the remaining part of the news is presented, the action is reduced as the news is not new, but a follow-up.

Besides, while collecting data sets, news agencies share the same news more than once with different news headlines for various reasons. This affects the actions taken by the news headlines shared. The Headline 4.5 was shared at 3 different times. The Headline 4.6 was shared with similar expressions with the number of actions observed to decrease.

Headline 4.5. “FETÖ ihanete böyle hazırlandı: Sivil imamlar Fetullahçı Terör Örgütünün sivil kanadında bulunan örgüt mensupları, hain darbe girişiminin başarıya ulaşabilmesi için aylar öncesinden harekete geçip toplumu darbeye hazırlamaya yönelik algı çalışması yürüttü” (“This is how FETO was prepared for betrayal: Civil imams, members of the organization in the civilian wing of the Fetullah Terrorist Organization, took action months before the treacherous coup

attempt and carried out a perception study to prepare the society for the coup.”)

Headline 4.6. Posted on: Sat Mar 16 20:00:29 +0000 2019

Number of Retweets: 82

Number of Favourites: 168

"Gelecek umutları terörün kurbanı oldu. Yeni Zelanda'daki terör saldırısında hayatını kaybedenler ve henüz haber alınmayanlar arasında çok sayıda eğitimli, meslek sahibi kişi ile yeni bir gelecek kurmak umuduyla ülkeye gelen göçmenler bulunuyor." (*"The hopes for the future became victims of terrorism. Among those who lost their lives in the terrorist attack in New Zealand and who have not been heard of yet, there are many educated, professional people and immigrants who came to the country with the hope of establishing a new future."*)

Posted on: Thu Mar 21 12:50:00 +0000 2019

Number of Retweets: 20

Number of Favourites: 30

"Gelecek umutları terörün kurbanı oldu. Yeni Zelanda'da cuma namazı sırasında 2 camiye düzenlenen terör saldırısında hayatını kaybedenler arasında çok sayıda eğitimli, meslek sahibi kişi ile yeni bir gelecek kurmak umuduyla ülkeye gelen göçmenler bulunuyor." (*"The hopes for the future became victims of terrorism. Many educated, professional people and immigrants who came to the country with the hope of*

establishing a new future are among those who lost their lives in the terrorist attack on 2 mosques during Friday prayers in New Zealand.”)

To overcome this problem and evaluate it in terms of quality, the similarities of the news headlines with other news headlines were checked starting 72 hours before.

Database dumps, which Wikipedia regularly shares on <https://dumps.wikimedia.org/> to determine similarity, were accessed on March 29, 2020 and their Turkish content was downloaded. Corpus was obtained by pre-processing and using news headlines, news content, and Wikipedia content. Using the Corpus Word2Vec library, it was subjected to training with a size determined as 2000. Thus, Word2Vec model file was obtained. Based on the model file, an attribute value was created by taking the similarities of the news titles as the sum of the $n_{\text{similarity}}$ (cosine similarity) values. Similarity as notation is shown as B expression.

3.3.3. Significance

Significance refers to the selectable content of content or its recognition. Studies were conducted on determining the identifiable entities in the headlines and obtaining their significance from online resources. To identify the entities in the headline content, the method was developed to find the relevant entity in Wikipedia. Then, to identify the significance of the entity, the number of page visits in the last 10 days and the number of page visits 1 day ago were taken as a metric.

Although the method used is an accepted method for English, it was observed that it has not ever tested on the literature review in Turkish.

The notation of the attributes obtained in the entity identification and significance of the entity via Wikipedia is as follows.

N1	Number of entities	$ E $
	the number of page visits in the last	
N2	10 days	$= \dots, -10, -1$
N3	Number of page visits 1 day ago	$\Sigma = \dots, -1, -1$
N4	Explosive value	$N2/10-N3$

In the study of entity identification and significance of the entity from Wikipedia, the following news headline is given as an example along with result.

Headline 4.7. “Cezayir’de Buteflika karşıtı gösteriler devam ediyor.

Cezayir’de yüz binlerce kişi Cumhurbaşkanı Abdulaziz Buteflika’nın görevi bırakması talebiyle gösteri düzenledi.“ (*“Protests against Bouteflika continue in Algeria. Hundreds of thousands of people demonstrated in Algeria demanding President Abdulaziz Bouteflika to step down.”*)

[[‘cezayir’, 129.9, 216], [‘buteflika’, 0.1, 0], [‘karşıtı’, 5.5, 12], [‘gösteriler’, 0.7, 1], [‘devam’, 11.2, 16], [‘ediyor’, 0.0, 0], [‘cezayir’, 129.9, 216], [‘kişi’, 4.2, 15], [‘cumhurbaşkanı’, 7.3, 22], [‘abdulaziz’, 113.6, 209], [‘buteflika’, 0.1, 0], [‘görevi’, 2.9, 9], [‘bırakması’, 0.0, 0], [‘gösteri’, 2.3, 1]]

Headline 4.8. “İstanbul trafiğine çözüm olacak projeler belli olmaya başladı E5 ve TEM'e alternatif tünel ağı” (“*Projects that will solve Istanbul traffic have started to emerge. Alternative tunnel network to E5 and TEM!*”)

[[‘istanbul’, 386.2, 622], [‘çözüm’, 52.8, 115], [‘olacak’, 38.8, 63], [‘projeler’, 0.2, 1], [‘belli’, 0.9, 3], [‘olmaya’, 0.1, 0], [‘başladı’, 0.2, 0], [‘alternatif’, 0.2, 0], [‘tünel’, 2.5, 1]]

3.3.4. Number Of Entities

One of the major problems in natural language processing is entity identification. Entity name recognition is a sub-branch of natural language processing and includes the identification and labeling of entities in a context. Studies in this field started in the 1990s. The first studies focused on person, place, and organization labels (Nadeau and Sekine, 2007). The entity name category used in this study is ENAMEX. Since the named entity recognition process is a problem on its own, BERT-based NER model was used to recognize entity name that retrained by Savaş YILDIRIM which the original BERT model previously created by Stefan Schweter (Schweter, 2020; S. Yıldırım, 2019a). An example of an identified entity is Headline 4.9. The number of entities identified as attributes was taken.

Headline 4.9. “NATO üye ülke parlamenterleri Antalya’da buluşacak” [[‘NATO’, ‘I-ORG’], [‘Antalya’, ‘I-LOC’]] (“NATO member states’ parliamentarians will meet in Antalya”)

3.3.5. Timing

The timing of sharing content both in daily life and on social media is one of the effective factors in reaching the targeted users. In social media platforms like Twitter where there is fast data flow, it is important to share the content at the right time to stand out from the competing content. However, the decrease in the rate of internet usage in certain periods of time and on certain days of the week may cause the content to reach the target audience. Due to the importance of these qualities, the time and day that the news headlines are shared are determined as attributes. The status of the news headlines in terms of time quality is given in 0.

Table 7: Summary of Timing of News Headlines

Criterion	atildigi_gun	atildigi_saat
mean	3.947.694	12.439.486
std	1.965.009	5.514.714
min	1.000.000	0.000000
25%	2.000.000	8.000.000
50%	4.000.000	13.000.000
75%	6.000.000	17.000.000
max	7.000.000	23.000.000

3.4. Identification Of Linguistic Form

To identify and analyse the social media popularity of the news headlines within a certain model, it is necessary to identify the attributes from the headline text. This section will look at what information is or might be about how to formulate linguistic form and its possible impact on social media popularity.

For the analysis of headlines, it will be appropriate to obtain and evaluate the distinctive features of the headline to understand the

features of its linguistic form. Selected linguistic features were processed with number of words | H |, frequency of headlines | H |, item to item ratio for each item | H | equations. The statistical data of the results obtained are given in Table 8.

Table 8 (Cont.) : Statistical Data of Language Formal Features

Entity's Name	Anadolu Agency				İhlas News Agency				Demirören News Agency			
	Mean	Median	Max	Prevalence Rate	Mean	Median	Max	Rate	Mean	Median	Max	Prevalence Rate
Rates of Pronouns	0.00	0.00	0.33		0.00	0.00	0.66		0.01	0.00	0.40	
Unkown	0.18	0.00	10.00	15.51	0.09	0.00	4.00	8.79	0.29	0.00	3.00	26.17
Rate of Unkown	0.02	0.00	1.00		0.02	0.00	0.66		0.04	0.00	0.60	
Prepositional		0.13	0.00	3.00	11.59	0.07	0.00	2.00	6.80	0.09	0.00	3.00
Rate of Preposition		0.01	0.00	0.33		0.01	0.00	0.33		0.01	0.00	0.33
Digitals		0.04	0.00	3.00	4.01	0.02	0.00	2.00	2.05	0.02	0.00	2.00
Rate of Digitals		0.01	0.00	0.33		0.00	0.00	0.25		0.00	0.00	0.50
Determiners		0.01	0.00	2.00	0.51	0.00	0.00	1.00	0.28	0.00	0.00	1.00
Rate of Determiners		0.00	0.00	0.17		0.00	0.00	0.20		0.00	0.00	0.20
Question Mark		0.00	0.00	2.00	0.04	0.00	0.00	2.00	0.11	0.00	0.00	1.00
Rate of Question Mark		0.00	0.00	0.15		0.00	0.00	0.33		0.00	0.00	0.11
Repeated Words		0.00	0.00	2.00	0.06	0.00	0.00	2.00	0.09	0.00	0.00	2.00
Rate of Repeated Words		0.00	0.00	0.17		0.00	0.00	0.40		0.00	0.00	0.28

The data in Table 8 reveal that many features have been discussed. While examining the linguistic features of the news headlines, the number of words and characters under the length feature group were identified. Number of words and letters was added as a feature in our study in accordance with the study of Arapakis et al. (Arapakis et al., 2014).

In traditional journalism, the spaces given for headlines are limited. However, the number of characters that can be used in Twitter posts is also limited. It is one of the most important factors determining the shortness of these headlines. The number of words in the news headlines is important in terms of giving an idea about the news content. Creating the headline to direct the target audience to the content is one of the important problems in the field of journalism. The number of words used in this study was determined as an attribute. In addition, the term frequency (TF) of each word was determined by extracting the word vector of all the news headlines. The headline frequency feature was created by taking the time frequency average of the words in each headline.

The items contained in the headlines were obtained using the Zemberek natural language processing library and their ratio to the total number of words was determined. All these values were added to the data set as attributes (Afşın Akın and Dündar Akın, n.d.).

The prevalence is 100%, as there are always words and letters in the headline. The average number of words used in all three news agencies is close to each other. While İHA and DHA are close to each other in the number of letters, AA is distinguished by the average number of letters by 56,87. However, the headline frequency values are close to each other.

The average number of appearances in the interrogative particle is almost 0. The reason for this is that the use of question sentences in the creation of news headlines is avoided.

AA (2.83) and İHA (2.35) have a similar prevalence rate in the use of pronouns, while DHA (4.44) have a significantly higher rate and this is because the headlines are provided with trick sentences for clicking.

The fact that AA has a prevalence value of 11.59% in the use of postpositions and its distinct separation from İHA and DHA reveals the difference in sentence structures of AA.

The higher rate of use of numeric and tokens in AA indicates that there is a distinct information transfer and a tendency of sharp information restriction in news headlines.

In this section, the effect of linguistic features on the action of news headlines on the social media platform has been modelled. For this purpose, the application of linguistic forms to headline features has been explained. The analysis of the linguistic form attributes in this section provides an overview of the effect of the word types used on

social media. A better understanding of linguistic forms and extraction of their attributes will ensure that more valuable news headlines are formulated, reconstructed, and identified at a single glance.

4. EFFECTS OF NEWS HEADLINES ON SOCIAL MEDIA POPULARITY

4.1. Attribute Groups in News' Headlines

To understand the effect of headlines on social media popularity, shared news headlines belonging to AA, DHA and İHA from the Twitter platform were collected and pre-processed. The popularity effect in social media was identified based on Retweet and Favorite that take action. Basically, two perspectives were used while evaluating the study. One of these perspectives was journalism and the other was the linguistic form, and the journalistic perspective was discussed in chapter 4 while the linguistic form was discussed in chapter 5.

In this section, news' values and linguistic forms on the effect of social media popularity based on their correlation values are examined. In doing so, the distinctive features will be extracted. Inferences will ensure that variations among headlines, their prominence or their less impact are described. After calculating the correlation between the attributes and the Retweet and Favorite values of a news title, the diverging values were determined.

The Kendal value correlation was used for numerical values in our data set. The reason for using this method is that it gives successful results for nonparametric data.

To gain a more in-depth perspective, the data were divided according to news agencies, as seen in Table 9 and were analysed without making discrimination among agencies at end of the table.

Table 9: Correlation Values of Attributes

Attribute	AA		DHA		İHA		ALL	
	Retweet	Favorite	Retweet	Favorite	Retweet	Favorite	Retweet	Favorite
Emotion	-0,02	-0,03	0,04	-0,08	0,04	-0,01	0,02	-0,03
Similarity	0,14	0,13	-0,03	0,15	0	0,05	0,06	0,11
	0,19	0,16	0,14	0,12	0,06	0,07	0,16	0,12
	0,18	0,15	0,13	0,11	0,08	0,06	0,16	0,13
	0,07	0,04	0,07	0,04	0,07	0,04	0,15	0,13
Significance	0,13	0,1	0,03	0,11	0,01	0,01	0,09	0,09
	0,05	0,04	0,09	-0,01	0,03	-0,02	0,09	0,05
	0,1	0,08	0,07	0,06	0,1	0,08	0,09	0,07
	0,11	0,1	0,07	0,09	0,01	0,02	0,08	0,08
Entity	0,04	0,03	0	0,09	0,02	0,03	0,1	0,12
	0,03	0	0,16	-0,09	0,1	-0,04	0,13	0,02
	0,1	0,1	0,11	0,07	0,17	0,15	0,11	0,1
	0,07	0,11	0,11	0,11	0,12	0,13	0,1	0,1
Timing	0,06	0,05	0,02	0,06	0,01	0,05	0,02	0,03
	0,2	0,16	0,14	0,11	0,08	0,06	0,18	0,13
Simplicity	0,2	0,17	0,11	0,17	0,07	0,09	0,19	0,18
	0,01	0,04	-0,08	0,23	-0,03	0,08	0	0,11
	0,2	0,18	0,12	0,16	0,09	0,1	0,22	0,21
	0,14	0,15	0,02	0,14	0,02	0,06	0,03	0,06
	0,12	0,11	0,01	0,12	-0,05	-0,03	0,03	0,04
	-0,06	-0,17	0,27	-0,43	0,12	-0,2	0,05	-0,23
	0,04	0,03	0,05	0,05	0,04	0,03	0,07	0,07
	0,07	0,07	0,03	0,05	0,02	0,02	0,02	0,02
	0,08	0,07	0,03	0,07	0,01	0,01	0	0
	0,02	0,03	0,02	0	0	-0,02	0	0
	0,01	0	0,01	-0,01	0	0	0,04	0,03

Table 9 (Cont.): Correlation Values of Attributes

Items	AA		DHA		İHA		ALL	
det	0,04	0,04	0,01	0,04	0,01	0	0,02	0,03
corij	0,03	0,02	0,01	0,04	0,02	-0,01	0,02	0,02
ques	0,01	0,01	-0,01	0,03	0,01	0	-0,01	0
dup	0	0	-0,01	0	0,01	0	0	0
nounp	0,01	0,02	-0,03	0,09	0,02	0,07	0,09	0,14
verbp	-0,01	0,01	-0,05	0,06	-0,02	0,03	-0,08	-0,04
adjp	0,05	0,05	-0,04	0,06	-0,07	-0,04	-0,04	-0,02
unkp	-0,07	-0,17	0,24	-0,42	0,12	-0,2	0,04	-0,23
postpp	0,03	0,03	0,05	0,04	0,04	0,03	0,06	0,06
pronp	0,07	0,07	0,02	0,05	0,01	0,02	0,02	0,02
advp	0,08	0,07	0,02	0,06	0,01	0,01	0	0
interjp	0,02	0,03	0,02	0	0	-0,01	0	0
nump	0,01	0	0,01	-0,01	0	0	0,04	0,03
detp	0,04	0,04	0,01	0,04	0,01	0	0,02	0,03
corijp	0,03	0,02	0,01	0,04	0,01	0	0,02	
quesp	0,01	0,01	-0,01	0,03	0	0	-0,01	
dupp	0	0	-0,01	0	0	0	0	0

Emotion: the correlation values of the emotion attribute are generally negative is an indication that individuals are not interested in the positive or negative news headline.

Similarity: It is remarkable that the effect of similarity_3gun (3days) attribute is high in AA agency. This can be interpreted in three ways. The first is the high use of similar words, the second is similar headlines are given repeatedly, and the third is importance of news continuity.

Importance: Considering the effect of entities and values obtained through Wikipedia, it is understood that they have great impact in correlation. It has been determined that the Wiki_data_sayisi attribute, which is a part of the study for the purpose of entity recognition, has a decisive effect on the headlines. The data shows that place, organization and person names in the headline have an effect on both Retweet and Favorite actions. It has been determined that this situation is supported by the value of the Noun attribute. From the perspective of journalism, this result indicates that the audience identification discrimination comes to the fore.

Asset: It is understood that the information obtained through entity recognition has a positive correlation. This conclusion demonstrates the necessity of asset recognition attributes in the evaluation process of the news headlines.

Timing: It is understood that the time of posts have great importance in this attribute group, which examines when a post is made.

Simplicity: There is a high positive correlation between choosing the appropriate number of words and the length of the headline on popularity. Unlike some previous natural language processing studies on text length, an unexpected result has emerged (Pitler and Nenkova, 2008).

Items: When examining the items obtained through the Zemberek natural language processing library, there is the high correlation values of the use of nouns and verbs. The choice and use of nouns and verbs are important and this conclusion previously reported by Arapakis et al. (Arapakis, Cambazoglu, and Lalmas, 2017). These results have once again supported the results of this study.

4.2. Method

The problem will be evaluated using both regression and classification problem methods to predict the popularity on the social media platform. In classification, segmentation will be used in accordance with previous studies to make the ranges compatible with the literature (Arapakis et al., 2014) (Bandari et al., 2012).

Bandari-Arapakis [1-20], (20-100] ve (100 - ∞)

Bandari-Arapakis_wz [0], [1-20], (20-100] ve (100 - ∞)

Sınıf 1 [0],[5-10], [10-15], [15-20], [20-25], [25-30], [30- ∞)

Sınıf 2 [0],[15-30], [30-45], [45- ∞)

Source: The model cares about the effect of the source of the news headline on the success of the attributes. Although AA, İHA and DHA are national and major news sources, the cumulative effect of individual

differences in social media users who follow may differ. However, the influence of the news source was stated to be large in previous studies (Arapakis et al., 2014; Bandari et al., 2012). The important points to be considered in creating a news headline are independent from the news source. For this reason, a prediction model was developed by making source discrimination and without source discrimination. Thus, the effects of both situations were revealed in the model.

Algorithm selection: The data set was processed with all algorithms generally accepted for machine learning.

Evaluation: Instead of the predictive model cross validation, each news source was divided into training and test data set. The reason for not using cross validation is that the data is temporarily sorted and the similarity attribute uses the temporal order of news headlines. There was too many attributes found in the research, which attributes that selected are given in 0. In the evaluation phase, success values of algorithms were used.

Table 10: The List of The Attributes

Adj_count,	Det_count,	Ques_count,
Adv_count,	Dup_count,	site_anadolujansi,
benzerlik_3gun,	Interj_count,	site_dhainternet,
bert_duygu,	kelime_sayisi,	site_ihacomtr,
bI-LOC_count,	Noun_count,	Verb_count,
bI-LOC-deger,	Num_count,	wI-LOC_count,
bI-ORG_count,	paylasim_gun,	wI-MISC_count,
bI-ORG-deger,	paylasim_saat,	wI-ORG_count,
bI-PER_count,	Postp_count,	wI-PER_count,
bI-PER-deger	Pron_count,	wiki_deger,
Conj_count,		

4.3. Evaluation Of Findings

The classification interval used by Bandari et al. and Arapakis et al. was used in this study. In addition to these ranges, Sınıf 1 (Class 1) and Sınıf 2 (Class 2) classification intervals were created. The general list of classification ranges is given below.

Bandari-Arapakis [1-20], (20-100] ve (100 - ∞)

Bandari-Arapakis_wz [0], [1-20], (20-100] ve (100 - ∞)

Sınıf 1 (Class 1) [0],[5-10], [10-15], [15-20], [20-25], [25-30], [30- ∞)

Sınıf 2 (Class 2) [0],[15-30], [30-45], [45- ∞)

Moreover, the problem in the study was evaluated not only as a classification problem, but also as a regression problem. The problem examined in this study was evaluated not only as a classification problem, but also as a regression problem. While performing the regression analysis, the extreme values of Retweet and wiki_value were limited to 30 and 45,000, respectively. Since there is no similar study for Turkish language in this area, no comparison has been made. However, there are some studies for English language. Arapakis et al. analyzed the sharing, liking and commenting statistics in their study by using Yahoo content. Arapakis et al. took the problem as classification in their analysis and that they obtained 80.3% as the success rate for daily Retweet in the study, where the tweet intervals were [1-20], (20-100] and (100 - ∞) where zero values were not included. On the other hand, when the same data set that zero value Retweets was included,

the success rate reached to 82.9%. When regression analysis was applied to the data set, the RMSE value for the daily time interval for Retweet was between 1.278 and 1.931, and the R-squared values were between 0.566-0.341. In the study of Bandari et al. on the entire data set, the R-squared values for linear regression and SVM regression was 0.34 and 0.32, respectively. In this study, intervals of tweet counts were accepted as [1-20], (20-100] and (100 - ∞) for classification, and the highest classification success achieved was 83.96% with the bagging method. Fernandes et al. investigated that whether a news would be popular or not their study. Fernandes et al. achieved the best success rate by the Random Forest method with a rate of 67% in their studies (Arapakis et al., 2017; Bandari et al., 2012; Fernandes et al., 2015). However, a study on the Favorite action could not be found in the literature despite the searching.

In summary, the findings obtained as a result of this study are the high success values obtained when the entire data set is processed for Retweet are 0.92, 0.72, 0.51, 0.68 for Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz , Sınıf 1 (Class 1) and Sınıf 2 (Class 2), respectively. When the data that has never been retweeted were taken into consideration, it was observed that there were serious differences in the results because of those differences had a high percentage of data that had not taken any action in the data set. The highest values are marked in 0.

Table 11: Classification Results of Retweet Action of the Whole Data Set

Model	Bandari-Arapakis	Bandari-Arapakis_wz	Sınıf1	Sınıf2
AdaBoostClassifier	0.40	0.59	0.43	0.58
BaggingClassifier	0.91	0.68	0.47	0.64
BernoulliNB	0.86	0.63	0.48	0.60
CalibratedClassifierCV	0.91	0.70	0.50	0.67
DecisionTreeClassifier	0.87	0.64	0.41	0.59
DummyClassifier	0.83	0.53	0.29	0.49
ExtraTreeClassifier	0.86	0.62	0.41	0.57
ExtraTreesClassifier	0.91	0.70	0.50	0.67
GaussianNB	0.28	0.32	0.06	0.32
KNeighborsClassifier	0.90	0.67	0.44	0.63
LabelPropagation	0.86	0.59	0.40	0.55
LabelSpreading	0.86	0.59	0.40	0.55
LGBMClassifier	0.91	0.71	0.51	0.67
LinearDiscriminantAnalysis	0.91	0.69	0.48	0.66
LinearSVC	0.91	0.70	0.49	0.66
LogisticRegression	0.91	0.70	0.51	0.67
NearestCentroid	0.78	0.55	0.42	0.49
PassiveAggressiveClassifier	0.89	0.63	0.42	0.58
Perceptron	0.90	0.63	0.42	0.60
QuadraticDiscriminantAnalysis				
ysis	0.25	0.32	0.02	0.21
RandomForestClassifier	0.92	0.72	0.50	0.68
RidgeClassifier	0.90	0.69	0.48	0.65
RidgeClassifierCV	0.90	0.69	0.48	0.65
SGDClassifier	0.91	0.68	0.45	0.64
SVC	0.91	0.70	0.50	0.67
XGBClassifier	0.91	0.70	0.50	0.67

The classification results according to the news source for the Retweet action of the entire data set are given in Table 12. The highest classification success values obtained for AA, DHA and İHA were 82%, 66% and 61%, respectively. When the analysis was made by Bandari-Arapakis class intervals, it was seen that there was not enough class distribution to avoid the overfitting problem and to obtain correct results. The highest value was obtained with 82% in the AA data set. However, the 38% classification success achieved for Sınıf 1 with had

narrower classification intervals that AA followers were overreactive to the news and were sensitive to certain issues. On the other hand, 75% success rate was achieved in Class 2, where the action ranges were wider. In the data of DHA and İHA, close results were obtained in all classification ranges, and this meant that the audience reacted for more explainable reasons.

Table 12: Retweet Classification Results by News Agencies

Model	AA				DHA				İHA	
	Bandari-Arapakis_wz		sinif		Bandari-Arapakis_wz		sinif		sinif	sinif
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
AdaBoostClassifier	0.79	0.35	0.61	0.62	0.58	0.57	0.52	0.55	0.35	0.55
BaggingClassifier	0.81	0.37	0.72	0.61	0.57	0.61	0.57	0.52	0.52	0.57
BernoulliNB	0.78	0.36	0.69	0.62	0.57	0.62	0.59	0.56	0.56	0.59
CalibratedClassifierCV	0.81	0.38	0.74	0.66	0.60	0.65	0.59	0.56	0.56	0.59
DecisionTreeClassifier	0.72	0.28	0.62	0.58	0.50	0.58	0.54	0.49	0.49	0.54
DummyClassifier	0.68	0.22	0.56	0.51	0.46	0.52	0.52	0.48	0.48	0.52
ExtraTreeClassifier	0.70	0.27	0.60	0.58	0.51	0.56	0.52	0.49	0.49	0.53
ExtraTreesClassifier	0.82	0.37	0.74	0.66	0.61	0.65	0.59	0.55	0.55	0.59
GaussianNB	0.05	0.04	0.05	0.45	0.02	0.37	0.53	0.04	0.04	0.38
KNeighborsClassifier	0.80	0.30	0.72	0.58	0.53	0.58	0.55	0.52	0.52	0.54
LabelPropagation	0.69	0.25	0.59	0.56	0.51	0.56	0.53	0.50	0.50	0.53
LabelSpreading	0.69	0.25	0.59	0.56	0.51	0.56	0.53	0.50	0.50	0.53
LGBMClassifier	0.82	0.36	0.73	0.65	0.60	0.63	0.59	0.55	0.55	0.59
LinearDiscriminantAnalysis	0.81	0.37	0.74	0.65	0.60	0.64	0.59	0.55	0.55	0.59
LinearSVC	0.81	0.37	0.74	0.65	0.60	0.65	0.59	0.56	0.56	0.59
LogisticRegression	0.81	0.37	0.74	0.65	0.60	0.65	0.59	0.56	0.56	0.59
NearestCentroid	0.40	0.21	0.34	0.53	0.43	0.52	0.58	0.39	0.39	0.58
PassiveAggressiveClassifier	0.75	0.29	0.68	0.58	0.51	0.58	0.55	0.50	0.50	0.54
Perceptron	0.75	0.30	0.67	0.60	0.53	0.59	0.55	0.47	0.47	0.54
RandomForestClassifier	0.82	0.38	0.75	0.65	0.61	0.65	0.58	0.56	0.56	0.59
RidgeClassifier	0.81	0.36	0.74	0.65	0.60	0.65	0.59	0.56	0.56	0.59
RidgeClassifierCV	0.81	0.36	0.74	0.65	0.60	0.65	0.59	0.56	0.56	0.59
SGDClassifier	0.80	0.30	0.72	0.64	0.58	0.64	0.58	0.55	0.55	0.57
SVC	0.81	0.37	0.74	0.64	0.60	0.63	0.61	0.58	0.58	0.61
XGBClassifier	0.81	0.37	0.73	0.63	0.60	0.64	0.56	0.54	0.54	0.57

When the all data set analysed with Favourite action, the highest results obtained were 81%, 77%, 58%, and 71% for Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Class 1 and Class 2, respectively. Favorite action elicits emotional response rather than sharing it with other people. The highest values are written bold in Table 12.

The classification results of Favourite action according to the news source for the whole data set are given in Table 13. The highest classification success results obtained for AA, DHA and İHA were 60%, 88% and 89%, respectively. The number found for AA means that the reaction to news posts is not in a particular order, although the number of followers is higher than the others. On the other hand, it is understood that DHA and İHA followers reacts to the same ideas similarly.

When the entire data set is analysed with regression method for Retweet action, the highest R-squared values obtained for General, Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Class 1 and Class 2 are 0.48, 0.38, 0.28, 0.48, 0.32, respectively. When the results obtained are examined, the result obtained by including the entire data set can explain the dependent variable at the rate of 48%, despite the difficulties of the agglutinative structure of Turkish language. Obtaining the best results with GradientBoostingRegressor and HistGradientBoostingRegressor algorithms shows that the data set has unordered categorical features.

When the whole data set was analyzed with regression method for Favorite action, the highest R-squared values obtained for Genel,

Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Class 1 and Class 2 were 0.47, 0.60, 0.53, 0.69 and 0.60, respectively. When the results are examined, it is understood that the HistGradientBoostingRegressor algorithm performs well. However, the LGBMRegressor algorithm, which is a modified version of the HistGradientBoostingRegressor algorithm as a better feature selection mechanism, produced similar results. Conclusions of the research for Retweet and Favourite action are given in Table 14. And Table 15. respectively.

Table 13: Favorite Classification Results by News Agencies 4-5

Model	AA			DHA			İHA		
	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2
NearestCentroid	0.40	0.56	0.47	0.30	0.37	0.57	0.59	0.46	0.76
AdaBoostClassifier	0.54	0.54	0.45	0.76	0.50	0.74	0.86	0.46	0.83
BaggingClassifier	0.57	0.52	0.43	0.74	0.50	0.72	0.89	0.48	0.81
BernoulliNB	0.53	0.58	0.49	0.88	0.64	0.86	0.89	0.52	0.86
CalibratedClassifierCV	0.59	0.43	0.39	0.69	0.41	0.66	0.89	0.39	0.75
DecisionTreeClassifier	0.49	0.35	0.27	0.58	0.30	0.54	0.89	0.31	0.71
DummyClassifier	0.39	0.40	0.35	0.68	0.39	0.65	0.89	0.38	0.73
ExtraTreeClassifier	0.45	0.57	0.47	0.78	0.53	0.77	0.89	0.49	0.84
ExtraTreesClassifier	0.58	0.06	0.09	0.23	0.01	0.05	0.80	0.01	0.02
GaussianNB	0.11	0.47	0.35	0.71	0.45	0.69	0.88	0.46	0.83
KNeighborsClassifier	0.49	0.34	0.30	0.65	0.40	0.62	0.88	0.36	0.72
LabelPropagation	0.43	0.34	0.30	0.65	0.40	0.62	0.87	0.36	0.72
LabelSpreading	0.43	0.58	0.49	0.83	0.59	0.80	0.85	0.50	0.85
LGBMClassifier	0.60	0.57	0.48	0.87	0.63	0.85	0.88	0.52	0.84
LinearDiscriminantAnalysis	0.59	0.58	0.49	0.88	0.64	0.86	0.81	0.52	0.86
LinearSVC	0.58	0.58	0.49	0.88	0.64	0.86	0.81	0.52	0.85
LogisticRegression	0.60	0.31	0.35	0.59	0.41	0.57	0.88	0.33	0.53
PassiveAggressiveClassifier	0.46	0.48	0.39	0.84	0.49	0.83	0.77	0.36	0.77
Perceptron	0.50	0.48	0.40	0.83	0.48	0.80	0.77	0.39	0.77

Table 13 (Cont.) : Favorite Classification Results by News Agencies 4-5

Model	AA			DHA			İHA		
	Bandari- Arapakis_w z	sinif1	sinif2	Bandari- Arapakis_wz	sinif1	sinif2	Bandari- Arapakis_wz	sinif1	sinif2
QuadraticDiscriminantAn alysis	0.17	0.09	0.18	0.10	0.02	0.07	0.06	0.03	0.07
RandomForestClassifier	0.60	0.58	0.50	0.80	0.55	0.77	0.87	0.49	0.84
RidgeClassifier	0.56	0.57	0.47	0.88	0.64	0.86	0.88	0.52	0.86
RidgeClassifierCV	0.56	0.57	0.47	0.88	0.64	0.86	0.87	0.52	0.86
SGDClassifier	0.53	0.53	0.42	0.87	0.58	0.85	0.25	0.48	0.84
SVC	0.57	0.57	0.47	0.80	0.56	0.78	0.76	0.50	0.84
XGBCClassifier	0.59	0.57	0.49	0.83	0.57	0.81	-	0.50	0.84

Table 14: Regression Results of Retweet Action of the Whole Data Set 4-6

Model	Genel	Bandari-Arapakis	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2
AdaBoostRegressor	0.44	-0.13	0.21	0.41	0.27
BaggingRegressor	0.44	0.31	0.18	0.43	0.22
BayesianRidge	0.43	0.27	0.27	0.44	0.30
DecisionTreeRegressor	0.01	-0.21	-0.43	0.03	-0.34
DummyRegressor	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00
ElasticNet	0.35	-0.00	-0.00	0.14	-0.00
ElasticNetCV	0.43	0.27	0.27	0.43	0.30
ExtraTreeRegressor	0.02	-0.17	-0.42	-0.04	-0.36
ExtraTreesRegressor	0.46	0.37	0.23	0.45	0.27
GaussianProcessRegressor	-0.44	-8.27	-2.14	-0.90	-1.94
GeneralizedLinearRegressor	0.38	0.22	0.23	0.38	0.26
GradientBoostingRegressor	0.48	0.37	0.28	0.48	0.32
HistGradientBoostingRegressor	0.48	0.38	0.27	0.48	0.31
HuberRegressor	0.38	-0.10	0.24	0.42	0.30
KernelRidge	-0.04	-9.57	-2.02	-0.52	-1.77
KNeighborsRegressor	0.28	0.09	0.12	0.28	0.15
Lars	0.43	0.27	0.27	0.42	0.30
LarsCV	0.43	0.25	0.26	0.43	0.30
Lasso	0.34	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00
LassoCV	0.43	0.27	0.27	0.43	0.30
LassoLars	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00

Table 14 (Cont.): Regression Results of Retweet Action of the Whole Data Set 4-6

Model	Genel	Bandari-Arapakis	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2
LassoLarsCV	0.43	0.27	0.27	0.43	0.30
LassoLarsIC	0.43	0.27	0.27	0.43	0.30
LGBMRegressor	0.47	0.38	0.27	0.47	0.31
LinearRegression	0.43	0.27	0.27	0.44	0.30
LinearSVR	0.38	-0.10	-0.26	0.31	-0.16
MLPRegressor	0.36	0.10	0.00	0.26	-0.02
NuSVR	0.38	0.19	0.22	0.43	0.26
OrthogonalMatchingPursuit	0.42	0.26	0.24	0.42	0.28
OrthogonalMatchingPursuitCV	0.42	0.27	0.24	0.42	0.28
PassiveAggressiveRegressor	-0.03	-0.37	-0.22	0.13	-0.29
PoissonRegressor	0.41	0.23	0.21	0.39	0.24
RandomForestRegressor	0.48	0.38	0.24	0.47	0.28
RANSACRegressor	-0.23	-	-	-0.22	-
Ridge	0.43	0.27	0.27	0.44	0.30
RidgeCV	0.43	0.27	0.27	0.44	0.30
SGDRegressor	0.42	0.25	0.26	0.42	0.29
SVR	0.37	0.27	0.20	0.41	0.24
TransformedTargetRegressor	0.43	0.27	0.27	0.44	0.30
TweedieRegressor	0.38	0.22	0.23	0.38	0.26
XGBRegressor	0.44	0.35	0.23	0.45	0.27

Table 15: Regression Results of Favourite Action of the Whole Data Set

Model	Genel	Bandari-Arapakis	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2
AdaBoostRegressor	-2.40	0.56	0.43	0.61	0.52
BaggingRegressor	0.40	0.55	0.45	0.65	0.54
BayesianRidge	0.40	0.53	0.53	0.68	0.57
DecisionTreeRegressor	-0.16	0.26	0.01	0.37	0.20
DummyRegressor	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00	-0.01
ElasticNet	0.37	-0.00	-0.00	0.46	0.21
ElasticNetCV	0.40	0.54	0.53	0.67	0.57
ExtraTreeRegressor	-0.02	0.19	-0.02	0.34	0.22
ExtraTreesRegressor	0.45	0.58	0.49	0.67	0.58
GeneralizedLinearRegressor	0.35	0.47	0.39	0.57	0.47
GradientBoostingRegressor	0.46	0.59	0.50	0.67	0.58
HistGradientBoostingRegressor	0.47	0.60	0.53	0.69	0.60
HuberRegressor	0.33	0.46	0.27	0.65	0.57
KNeighborsRegressor	0.27	0.38	0.30	0.50	0.39
Lars	0.12	0.43	0.53	0.68	0.58
LarsCV	0.38	0.53	0.53	0.68	0.58
Lasso	0.38	-0.00	-0.00	0.44	-0.00
LassoCV	0.40	0.54	0.53	0.68	0.58
LassoLars	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00	-0.00
LassoLarsCV	0.40	0.54	0.53	0.68	0.58
LassoLarsIC	0.40	0.53	0.53	0.68	0.58

15 (Cont.): Regression Results of Favourite Action of the Whole Data Set

Model	Genel	Bandari-Arapakis	Bandari-Arapakis_wz	sinif1	sinif2
LGBMRegressor	0.47	0.60	0.53	0.69	0.60
LinearRegression	0.41	0.54	0.53	0.68	0.58
LinearSVR	0.32	0.46	0.33	0.62	0.48
MLPRegressor	0.42	0.45	0.35	0.59	0.42
NuSVR	0.27	0.53	0.52	0.65	0.58
OrthogonalMatchingPursuit	0.39	0.53	0.43	0.63	0.52
OrthogonalMatchingPursuitCV	0.39	0.53	0.43	0.63	0.52
PassiveAggressiveRegressor	0.15	0.08	0.18	0.43	0.07
PoissonRegressor	0.29	0.49	0.40	0.59	0.49
RandomForestRegressor	0.46	0.59	0.50	0.68	0.59
Ridge	0.40	0.54	0.53	0.68	0.58
RidgeCV	0.40	0.54	0.53	0.68	0.58
SGDRegressor	0.40	0.53	0.51	0.67	0.57
SVR	0.25	0.54	0.52	0.64	0.58
TransformedTargetRegressor	0.41	0.54	0.53	0.68	0.58
TweedieRegressor	0.35	0.47	0.39	0.57	0.47
XGBRegressor	0.45	0.58	0.50	0.67	0.58

CONCLUSION

People have been interested in getting news from past to the present. In the field of traditional journalism, the effect of headlines and news titles play the leading role in reading the news and purchasing the print media. With the shift of communication and news gathering activities to social media, social media turned into the most effective channel in attracting reader. For this reason, the headline is come first on social media is an important element of this field.

It is an important part of the studies in the field of traditional journalism to reveal the factors that affect the interaction between the news headlines and the readers.

The analyses in the study focus on two main problems, classification and regression. Classification and regression analysis proceeded on to estimate the values of Retweet and Favorite actions.

In the classification process, the highest results obtained for Retweet action are 92%, 72%, 51%, and 68% for Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Sınıf 1 and Sınıf 2, respectively. The highest results obtained for Favourite action are 81%, 77%, 58%, and 71% for Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Sınıf 1 and Sınıf 2, respectively.

When the problem is considered as regression, the highest results obtained in the Retweet action is 0.48, 0.38, 0.28, 0.48, 0.32 for General, Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Sınıf 1 and Sınıf 2,

respectively. The highest R-squared values obtained from the Favourite action for General, Bandari-Arapakis, Bandari-Arapakis_wz, Sınıf 1 and Sınıf 2 are 0.47, 0.60, 0.53, 0.69, 0.60, respectively.

When the studies focus on news headlines were researched, there were few studies in which the news headlines alone had been used as a data set. The studies were mostly carried out in English language. As an exception, Voronov et al. have a study in Russian and Chinese languages. In this study, attributes were obtained by Tf-IDF technique from the data set obtained from RIA (Russian), KD-net (Chinese) and Sinovision (Chinese) news sources. These attributes were analyzed with the BiLSTM algorithm. In this study, estimated daily Retweet success rates were classified and success rates were found to be 76%, 51%, and 69% for the RIA, KD-net, and Sinovision datasets, respectively.

In the literature review, no similar study could be found for Turkish. In this respect, this study is the first study for the Turkish language. Despite the relatively few natural language processing studies conducted in Turkish and its unique difficulties due to the agglutinative nature of the language, the study is promising when compared to the results obtained in English language studies. While 80.3% and 82.9% success rates were achieved in English in classification analysis, 92% and 72% success rates were achieved for Turkish in this study. In the regression analysis, R-squared values of 0.56 and 0.34 were obtained for English, while in this study the result was 0.48. However, considering the news agencies, it has been understood in the analysis

studies that the data collected is not sufficient. Due to the large number of data that did not receive Retweet or Favorite action in the data set, an overfitting problem was encountered and an adequate result could not be obtained. For this reason, the results of regression analysis based on the data of news agencies were not included in the study.

It is a chaotic problem to find the number of interactions that a news headline that has been shared on social media can receive. It is understood from the correlation analysis made in Table 9. it has been determined that there is a strong relationship between the number of words and the number of Retweets and Favorites. In the study, it is shown that there is a high correlation between the number of words in the news title and the summary of the news. A well summarized title gets more action. However, when the news headlines are examined in terms of the elements of the sentence, the noun, verb and adjective elements have a high effect on explaining the dependent variables. Entities in a sentence are generally nouns. When readers make sense of and evaluate the news headlines, they first pay attention to whether there is an entity close to them. According to the attributes in terms of the type of assets, it is understood that the correlation value of the titles in which the names of the persons are mentioned is clearly different. Independent variables were obtained from the news headlines. Retweet and Favorite values were accepted as dependent variables. The relationship between dependent and independent variables was somewhat resolved using data mining and machine learning methods.

The solution obtained is the first step in eliminating the deficiency in this context in Turkish language.

This study is important in terms of systematically ensuring the interest and continuity of individuals who use online resources as news source. The results of this study are strengthen the relationship between potential users and news sources. They also create the infrastructure for the development of a better news recommendation system. After creating a news headline, a news writer would understand the reactions of the followers through machine learning technics. This method helps a publisher predict which version of the title will receive more action from readers.

The use of artificial intelligence and machine learning is increasing. Virtual characters created by artificial intelligence and machine learning have started broadcasting on Instagram. It is possible that similar influencers appearing on Instagram will also appear on the Twitter platform. However, this possibility will be limited by the potential of natural language processing. This study will be a pioneer for the future studies to improve the user interactions of both real users and virtual influencers on the Twitter platform, and how much action the news headlines or content will take on social media. In addition, the method of asset recognition and revealing the values of recognized entities with Wikipedia, which is used in the solution of the problem, will pave the way for similar studies to be made for Turkish language in the future. In similar studies to be conducted in the future, this study can be expressed as a pioneering study in its field, as it includes

methods and findings the factors that are effective in terms of news headlines from the perspective of journalism and how to transfer them to digital media.

REFERENCES

- Afşın Akın, A., and Dündar Akın, M. (n.d.). *Zemberek, an open source NLP framework for Turkic Languages*.
- Arapakis, I., Cambazoglu, B. B., and Lalmas, M. (2014). On the Feasibility of Predicting News Popularity at Cold Start. In *International Conference on Social Informatics* (pp. 290–299). Cham: Springer. Retrieved from <http://ir.dcs.gla.ac.uk/~mounia/Papers/socinfo.pdf>
- Bandari, R., Asur, S., and Huberman, B. A. (2012). The Pulse of News in Social Media: Forecasting Popularity. In *Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. AAAI. Retrieved from <https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM12/paper/viewPaper/4646>
- Banko, M., Mittal, V. O., and Witbrock, M. J. (n.d.). *Headline Generation Based on Statistical Translation*. Retrieved from <https://aclweb.org/anthology/P00-1041>
- cbilgili/zemberek-nlp-server: Zemberek Türkçe NLP Java Kütüphanesi üzerine REST Docker Sunucu. (n.d.). Retrieved April 21, 2020, from <https://github.com/cbilgili/zemberek-nlp-server/>
- Cognitus – Yapay Zeka Platformu. (n.d.). Retrieved June 13, 2019, from <http://cognitus.ai/>
- Fernandes, K., Vinagre, P., and Cortez, P. (2015). A Proactive Intelligent Decision Support System for Predicting the Popularity of Online News. In *Portuguese Conference on Artificial Intelligence* (pp. 535–546). Springer. Retrieved from <http://archive.ics.uci.edu/ml/>
- Handley, A., and Barrett, C. (2015). *Everybody Writes Your Go-to Guide to Creating Ridiculously Good Content*. Audible Studios on Brilliance audio.
- Harcup, T., and O'Neill, D. (2001). What Is News? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies*, 2(2), 261–280. <https://doi.org/10.1080/14616700118449>
- Jamali, S., and Rangwala, H. (2009). Digging Digg: Comment Mining, Popularity Prediction, and Social Network Analysis. In *2009 International Conference on Web Information Systems and Mining* (pp. 32–38). IEEE. <https://doi.org/10.1109/WISM.2009.15>
- Keneshloo, Y., Wang, S., Han, E.-H. (Sam), and Ramakrishnan, N. (2016). Predicting

- the Popularity of News Articles. In *Proceedings of the 2016 SIAM International Conference on Data Mining* (pp. 441–449). Philadelphia, PA: Society for Industrial and Applied Mathematics. <https://doi.org/10.1137/1.9781611974348.50>
- Kılıç, Ş. O. (2016). Rapor: Türkiye’de okurların %73’ü için sosyal medya haber kaynağı | Al Jazeera Turk - Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Türkiye ve çevresindeki bölgeden son dakika haberleri ve analizler. Retrieved August 11, 2019, from <http://www.aljazeera.com.tr/blog/rapor-turkiyede-okurlarin-73u-icin-sosyal-medya-haber-kaynagi>
- Kışla, T. (2009). *Türkçe için tümleşik bir biçimbirim çözümleme ve sözcük türü tespit yöntemi*. Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Lerman, K., and Hogg, T. (2010). Using a Model of Social Dynamics to Predict Popularity of News. In *Proceedings of the 19th international conference on World wide web* (pp. 621–630). ACM. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/1004.5354.pdf>
- Levy, D. A. L., Newman, N., Fletcher, R., and Nielsen, R. K. (2016). *The Reuters Institute Digital News Report 2016*. Retrieved from <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/11/Digital-News-Report-2016.pdf?x89475>
- Liu, B. (2012). Sentiment analysis and opinion mining. *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, 5(1), 167. <https://doi.org/10.2200/S00416ED1V01Y201204HLT016>
- Marsh, D. (2014). The secrets of great headline writing | David Marsh | Opinion | The Guardian. Retrieved February 4, 2019, from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/09/secrets-great-headline-writing>
- Medhat, W., Hassan, A., journal, H. K.-A. S. engineering, and 2014, undefined. (2014). Sentiment analysis algorithms and applications: A survey. *Ain Shams Engineering Journal*, 5(4), 1093–1113. Retrieved from <https://www.science-direct.com/science/article/pii/S2090447914000550>
- Mihalcea, R., and Csomai, A. (2007). Wikify! Linking documents to encyclopedic

- knowledge. In *International Conference on Information and Knowledge Management, Proceedings* (pp. 233–241). New York, New York, USA: ACM Press. <https://doi.org/10.1145/1321440.1321475>
- Montoyo, A., MartiNez-Barco, P., and Balahur, A. (2012). Subjectivity and sentiment analysis: An overview of the current state of the area and envisaged developments. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167923612001339?casa_token=RtxsHambIjYAAAAA:7RIHRo51pqi6V9OCGNXhs3orlmw55yHhTZJJ5jcVmxgc3SyHpqf6nygpka2Dwg-yd9DO1TizLZw
- Nadeau, D., and Sekine, S. (2007). A survey of named entity recognition and classification. *Linguisticae Investigationes*, 30(1), 3–26. <https://doi.org/10.1075/li.30.1.03nad>
- Oflazer, K. (1994). Two-level Description of Turkish Morphology. *Literary and Linguistic Computing*, 9(2), 137–148.
- PANG, B., and LEE, L. (2005). Seeing stars: Exploiting class relationships for sentiment categorization with respect to rating scales. *Proceedings of the 43rd Annual Meeting on Association for Computational Linguistics*, 115–124. Retrieved from <http://www.rovers.net/>
- Pitler, E., and Nenkova, A. (2008). Revisiting readability: A unified framework for predicting text quality. In *Association for Computational Linguistics* (pp. 186–195). Honolulu, Hawaii.
- Şahin, M. (2014). *Itumorph - Türkçe İçin Daha Geniş Kapsamlı Ve Başarılı Bir Biçimbilimsel Çözümleyici*. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taboada, M., Brooke, J., Tofiloski, M., Voll, K., and Stede, M. (2011). Lexicon-based methods for sentiment analysis. *Computational Linguistics*, 37(2), 267–307. https://doi.org/10.1162/COLI_a_00049
- Tagme: on-the-fly annotation of short text fragments! (n.d.). Retrieved April 21, 2020, from <https://tagme.d4science.org/tagme/>
- Tatar, A., de Amorim, M. D., Fdida, S., and Antoniadis, P. (2014). A survey on predicting the popularity of web content. *Journal of Internet Services and Applications*, 5(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s13174-014-0008-y>

- Tsagkias, M., Weerkamp, W., and de Rijke, M. (2009). Predicting the volume of comments on online news stories. In *Proceeding of the 18th ACM conference on Information and knowledge management - CIKM '09* (pp. 1765–1768). New York, New York, USA: ACM Press. <https://doi.org/10.1145/1645953.1646225>
- Zemberek NLP. (n.d.). Retrieved June 13, 2019, from <http://zembereknlp.blogspot.com/>
- Zhang, Z. (2008). Weighing stars: Aggregating online product reviews for intelligent e-commerce applications. *IEEE Intelligent Systems*, 23(5), 42–49. Retrieved from https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/4629725/?casa_token=SrCOqgHkrfwAAAAA:H25Fw8lY1dan65oB68puBkNqGMfGGvezpWHu6Zkpl-MTE225FxlVtxWEQ58NNXIY4Is-nflx8A

BÖLÜM IV

SIIRT İLİ İŞGÜCÜ PİYASASINA YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI⁵

Uzman Necla DEMİR⁶
Doç.Dr. Mehmet DAĞ⁷
Dr. Öğr. Üyesi Semih Serkant AKTUĞ⁸

⁵ Bu çalışma Necla DEMİR tarafından Doç. Dr. Mehmet DAĞ danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Siirt İli Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

⁶ necdem86@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1003-352X

⁷ Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mehmetdag323@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2206-2184

⁸ Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, semihaktug@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9745-0010

GİRİŞ

İstihdam ve işsizlik nedir? İnsan için toplum için ne ifade etmektedir? İşsizlik, bireyin sadece çalışacak bir işinin olmaması mı demektir? İşsizlik tam olarak ne ifade etmektedir? İşsizlik hem maddi hem manevi hem bireysel hem ülke ekonomilerinde yıkımlar yaratmaktadır. Bu kavram insanlığın hayatına sonradan dahil olmuştur. Eski çağlara bakıldığında işsizlik diye bir kavram bulunmamaktadır. Herkes geçimini bir şekilde idame ettirmektedir. Doğa sonsuz kaynakları ile insanların ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ancak sonradan gelişen sistemler ve oluşturulan yenisözneye düzeni ile yaşam bambaşka bir şekil almıştır. İnsanlar sürekli biriktirme, sahip olma fikirlerini benimsemişlerdir. Haliyle zaman içerisinde gelişen bu düzenle beraber çalışma hayatı diye bir olgu ortaya çıkmıştır. Artık ihtiyaçlar doğadan karşılanmayacak kadar farklılaşmıştır. Bunları elde etmek içinse çalışıp gelir elde etmek ve elde ettiğın gelire de bunları satın almak gerekmektedir. Peki, yenisözneye düzeni tüm insanların çalışıp gelir elde etmesini sağlayacak kadar gelişmiş bir sistem oluşturabildi mi? Bunun cevabını işsiz olan bireyler vermektedir. Dünya üzerinde birçok insan işsizlikle, açlıkla, fakirlikle mücadele veriyor. İşsizlik olgusu her geçen gün daha farklı daha kapsamlı bir anlam ifade ediyor. Bireyi maddi ve manevi yıpratırken ülke ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde dahil olmak üzere dünyada her ülke çeşitli iktisat ve işgücü politikaları ile işsizlikle mücadele etmektedirler. Bizde Siirt ili özelinde işgücü piyasası araştırması yaparak sorunları ve çözüm önerilerini ele aldık.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 İstihdam

TUIK istihdam tanımı “işbaşında olan yani ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişiler ve işbaşında olmayan yani iş ile bağlantısı devam ettiği halde referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlar istihdamda kabul edilmektedirler” şeklindedir (TUIK, 2020).

Ülkelerin ekonomik kalkınmaları tüm üretim faktörlerinin faal olarak girdisiyle mümkün olur. Bunlar içinde en önemlisi işgücü denebilir. İstihdamın dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda emek, kapital, doğal kaynaklar, girişimci gibi üretim faktörlerinin hepsinin yer almasıdır. Dar anlamda ise üretimde sadece emeğin varlığından söz edilebilir. Yani iş gücüne sahip bireylerin çalıştırılması söz konusudur. Üretim faktörlerinin hepsinin aktif olarak kullanılıp tavan üretim seviyesine ulaşırsa “tam istihdam milli gelir düzeyi” ne ulaşılmış olur. Ancak kullanılamazsa “eksik istihdam milli gelir düzeyi” söz konusu olur. Her insanın kendi ihtiyaçlarını ve varsa sorumluluğunu almış olduğu insanların ihtiyaçlarını giderebilmesi için çalışmaya ihtiyacı vardır. Bu anlamda istihdam insanlar için ciddi öneme sahiptir. Ayrıca istihdam edilerek belli bir gelire sahip olan insan ekonomik özgürlüğüne kavuşur. Bu anlamda da istihdam önem kazanmaktadır. Zira ekonomik özgürlük insanlara özgüven kazandırır ve insanları sosyalleştirir. Ters durumda işsiz kalan insan ekonomik

sıkıntılardan dolayı bunalımlı bir süreç yaşar. Bu etkileri toplumsal olarak düşündüğümüzde istihdamın ne denli önemli olduğunu görmüş oluruz (Etçi & Karagöl, 2019).

İstihdamın; tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. Tam istihdam dar anlamıyla ülkede var olan tüm açık işlere tüm işgücünün tam olarak denk gelmesi durumudur. Eksik istihdam dar anlamıyla işgücünün tam anlamıyla üretim sürecine dahil olamama durumudur. Aşırı istihdam ise dar anlamıyla ülkede yer alan tüm iş gücünün çalışıyor olması durumunda dahi işgücüne ihtiyaç duyulması durumudur (Kamacı, 2016).

1.2. İşsizlik

TÜİK işsizlik tanımında; istihdam içinde yer almayan bireylerin son dört haftada iş aramış olması, on beş gün içinde işbaşı yapmaya hazır olması şartlarını taşıyanlar işsizdir, şeklinde tanımlanmaktadır (TÜİK, 2020).

İşsizliği iradi ve gayri iradi olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. İradi işsizlik bireyin kendi tercihi olan çalışma hayatına katılmak istememesi sonucu var olan işsizlik türü iken gayri iradi işsizlik ise birey çalışmak istediği ve iş aradığı halde çalışma hayatına dahil olamaması durumunda ortaya çıkan işsizlik türüdür. Kendi içinde çeşitleri bulunmaktadır; geçici, konjonktürel, mevsimlik, teknolojik, yapısal işsizliktir (Kurt, 2002).

1.3. İşgücü

TUİK işgücü tanımında; çalışma çağında olan nüfusun istihdamda yer alan ile işsizlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. (TUİK, 2020)

İşgücü piyasası ise işgücü arz ve talebinin belirli bir ücret karşılığında bir araya geldiği hareketli bir yapıdır. İşgücü piyasasında iş arayan bireyler ile işverenler bir araya gelirler. İşgücü piyasası sürekli devinim gösteren canlı bir yapıdır. Çünkü piyasada ihtiyaç duyulan iş kolları sürekli değişiklik gösterirken aynı zamanda bireyler ya iş değiştirmekte ya da çalışma çağına girmiş olanlar iş hayatına katılım sağlamaktadır. Bu nedenle sürekli değişkenlik arz etmektedir (Cerev & Yenihan, 2017).

2. İşGÜCÜ PİYASASI POLİTİKALARI

İşgücü piyasalarında işsizliği azaltmak istihdamı arttırmak adına çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Bu politikalar aktif ve pasif olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Emek piyasasının tanınması işgücü politikalarını düzenleyip uygulayanlar açısından önemlidir. Çünkü nerde ne anlamda işsizlik görüldüğü ya da hangi istihdam koluna ihtiyaç duyulduğu bilindiği takdirde uygulanan politikalar daha verimli olurlar. Türkiye'deki istihdam yapısına bakıldığında pek çok sorun olmasına nazaran öne çıkan en önemli iki sorundan bahsedebiliriz. Birincisi nüfusun karşılayabildiği kadar iş alanlarının olmaması ikincisi ise kayıt dışı istihdamdır. Emek gücünün bu kadar fazla olduğu bir ülkede bunu

değerlendirememek çok büyük kayıp anlamına gelmektedir (Şentürk, 2015).

İşsizlikle mücadelede her ülke kendine özgü yöntemler geliştirmektedir. Yaygın olan uygulamalar içinde en başarılı uygulama olarak seçilmiş bir örnek bulunmamaktadır. Çünkü sorunlar ve çözümler her ülke için farklılık göstermektedir. Batı ülkelerinde işsizlikle mücadelede kullanılan aktif istihdam politikaları gitgide popülerlik kazanan bir uygulama olmuştur. Çeşitlilik açısından daha fazla imkân sunması nedeniyle uygulanabilirliği yaygınlaşmıştır. Türkiye'nin 90'lı yıllarda uygulamaya başladığı aktif istihdam politikalarının istihdama katkısının yanında İŞKUR'un gelişimine de katkısı olduğu söylenebilir. Aktif İstihdam politikaları işsizlere iş bulma imkânı yaratırken pasif istihdam politikalarının hazineye olan yükünü de azaltmaktadır. Aktif istihdam politikaları hem tüm işsizlere hem de dezavantajlı durumda bulunanları işe yerleştirme hedefindedir. Girişimcilerin desteklenmesi, sübvansiyonlar, toplum yararına çalışma programları, mesleki eğitimler, engelli ve eski hükümlüler için rehabilite programları, kadın ve gençlerin istihdamına yönelik programlar gibi uygulamalar aktif istihdam politikalarına örnektir (Kasapoğlu & Murat, 2018).

Aktif işgücü politikaları; istihdam seviyesini yükseltmek, işsizliğin seviyesini düşürmek için uygulanan politikalardır. OECD ve AB ülkeleri 60'lı ve 70'li yıllar arasında aktif işgücü politikaları ile istihdama yön verip işsizlikle mücadeleye başlamışlardır. Türkiye'de ise ilk olarak Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile uygulanmaya

başlanmıştır. Bu sayede 2008 yılındaki ekonomik krizi en düşük seviyede hisseden ülkelerden biri olmamızı sağlayan en önemli noktalardan biridir. Aktif işgücü politikaları sayesinde İŞKUR'un etkinliği artmıştır. İŞKUR'un uyguladığı bu politikaları 4 madde olarak sıralayacak olursak:

*Mesleki eğitimler; bireyin kendine uygun bir meslek dalı ile ilgili iş garantili veya garantisi olmayan mesleki kurslardır. Bazıları iş tecrübesi olması adına işbaşı eğitim programı adı altında yürütülmektedir. Bazıları ise bireylere kendi işyerlerini açma imkânı sağlayan girişimcilik eğitimlerinden oluşmaktadır.

*Sübvansiyonlar; işçinin maliyetini düşürmek, işverene destek olmak amacıyla uygulanan yöntemdir. Çalışanın ücretlerinde düşüklük yaratmadan vergilerden indirimle ya da istihdam teşviki ile çalışan sayısını arttırmayı planlamaktadır. Kadın ve genç işçi çalıştırma teşviki, ilave istihdam teşviki, bir senden bir benden istihdam teşviki, engelli istihdam teşviki gibi uygulamalardır.

*Toplum yararına çalıştırma programı; uzun süredir işsiz olanlar için 99'da uygulamaya konulan yöntemde bireyler 9 ay boyunca kamuda çalıştırılmaktadır.

*Danışmanlık; donanımlı danışmanların sunduğu hizmet iş arayan bireyler ile işçi arayan işverenleri buluşturmak olarak gerçekleştirilmektedir (Şahin, Nal, & Kaya, 2019).

Türkiye’de gerçekleşen ekonomik büyümenin işsizliğe olumlu anlamda yansımadağı görülmektedir. Kalkınma adına uygulanan genel politikalar yerine işsizlik nedenlerine göre sektörel ya da yerel istihdam politikaları uygulamanın işsizlikle mücadelede daha fazla etkili olacağı düşünülmektedir. Uygulanacak istihdam politikaları için yerel bazda ihtiyaç duyulan istihdam kollarının belirlenip ilgili bölgede seçilecek pilot illerde uygulamaya konulması ve alınan verimliliğinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Ay, 2012).

2.1. Siirt’te Uygulanan Aktif İstihdam Politikaları

Aktif istihdam politikaları işsizlerin işbaşı yapmalarını sağlayacak mikro politikalarlardır. Pasif işgücü politikalarına göre daha çok tercih edilme sebebi ülke ekonomisine ekstra maliyet olmamı ve üretime katkı sağlamasıdır. Çünkü aktif istihdam politikaları pasif istihdam politikaları gibi işsizlere maddi destek sağlamak yerine bireylerin iş bulmalarını sağlayan politikalarlardır. İŞKUR bu bağlamda işveren ile işsiz bireyi buluşturan danışmanlık hizmetleri vermektedir. Mesleki eğitim programları ile piyasanın ihtiyaç duyduğu meslek gruplarına yönelik eğitimler vererek işsizlere yetkinlikler kazandırmaktadır. Ayrıca işverenlere sağlanan istihdam teşvikleri ile çalışan sayısını arttırmak, dezavantajlı bireylerin istihdamını sağlamak, kadınların ya da yeni mezun gençlerin istihdamına katkı sağlamak gibi projeler uygulanmaktadır. Bu şekilde aktif istihdam politikaları istihdamı arttırıp işsizlikle mücadeleyi sağlamaktadır (Akyıldız, 2019).

Siirt ilinde işsizlikle mücadele adına uygulanan aktif istihdam politikalarından biri işbaşı eğitim programıdır. İŞKUR tarafından düzenlenen bu uygulama sayesinde özellikle genç bireylerin tecrübesiz olması nedeniyle istihdamda yer alamamasının önüne geçerek birçok bireyin tecrübe sahibi olması hedeflenmiştir. Salgın faktörüne karşın 2020'de 388 adet işbaşı eğitim programı düzenlenmiştir. Bunları mesleki olarak sıraladığımızda en fazla Müşteri hizmetleri görevlisi, Konfeksiyon / makineci, Büro işçisi görülmektedir. Mesleki Eğitim kursları ile Siirt'te vasıfsız olan ve istihdamda yer almak isteyen bireyler meslek sahibi olmaktadır. 2020 senesinde verilen mesleki eğitim programında rağbet gören program konfeksiyon / makineci ve müşteri hizmetleri olmuştur (İŞKUR, İşgücü Piyasası Araştırması Siirt İli 2020 Yılı Sonuç Raporu, 2021).

2.2.Siirt'te Uygulanan Pasif İşgücü Politikaları

İşsizliğin etkilerini azaltmaya yönelik olan bu politikalar; işsizlik sigortası, sosyal yardımlar, kısa çalışma ödeneği ve kıdem tazminatı olarak sıralanabilir. İşsiz kalan bireye işsiz kaldığı süre boyunca verilen bu destekler ülke ekonomisine ekstra maliyet yaratmaktadır. Ayrıca bireyi işsizliğe teşvik etmektedir. Bu nedenle pasif işgücü politikalarının etkileri tartışmalıdır (Atay, 2021).

Kısa çalışma ödeneği; bir işyerinde çeşitli sebeplerle çalışma süresini azalması, kısmi veya komple durması durumunun ortaya çıkması halinde çalışanlara sağlanan maddi destektir. 2020 senesinde yaşanan salgın nedeniyle çalışmaya ara veren işyerlerinde çalışanlara bu

uygulama ile maddi destek sağlanmıştır. Bu sayede işverenler işçilere işten çıkarmayı erteleyerek işsizliğin artması önlenmiş olmaktadır. 3 aylık olarak sağlanan destek pandeminin devam etmesi nedeniyle yıl boyu uzatılarak destek verilmeye devam edilmiştir. Bunun haricinde işsizlik ve kısa çalışma ödeneklerinden yararlanamayanlar ile ücretsiz izine çıkarılanlar için nakdi ücret desteği planlaması yapılmıştır. Siirt'te 2020 senesinde 874 kişi kısa çalışma ödeneği ve 1306 kişi nakdi ücret desteği almıştır. İşsizlik ödeneği; bireyin çeşitli nedenlerle iş kaybı sonrası sağlanan maddi destektir. Siirt'te 2020 senesinde 1507 kişiye işsizlik ödeneği sağlanmıştır (İŞKUR, İşgücü Piyasası Araştırması Siirt İli 2020 Yılı Sonuç Raporu, 2021).

İŞKUR, 2020 senesinde Siirt için yapmış olduğu İşgücü Piyasası Araştırma Raporunda; ilin ihtiyaç duyduğu işgücü nitelikleri ile arasındaki uyumsuzluğu azaltmayı amaçladığını bu sayede istihdamın artmasını sağlayacağını belirtmektedir. Siirt'te İŞKUR'a kayıtlı bireylerin çoğunluğu vasıfsızdır. İlde ise kalifiye eleman eksikliği bulunmaktadır. İşverenler işe alacakları kişilerin mesleklerini ve edindikleri tecrübeleri değerlendirmektedir. İŞKUR'un mesleki eğitim kursları bu ihtiyaçların giderilmesinde ön plana çıkmaktadır. Araştırmada değerlendirmeye alınan işletmeler içerisinde yer alan çalışanların %86,8'i erkek %13,2'si kadındır. 2020 yılında Siirt'te kadın istihdamının en fazla olduğu sektörler Sağlık, Sosyal Hizmet ve eğitim sektörleri olmuştur. Bu veri dikkate alındığında Siirt'te eğitilmiş kadınların istihdam edilme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de kadın istihdamı batı ülkelerine göre düşük kalmaktadır.

Hem lke genelinde hem Siirt özelinde kadınların çalışma şatlarının iyileştirilmesi ve kadın istihdamına dair teşviklerin arttırılması gerekmektedir. Kadının alışma hayatına katılması kendisine ekonomik anlamda katkısının olması yanında sosyalleşmesinin de önünü açmaktadır. Bu sayede kendini geliştiren kadınlar kendinden emin güçlü bireylerinde yetişmesini sağlayarak temelleri sağlam toplumlari oluşturlar. 2020 yılı içerisinde Siirt'te toplam 416 kursta 1573 kişi eğitim almıştır. Bu sayede birçok kişi piyasada ihtiyaç duyulan iş imkânlarını değerlendirme şansına sahip olmuştur. Siirt'te 20 kişi ve üzeri personele sahip işletmeler maden ve taş ocağı, inşaat, idari ve destek hizmetleri sektörlerindedir. Siirt'te 20 işi ve üzeri personele sahip işletmeler arasında açık iş ilanında bulunan işletme oranı %6,5 iken ülke genelinde bu oran %15,9'dur. Siirt'te işletmelerin %50'si işe alacakları personellerde eğitim düzeyinin önemi olmadığının bilgisini vermektedir. Yine yapılan araştırma sonucunda Siirt'te istihdamın artacağına dair beklentisi olanlar %23,6'dır. Emek piyasasında yaşanan gelişmelerle ortaya çıkan güncel talepler mesleki eğitimlerle karşılanabilir. Bu nedenle gerekli ar-ge çalışmaları yapılarak dengeli bir emek piyasası yaratılması adına bu tarz alişmalar arttırılmalıdır (İşKUR, İşgücü Piyasası Araştırması Siirt İli 2020 Yılı Sonuç Raporu, 2021).

2.3.Siirt'te İşsizliğin Nedenleri

Türkiye'nin istihdam ve işsizliğe dair özellikleri yapısal anlamda incelendiğinde ülke nüfusunu karşılayacak düzeyde istihdam alanlarının yaratılmadığı açıkça ortadadır. Yapısal anlamda ele alınan

başlıkları; hızlı nüfus artışı, genç nüfus yoğunluğu, kırsaldan kente göçün fazlalığı, işgücü piyasası ile yetiştirilen mesleki eğitimin tutarsızlığı, teknolojik gelişmelerin gerisinde kalınması, kayıt dışı istihdam gibi pek çok neden sıralanabilir (Bekiroğlu, 2010).

Siirt'te işsizliğin nedenleri küresel, ulusal, bölgesel nedenlerle benzerlik göstermektedir. Siirt'te yaşayanlarla yapılan görüşmelerde genel olarak geçmişten gelen bir geri kalmışlığın söz konusu olduğunu şu anda var olan gelişmişliğe ayak uydurulmakta zorluk çekildiğinden bahsetmektedirler. Genel olarak çoğu insan adam kayırma konusunda dert yanmaktadır. Terör bölgesinde yer almanın sonucu olarak her anlamda sorunlar yaşayan il sakinleri işsizlik konusunda da gün geçtikçe büyüyen bir sorunla mücadele vermektedir. Terör nedeniyle yatırım yapılmayan il her sene biraz daha gerilemiştir. Yatırımcılar yatırım yapmaktan çekindikleri için tasarruf etmekte ya da daha farklı şekilde yatırım yapmaktadırlar. Bu nedenle istihdamın önü tıkanmaktadır. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar en az terör kadar yıpratıcı ve geriletici etki yaratmaktadır. Zira istikrarsızlık yatırımcıya güven ortamı yaratmadığı için yine tasarruflar yatırımların önüne geçerek işsizliğin de artmasına neden olmaktadır. Bir başka nedense toplumun yapısının kapalı ve tutucu bir yapıya sahip olması nedeniyle kadınların eğitim ve iş hayatına katılmalarının gecikmesi olmuştur. Gençler içinse yeterli düzeyde istihdam alanının bulunmamasından kaynaklı iş tecrübesi edinememeleri söz konusudur. Eğitimsiz bireyler yeterli bir mesleki beceresi olmamasından ötürü iş bulamazken eğitim alıp diploma sahibi olan bireyler ise kendi alanlarında iş

bulamadıklarından ya da iş tecrübesi edinemediklerinden dolayı iş bulamamaktadırlar. Kırsalda yaşayanlar ise il merkezine erişim olanaklarının kısıtlılığından istihdamda yer alamamaktadırlar. İşçi çalıştırmanın vergisel yükümlülükleri ağır gelmesi nedeniyle işverenlerin işçi alımından çekinmesi işsizliğin başka bir nedeni sayılabilir. İşçi maliyetinden kaçınan işveren kaçak işçi de çalıştırabilir. Bu nedenle kayıt dışı istihdamın önü de açılmaktadır. İşsizliğin nedenlerinden biri de piyasada var olan açık işlerle iş arayan bireylerin niteliksel uyumsuzluğu olmaktadır. İl bazında yapılacak ar-ge çalışmaları ile ilin ihtiyaç duyduğu açık işlerle işgücüne sahip bireylerin niteliksel olarak uyumluluğu artırılabilir. İlerleyen teknolojiye emek piyasasının ayak uyduramaması da işsizliğin nedenleri arasındadır.

2.4.Siirt'te İşsizliğin Etkileri

İşsizliğin genel olarak etkileri incelendiğinde işsizliğin yalnızca ekonomik etkileri olmadığını istihdam ve işsizlik kavramlarının zaman içerisinde kapsamının genişlemesinden kaynaklı olarak etkilerinin de farklı boyutlara ulaştığını söyleyebiliriz. İşsiz kalmak artık sadece parasız kalmak anlamına gelmemekte, sosyal anlamda pasifleşen bireyin giderek buhrana sürüklenmesi anlamına gelmektedir. Özellikle işsiz kalma süresi ne kadar uzarsa bireyde yarattığı tahribat o kadar fazla olmaktadır. Birey suçta karışabilmekte ya da intihara sürüklenebilmektedir (Adak, 2010).

İl bazında değerlendirildiğinde ülke geneli ile aynı etkilere sahip olduğu söylenebilir. Zira işsizliğin sonucunda yaşanan gelir kaybı ve maddi

İmkânsızlıklar her bireyde aynı etkiyi yaratmaktadır. Her gün ihtiyaçların nasıl karşılanacağını düşünmek bireylerde ciddi anlamda psikolojik tahribatlar yaratmaktadır. İl genelinde yaşayan işsizler gelecek kaygısı taşımaktadır. Çalışmak insan hayatına bir anlam, bir amaç kazandırmaktadır. İşsizliğin getirdiği umutsuzluk yaşam amaçlarını kaybetmelerine neden olmaktadır. Eğitim hayatını devam ettiremeyenler acaba devam etseydim bir iş bulma olasılığım artarmıydı ya da daha rahat bir işim olur muydu diye düşünürken diplomalı işsizler okumasaydık en azından bir meslek sahibi olmuştuk diye düşünmektedirler. İş bulamadıkları her geçen gün yaşamdan, toplumdan uzaklaşmaktadırlar. Özellikle aile reisi rolünde olup işsiz olan bireyler üzerlerinde kat kat baskı hissetmektedirler. İlde yaşayanlar genel olarak büyükşehirlere nazaran geri kalmışlığın etkilerini görmektedirler. Gerek sağlık gerek eğitim gerek iş imkânları olsun daha iyi seviyede olabilme ihtimallerinin gerçekleşmesini istemektedirler.

3.ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de işgücünün değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Gerek ulusal gerek yerel bazda çeşitli arge çalışmaları ile işgücü piyasasının tanınması ve buna bağlı istihdam alanları geliştirilmesi gerekmektedir. Gelişen, değişen, dönüşen dünya düzenine ayak uydurma adına var olan aktif istihdamında çeşitli eğitimlerle geliştirilmesi gerekmektedir. İşgücü piyasası araştırması ile bölgenin yapısına uygun iş alanları belirlenir, işverenlerin ihtiyaç duydukları meslek grupları netleşir ve o bölgede yaşayanların sahip

oldukları mesleklerin piyasaya uygunluğu karşılaştırılabilir. Örneğin uçsuz bucaksız tarlalara sahip olan bir bölgede ziraat alanında hiçbir bilgisi ya da tecrübesi bulunmayan birinin çalışması ve bölgeden verim elde edebilmesi beklenemez. Bu nedenle bölgenin tanınması hangi sektörlerde ilerlenebileceğinin belirlenmesi önemlidir. Buna bağlı olarak o alanlara yatırımlar yapılarak gelişimine ve kalkınmasına katkı sağlanabilir. Bu yüzden işgücü piyasası araştırmaları önemlidir.

Siirt'in gelişimine katkı sağlamak adına işgücü piyasası araştırmaları önem arz etmektedir. Siirt'in sahip olduğu kaynakların tespiti bu kaynakların değerlendirilmesine yönelik iş alanlarının geliştirilmesi yine bu iş alanlarına yönelik personel yetiştirilmesi için gerekli eğitimleri almaları için mesleki eğitim programlarının başlatılması tüm bunlar emek piyasasına yönelik ar-ge çalışmaları ile gerçekleştirilebilir.

Araştırma Siirt ilinin işgücü piyasası hakkında bilgi edinmek amaçlı yapılmıştır. Bir yerin kalkınması için işgücü önemli bir etkidir. Bu nedenle Siirt ilinin kalkınmasına etki eden işgücü varlığını tanımak için araştırma konusu olarak seçilmiştir. İşgücü piyasasında var olan sorunlar işverenler, işsizler ve öğrenciler ile ele alınmıştır. Bu sayede ilin ihtiyaç duyduğu sektörler, işverenlerin ihtiyaç duyduğu meslekler, işsizlerin ihtiyaç duydukları iş alanları ile öğrencilerin kendilerini geliştirmesi gereken alanlar belirlenmiş olmaktadır. Yapılan bu ar-ge çalışmaları ilin ihtiyacı olan iş alanlarını belirlemeye yardımcı olacaktır. Bu sayede işgücünü doğru ve verimli bir şekilde değerlendirmek mümkün olacaktır. Ayrıca işgücü piyasasında yaşanan sorunlar için çeşitli çözüm önerilerine yer verilmektedir.

3.1.Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın konusu Siirt ilinin işgücü piyasasını tanımaktır. Bu kapsamda katılımcılar Siirt ilinde ikamet eden ve Siirt ilinin işgücü piyasasını oluşturan bireylerden seçilmiştir. İşveren, işçi ve öğrencilerle Siirt ilinin işgücü piyasası değerlendirilmiştir.

3.2.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Türkiye'nin işgücü yapısını istatistiki verilerle incelemek TRC3 Bölgesini Siirt İli özelinde ele almaktır. Bu sayede işgücünü tanımak, istihdam ve işsizliğe dair fikir edinebilmektir. Yapılan bu araştırma sayesinde katılımcıların görüşleri ile Siirt ilinin işgücü piyasasını tanımak amaçlanmıştır. İstihdam ve işsizlik ile ilgili ne tür sorunlar mevcut bu sorunlar Siirt ili işgücünü oluşturan bireylerle inceleme altına almak amaçlanmıştır. Sorunlara dair çözüm önerileri geliştirmek amaçlanmıştır.

3.3.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yapılırken araştırma yöntemlerinden biri olan Derinlemesine Görüşme yöntemi seçilmiştir. Derinlemesine Görüşme yönteminin soruları çalışmaya, katılımcılara ve ilin mevcut yapısına bağlı olarak seçilmiştir.

3.4.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Siirt iline özel yapılan bu araştırmanın evreni Siirt ilinin işgücü piyasasını oluşturan bireylerdir. Ancak tüm bireylerle tek tek görüşmek

elbette maliyetli olacağından belirli bir örneklem seçilmiştir. Örneklem grupları işverenler, işçiler ve öğrenciler arasından seçilmiştir.

3.5. Araştırmanın Veri Analizi, Toplama Süreci ve Çözümlemesi

Araştırma için derinlemesine görüşme yöntemi seçilmiştir. Araştırmaya işgücü piyasasını oluşturan bireylerin katılımının daha sağlıklı veriler sağlayacağı için katılımcılar işveren, işsiz ve öğrenciler arasından seçilmiştir. Ancak yaygın olan Covid-19 nedeniyle pandemi sürecinde sosyal mesafe kuralları gereği kimseyi riske etmemek adına görüşmeler telefon üzerinden gerçekleşmiştir. Toplanan veriler özenle kayıt altına alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma kapsamında işveren ve öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. İşveren görüşmesinden elde edilen bulgular; Siirt'e yapılan yatırımların yeterli olmaması, büyümek için herhangi bir planını hayata geçirememek, Covid – 19 etkisiyle ekonominin her geçen gün daha kötüye gitmesi, güvenilir çalışan bulmakta zorlanmak, personel ararken kurumsal olmak yerine çevreden destek almak, esnafa verilen desteklerin yetersiz olması, işverenler genel olarak büyüyüp gelişip daha çok insana iş imkânı sunmak istiyorlar fakat imkanları ölçüsünde işçi çalıştırabiliyorlar daha fazla insana ekmek kapısı olmak için çabalıyorlar. Esnaf ortak fikirler alınarak hazırlanan toplu, kapsamlı ve sürekliliği olan projelerle yeni

bir Siirt yaratılacağına inanıyor. Bu hem halkımız için hem ilimiz için önemlidir şeklinde düşünmektedirler.

İşsiz görüşmesinden elde edilen bulgular; bölge insanının tutumu, kadınların çalışmasına olan önyargı, işverenlerin çocuklu kadınlara iş vermeye pek sıcak bakmaması, istihdamda bölge insanına yer verilmesi gerektiği, iş alanlarının yetersizliği, tanıdıklara iş verilmesi, şehirde güven ortamı sağlanması, yatırımcılara cazip teklifler sunulması, işverenlerin deneyim istemesi, düzenli bir işe giremeyen işsizlerin geçici işlerde kazanç sağlaması sürekliliğin olmaması, işsizlik nedeniyle maddi ve manevi yıpranma yaşamları, sosyal bir etkinlikte bulunamamak gibi sorunların çözümüne dair kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Öğrencilerin görüşmesinden elde edilen bulgular; öğrenciler aile desteğiyle, öğrenci kredisiyle ya da hem çalışıp hem okuyarak öğrenim hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlar. Gelecek konusunda ümitli olsalar da içinde buldukları süreç nedeniyle kaygı taşımaktalar. İş bulamamak durumunda hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri konusunda tedirginlikleri mevcut, ilin gelişiminin geri kalmasından hoşnut değiller biliyorlar ki bu onların geleceğini de olumsuz etkileyecek olan etkenlerden biri bu nedenle ilin gelişimine dair her alanda yatırım yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal ve kültürel faaliyet alanlarının yetersiz olması gençlerin boş vakitlerini verimli değerlendirebilecek, kültürel olarak gelişimlerine katkı sağlayacak sosyal oluşumlar arttırılmalıdır.

Tablo 1: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

SORUNLAR	ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
İş imkânlarının kısıtlılığı	İş alanlarına yatırım teşvikleri yapılmalı, tarıma dayalı sanayi geliştirilmeli, işverenlere fazla istihdam sağlama teşviki verilmeli, turizm sektörüne yatırım yapılarak istihdam alanları yaratılması,
Kadın istihdamının düşüklüğü	Kadınların çalışma olanaklarını iyileştirilmeli, Kadınlara yönelik çalışma alanları yaratılmalı,
Genç işsizliğin fazla görülmesi	Gençlerin iş alanlarında tecrübe edinebilmeleri adına işverenlere teşvik verilmeli,
İşsizliğin yaratmış olduğu buhran	İşsiz olan bireylerin psikolojilerini sağlıklı tutmak adına psikolojik destek sağlanmalı,
Dezavantajlı bireylerin istihdamı	Toplumda her alanda görmezden gelinen dezavantajlı bireylerin istihdam alanında yer almaları için kamusal ya da özel alanda istihdam olanakları yaratılmalı,
Piyananın ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman bulunmaması	Siirt ili için işgücü piyasası araştırması yapılarak ihtiyaç duyulan kalifiye eleman tespiti, yapılarak, ilgili meslek gruplarına yönelik işsiz olan bireylerin eğitilmesi meslek sahibi olmalarına imkân sunulması,
Çalışma saatlerinin yüksekliği, ücretlerin düşüklüğü	Var olan çalışma şartları günümüz dünyası için çok ağır olmaktadır. Avrupa standartları bu şartların çok daha kaliteli halidir. İşçiyi daha fazla çalıştırarak daha fazla üretim sağlarız mantığı çağın çok gerisinde kalmıştır. Çalışma sürelerinin azaltılması işçinin alın terinin hakkının açlık sınırının çok üstünde verilmesi gerekmektedir ki kişi çalışma hayatında mutlu olsun.
İşgücü politikalarının yetersizliği	Var olan işgücü politikaları Siirt ili için yetersiz kalmaktadır. Etkilerinin hissedilebilmesi için daha fazla sayıda kişiye hitap etmesi gerekmektedir.
Kayıt dışı istihdam	Gerekli kontroller artırılmalı,
İşverenlerin işçilere uyguladıkları mobbing	Çalışanların en mağdur oldukları konunun başında gelmektedir. Gerekli kontroller artırılmalı, çalışanlara

	düzenli anket çalışmaları uygulanarak iş yerlerinde yaşanan sorunlar çözümlenmelidir.
Referans ile işe alımların adaletsiz işe alımlar yaratması	Özellikle kamusal alanda referans ile alım yapılması gençlerin ümitsizliğe düşmesine neden olmaktadır.
Çalışanın sosyal hayatının olmaması	İşsizler yeterince maddi imkân bulamadığı için sosyalleşemezken, çalışanlarda sosyalleşecek zaman bulamamaktadırlar. Çalışma saatlerinin uzunluğu bu anlamda çalışanlara ikinci bir hayat yaşamasına izin vermemektedir.
Siirt'in geri planda kalması	Siirt tarihi çevre birçok ilden daha eski olmasına rağmen hatta çevre iller Siirt'ten kopup il olmasına rağmen Siirt'in daha az gelişmişlik gösteren bir il olduğu gözlemlenmektedir. Siirt'in reklam ve tanıtımı için daha fazla yatırım yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2010, Ekim). Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), s. 105-116.
- Akyıldız, Y. (2019, Ocak- Şubat). İşsizlik ve İŞKUR' un Aktif İstihdam Politikaları. *Akademik Bakış Dergisi*(71), s. 94-119. Dergipark:
- Atay, S. (2021). Türkiye'de İstihdam Politikaları Kapsamında Meslek Edindirme Kursları: Eskişehir Örneği. *Yüksek Lisans Tezi* . Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ay, S. (2012). Türkiye'de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), s. 321 - 341 .
- Bekiroğlu, C. (2010). Türkiye'de İşsizlik Sorununun Çözümlemesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Kadir Has Üniversitesi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Cerev, G., & Yenihan, B. (2017). İşgücü Piyasaları Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu ve Analizi. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 77 - 90.
- Etçi, H., & Karagöl, V. (2019, Haziran). Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik: 2000-2018. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), s. 58 -75.
- İŞKUR. (2021). *İşgücü Piyasası Araştırması Siirt İli 2020 Yılı Sonuç Raporu*. media.iskur: <https://media.iskur.gov.tr/45199/siirt.pdf> adresinden alınmıştır
- Kamacı, A. (2016, Temmuz). Doğu Karadeniz'de İşgücü ve İstihdam. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 14-32.
- Kasapoğlu, M., & Murat, S. (2018, Eylül). Aktif İstihdam Politikaları ve Türkiye'de İşkur Tarafından Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarına Güncel Bir Bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 485-502
- Kurt, Ş. (2002). İşsizliğin Sosyo-Ekonomik Analizi:Sosyal Açıdan Türkiye Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi.

- Şahin, M., Nal, M., & Kaya, F. (2019, Haziran). Aktif İşgücü Politikaları İşsizliği Nasıl Etkiliyor? İşkur Eşleştirme Hizmeti Etki Analizi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, s. 161-176.
- Şentürk, F. (2015, Mart). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*(7), s. 113-143. YAPISI adresinden alınmıştır
- TÜİK. (2020). *İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/isgucu.pdf> adresinden alınmıştır

BÖLÜM V

FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN GELİŞİMİ VE DÖNÜM NOKTALARI

Doktorant Mustafa ADIGÜZEL¹

¹İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD,
adiguzelmustafa@yahoo.com, ORCID, 0000-0002- 6811-7219

GİRİŞ

Anthony Giddens (2016) küreselleşmeyi “dünyanın dört bir yanındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşması sonucunda, çok uzak bölgelerde yaşanan sosyal olayların yerel olaylar meydana getirmesi” olarak tanımlamıştır. Ekonomik anlamda küreselleşme ise Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından dört başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlar; ticaretin serbestleşmesi, finansal hareketlerin serbestleşmesi, işgücü dolaşımının serbestleşmesi ve bilginin herkese açık hale gelmesidir. Finansın küreselleşmesi temelde iki bileşene sahiptir. Bunlardan birincisi sermayenin birikimi, ikincisi ise bu birikimin farklı ülkeler arasında dolaşabilmesini sağlayacak sistemler ve teknolojik ilerlemedir (Akdiş, 2000, 27).

Ekonomik küreselleşmenin ilk adımları coğrafi keşiflerle atılmıştır. Bu dönemde Avrupa’da yaygın görüş olan Merkantalizmin öğretisi, dış ticaret fazlası vermek ve ülkeye değerli maden birikmesini sağlamaktır. Büyük yelkenli gemilerin icat edilmesi ve pusulanın geliştirilmesinin ardından Amerika kıtasının keşfi bu öğretiyi mümkün kılmıştır. Yeni dünyadan getirilen değerli madenler Avrupa’da önemli bir sermaye birikimine sahiptir (Kazgan, 2005, 2).

Coğrafi keşiflerin ardından 18. yüzyıldan itibaren sanayi devrimini başlatan süreç ortaya çıkmıştır. Buharlı makinelerin keşfi ile bu makinelerin imalatta ve taşımacılıkta kullanılmasıyla üretim patlaması yaşanmıştır. Sanayi devrimini başlatan süreç İngiltere’de kapitalist ekonominin ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir (Ölmezoğulları,

1999, 58). Güvenç (1998)'e göre dünyanın hiçbir ülkesi sanayi devriminin ilk safhasındaki İngiltere gibi olamamıştır. Çünkü ilk sanayileşen ülkedir ve inanılmaz bir üretim kapasitesine, çok geniş sömürgelere, deniz aşırı ticareti yapabilecek deniz filosuna ve bu ticaret için gerek şart olan sermaye birikimine de sahiptir.

İngiltere'nin başlattığı sanayileşme sürecini Fransa, Almanya gibi ülkelerde takip etmiştir. Bu dönemde demiryolunun kullanılması sayesinde iç kesimlerde de üretim kapasitesi artırılmış, sermaye stoku Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da önemli ölçüde yoğunlaşmıştır. 1860 yılında Amerika kıtası ile Avrupa kıtası arasında denizaltı telgraf kablolarının döşenmesi ile bilgi alışverişi o zamana kadar ki en üst noktaya ulaşmıştır. Bu teknoloji günlük fiyat belirlemelerinden sipariş ve stok takip sistemine kadar birçok yenilik getirmesinin yanında sermaye hareketlerinin hızlanmasında büyük rol oynamıştır (Özgüç ve Tümertekin, 1999, 33)

Küreselleşmenin ilk safhası 1. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Dönemin egemen güçleri ticaretin serbestleşmesini ve gümrüklerin büyük ölçüde kaldırılmasını savunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik yıkım sermaye birikiminin Avrupa kıtasından Amerika'ya geçişine neden olmuştur. Yeni ekonomik lider olma yolunda ilerleyen ABD'de başlayan ve bütün dünyayı saran Büyük Buhran küreselleşmenin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur (Demir, 2001, 80). Büyük Buhran serbest ticarete büyük darbe vurmuştur. Tüm dünyaya korumacılık politikaları hâkim olmuş, büyük gümrük duvarları örülmüş

ve altın para standardı terkedilmiştir. Yaşanan büyük durgunluk, işsizlik ve ekonomik küçülme 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı henüz bitmeden küreselleşme sürecinde önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Bretton Woods ile IMF ve Dünya Bankası kurulmuş, Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması (GATT) yürürlüğe girmiştir ve küresel finans ve ticaretin geliştirilmesi için bir dönüm noktası olmuştur (Karluk, 1990, 2). Bu dönemde ABD küresel lider olmasıyla birlikte, tıpkı daha önceden İngiltere'nin yaptığı gibi serbest ticaretin ve finansal serbestleşmenin en önemli savunucusu olmuştur (Ay, 2001, 53).

Kapitalizmin altın dönemi olarak adlandırılan süreç yaklaşık otuz yıl sürmüştür. Bu dönemde ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesine büyük önem verilmiştir. Amerika, Avrupa ve Japonya gibi ülkelerde muazzam bir ekonomik gelişim yaşanmıştır. Bu süreç içerisinde devletin ekonomiye müdahil olduğu keynesyen politikalar ön plandadır. O kadar ki ABD Başkanı Nixon 1971 senesinde “artık hepimiz Keynes’ çiyiz” demiştir (Went, 2004, 106).

1960’lı yıllardan itibaren sanayiye yapılan yatırımlarda karlılık problemi söz konusu olmuştur. Bu sorun 1973’te yaşanan Petrol Krizi ile birleşince ortaya büyük bir sorun yumağı çıkmış ve Bretton Woods sisteminin çökmesine, bütün paraların karşılıksız kalmasına ve çoklu döviz kuru sisteminin başlamasına yol açmıştır. Finansal küreselleşme olgusunu oluşturan ve bugün halen büyük ölçüde aynı sistem içinde

olduğumuz kurallar bütünü küreselleşmenin bu son safhasının tezahürüdür (Kazgan, 1994, 48)

Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra dünyada neoliberal iktisat politikaları hâkim olmuştur. İlk etapta kamunun ekonomiye müdahale etmemesi, serbestleşme politikaları savunulmuş fakat karşılaşılan büyük ve şiddetli krizler sonrasında kamunun düzenleyici ve denetleyici bir rolde olması gerektiği önerisi kabul görmüştür. Bu yaygın kabule rağmen 2008 küresel krizinde kamu düzenleme ve denetleme görevini yerine getirememiş, tüm dünyanın etkilendiği küresel bir kriz finansal mühendislik uygulamalarının denetimsizliği nedeniyle ortaya çıkmış ve küreselleşmenin mutlak avantaj sağladığı inancı zedelenmiştir (Adıgüzel 2019, 26)

Küresel kriz sonrası dönemde karşılaşılan covid-19 ve Rusya 2022 krizleri küreselleşmenin dezavantajlarını gözler önüne sermiş, her ne kadar küreselleşme fikrinden vazgeçilmese de kırılganlıkların azaltılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak küresel finans sisteminin temeli olan döviz kuru sistemleri ele alınacaktır. Sonrasında küreselleşmenin dört safhası (1870-1914 arası ilk dönemi, iki savaş arası dönem, 1945-1974 arası dönem ile 1974 sonrası dönem) incelenecektir. Bu süre zarfında finansın küreselleşmesine yön veren 1929 Büyük Buhranı, 1974 Petrol Krizi ve 2008 Küresel Krizine değinilecektir

1. ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ

Uluslararası para sistemleri ülkeler arasındaki dış ödemeler ve mali tüm sorunların çözümü için geliştirilen sistemler bütünüdür. Küresel sistem önce Altın Standardını, sonra Bretton Woods sistemini ve 1973 sonrasında itibaren uluslararası kurallarla daha az düzenlenmiş bir para sistemini kullanmaktadır. Fakat 1973 sonrası uygulanan deregülasyon uygulamaları 2008 küresel krizi ile önemli ölçüde sorgulanmaya başlanmıştır (Kağan, 2013, 29). Ayrıca küresel kriz sonrasında hiçbir devlete ya da kurala bağlı olmayan elektronik paraların ortaya çıkması, blok zinciri teknolojisi sayesinde saniyeler içerisinde çok düşük maliyetlerle para aktarımı yapılabilmesi finansal küreselleşmenin yeni bir boyutunun işaretlerini vermektedir.

1.1. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kuru sistemlerini üç başlıkta inceleyeceğiz. Bunlar sabit döviz kuru sistemi, dalgalı döviz kuru sistemi ve yönetilen döviz kuru sistemidir.

1.1.1 Sabit Döviz Kuru Sistemi

Sabit döviz kuru sisteminde para otoriteleri tarafından bir döviz kuru ilan edilir. Piyasalara doğrudan müdahale ederek bu kur korunmaya çalışılır. Altın Standardı ve Bretton Woods sistemi bu sisteme örnektir (Krugman ve Diğerleri, 2016, 28). Sabit kur sistemi kendine özgü bir takım avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Kurlar sabit tutulabildiği sürece geleceğe dönük planlar daha kolay yapılır. Böylece yatırım ve

ticaret hacminde önemli artışlar olur. Döviz kurunun sabit olması fiyat ve ücretlerin belirlenmesini ve böylece enflasyonun kontrol altına alınması kolaylaştırır. Bu sistemde para otoritesi döviz kurunu kendi belirleme imkanına sahiptir. Buna karşılık merkez bankaları döviz kurunu ilan ederek para politikalarını kısıtlamış olurlar. Merkez bankasının güvenilirliğinin azalması ve spekülasyon atakları dikkate alınması gereken birer risktir. Çünkü yoğun sermaye girişi para arzında artışa ve dolayısıyla enflasyon baskısına neden olur. Ayrıca yoğun sermaye çıkışı yaşanması durumunda artan döviz talebinin karşılanabilmesi için merkez bankasının ne kadar döviz rezervine sahip olduğu hayati önemlidir (Karluk, 2007, 551).

1.1.2. Dalgalı Döviz Kuru Sistemi

Döviz piyasalarına kamu müdahalesinin olmadığı ve döviz kurunun tamamen piyasadaki döviz arzı ve döviz talebine bağlı olarak belirlendiği döviz kuru sistemidir. ABD, AB ve Japonya dalgalı kur sistemine en yakın döviz piyasasına sahip ülkelerdir. Esnek döviz kurunda merkez bankası piyasaya müdahale etme gereği duymaz. Ayrıca bağımsız para politikası uygulayabilir. Döviz kurunun tamamen arz ve talep koşullarında gerçekleşmesi sebebiyle piyasanın etkin olduğu söylenebilir. Fakat bu sistem ekonomik aktörler için önemli ölçüde kur riski barındırır (Karluk, 2007, 551).

1.1.3. Yönetilen Kur Sistemi

Sabit ve dalgalı kur sistemlerinin bir karması olan bu sistemde merkez bankası döviz alım satımı yaparak ya da faiz oranlarını yükselterek

döviz piyasasına müdahalede bulunabilir. Bu sistemde merkez bankası hem kendi politikasını uygulamaya hem de döviz kurundaki volatilitiyi önleyerek kur riskini en aza indirmeye çalışır. Bugün Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke müdahaleli döviz kuru sistemini benimsemiştir.

2. ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNİN EVRİMİ

Küresel para sisteminin evrimini dört farklı dönemde inceleyebiliriz.

- i. 1870-1914 Altın Standardı dönemi
- ii. 1918-1939 iki savaş arası dönem
- iii. 1946-1973 Bretton Woods dönemi
- iv. 1973 sonrası dalgalı kur dönemi

2.1. Altın Para Standardı

Tarihsel süreçte bilinen en eski değer ölçme araçlarından birisi altındır. Ekonomilerde altının para olarak kullanılması ya da kullanılan paranın değerinin altınla ölçülmesi oldukça eski tarihlerden gelen bir süreçtir. Altın para standardının Avrupa ekonomilerinde yaygınlık kazanması 1870'lere rastlar. Standardın dünya geneline yayılması ise 19. yüzyılın sonunda olmuştur. 1873 yılında Almanya, Danimarka, İsveç ve Norveç merkez bankaları rezervlerinde bulunan altın miktarı kadar para basmaya başlamışlardır (Eichengreen, 1996, 41). Diğer Avrupa ülkelerinin de bu akımı takip etmesiyle ticaret ve sermaye hareketleri bir standarda bağlanmıştır. Dünya genelinde merkez bankalarının kurulmaya başlandığı bu dönemde, para otoritelerinin tek amacı

paranın altına çevrilmesini garanti altına almak böylece paranın hem iç hem dış değerini korumaktır (Önder, 2005, 13).

Altın standardının işlenmesi için üç koşul vardır. İlk olarak ulusal paranın altın cinsinden değeri belirlenir. Kamu otoritesince belirlenen bu fiyat üzerinden dileyen herkese altın satılacağı ve altın satmak isteyen herkesin elindeki altının alınacağı garantisi verilir. İkinci olarak altının ihracatı ve ithalatı serbest bırakılır. Son olarak dış ticaret fazlası veren böylece altın fazlası olan ülkenin daha çok para basması, tersine açık veren ülkenin ise piyasadan para çekmesi gerekir (Çağlar, 2003, 22). Bu sayede ödemeler bilançosu dengesizliklerinin kendiliğinden ortadan kalkacağı temeline dayanan “fiyat-altın para akımı” ilk kez David Hume tarafından öne sürülmüştür.

Altın standardının en büyük dezavantajı para miktarının çok katı şekilde altın stokuna bağlanmasıdır. Bu sebeple para politikası tamamen etkinsizdir ve bu etkinsizlik 1929 buhranında önemli ölçüde sorun oluşturmuştur. Modern makro iktisat teorisi, ekonomik daralma döneminde parasal genişlemeyi krizden çıkış politikalarından birisi olarak göstermektedir. Altın standardı ise bu politikanın uygulanmasına engel olmuştur.

Birinci Dünya Savaşındaki askeri harcamaların getirdiği mali yük sonucunda birçok ülke savaş harcamalarını finanse etmek için para basma yolunu izlemiş, yeterli altın stoku olmayan ülkelerde altın standardının terk edilmesine neden olmuştur. Savaş sona erdiğinde ise ciddi bir enflasyon sorunuyla karşılaşmıştır (Krugman vd, 2012, 534).

2.2. İki Savaş Arası Dönem ve 1929 Buhranı

1. Dünya Savaşı sonrası dönemin en temel özelliği istikrarsızlıktır. Savaş sona erince terkedilen altın standardına dönülmek istenmiştir. Savaş öncesinde rezerv para olan pounda güven kaybolmuştur. Savaşın tahribatını yok etmek için büyük oranda finansman ihtiyacı doğmuş, başta Almanya olmak üzere birçok ülke para basma yoluyla bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Artan para arzı enflasyonun kontrolden çıkmasını beraberinde getirmiştir (Hobsbawm, 1996,106).

ABD 1919'da altın standardına geri dönmüş, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ise 1922 yılında altın standardına geri dönüş için iş birliğine gitmişlerdir. 1925 yılında İngiltere savaş öncesi uyguladığı altın kuru üzerinden sisteme giriş yapmıştır. Winston Churchill savaş öncesi kura dönülmesinin, İngiltere'nin finansal yapısının istikrarlı olduğunu göstermesi bakımından çok önemli olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin altın kuru politikası poundun aşırı değerlendirilmesine, ithalatın aşırı artarken ihracatın azalmasına neden olmuştur. Pounda duyulan güvenin daha da azalmasının ardından pounddan altına yönelme ortaya çıkmıştır. Bunu önlemek için İngiliz para otoritesi faiz oranlarında artışa gitmiş ve İngiliz ekonomisine ciddi bir yük binmiştir (Krugman vd, 2012, 546). İngiltere ödemeler bilançosu açıklarına, altın stokundaki erimeye, düşük büyümeye ve yüksek işsizliğe rağmen değerli poundda ısrar etmiş ve sıkı para politikası uygulamayı sürdürmüştür. Aynı dönemde ABD, aşırı altın girişine karşın sterilizasyon politikası uygulamış ve fiyat denkleme mekanizmasını engellemiştir (Bordo ve Schwartz, 1999, 158).

Birinci Dünya Savaşında finansman ihtiyacı duyan bütün ülkeler ABD'den büyük miktarda borç almış, sadece müttefiklerin borcu (anapara ve faiz dahil) 11.563 milyon dolara ulaşmıştır. Bu durum borçlu ülke ekonomileri için sorunları büyütürken, ABD ekonomisini zirveye çıkararak nedenlerden biri olmuş sermaye birikimini artırmıştır.

ABD'de 1923-1929 dönemi finans sektöründe baş döndürücü hareketliliğin olduğu bir dönemdir. Amerikan halkı olumlu ya da olumsuz tüm gelişmelere rağmen borsanın kazandırmaya devam edeceğini düşünmüştür. Neredeyse tüm Amerikalılar bütün paralarını borsaya yatırmıştır. Öyle ki evlerini teminat gösterip kredi kullanarak borsaya katılanların, daha fazla risk alıp %10 prim verip taksitli menkul kıymet alanların, hatta aldığı menkul kıymetleri teminat gösterip yeniden borçlanarak daha fazla hisse senedi alanların sayısı azımsanmayacak kadar fazladır (Ezer, 2010,429).

Bahse konu dönemde borsada işlem gören payların büyük bölümü emlak senetleridir. 1926 yılında yaşanan iki kasırga felaket bölgesindeki taşınmazların değerini önemli ölçüde düşürmüştü, özellikle kaldıraçlı işlem yaparak riskli yatırım yapanları oldukça zora sokmuştur. Borsanın para kaybettirebileceği ihtimalinin ortaya çıkması finans sektörü için bir kırılma noktası oldu. Ayrıca bankacılık sektörünün kural dışı ve denetimsiz bir biçimde hareket ettiği ortaya çıktı ve toplanan mevduatların önemli bölümü ile borsa yatırımının yapıldığı ve büyük bir riske girildiği anlaşıldı. (Ay ve Uçar, 2015,13).

24 Ekim 1929 Perşembe günü New York borsası yaklaşık 4 milyar\$ değer kaybetti. Borsada yaşanan bu denli büyük bir sarsıntı ilk etapta bankaları da etkileyen bir finansal krize, kısa sürede içinde ise reel sektör krizine dönüştü. ABD'de patlayan büyük reel sektör krizi uluslararası ticaret yoluyla birçok ülkeye sıçradı. Örneğin; İngiltere ve Fransa da yüksek enflasyon baş gösterdi. Büyük Buhran'ın en yıkıcı etkisi ise işsizlik üzerinde hissedildi. Kriz öncesi, ABD'de %3 civarı olan işsizliğin %25'e yükselmesi durumun vahametini ortaya koymaktadır. Diğer ülkelere sıçrayan buhran ilk olarak ABD ile büyük ticaret hacmi olan sanayileşmiş ülkeleri daha sonra tüm dünyayı derinden etkiledi. 1929-1933 arası dönemde ABD'de GSYH 1/3 oranında azaldı. Dünya'nın en büyük ekonomisinde yaşanan bu denli çarpıcı bir küçülmenin diğer ülkeler üzerinde etkisi de çok derin oldu. İngiliz ve Japonya ekonomileri 1932'de, SSCB ve Almanya ekonomileri 1933'te ABD, İtalya ve Kanada ekonomileri ise ancak 1934'te toparlanmaya başlamıştır. (Erbay ve Hemen, 2019,126).

Büyük Buhran'ın yol açtığı kaostan korunmak ve felaketin yaralarını sarmak için gümrük duvarlarını yükseltmek bir çare olarak görülmüş, fakat tüm ülkelerin aynı tutumu sergilemesi ekonomilerin üretimini baltalamış ve krizi daha da derinleştirmiştir. 1929-1939 dönemde küresel ticaret %63 oranında, dönemin en yüksek dış ticaret hacmine sahip ABD'nin dış ticareti %70 oranında gerilemiştir (Yanar, 2008,261).

Büyük Buhranın derinleşmesine neden olan iki temel sebep vardır. Bunlardan birincisi büyük bir likidite sıkışıklığına neden olan Altın

Standardıdır. İkincisi 1870'lerden beri hâkim olan klasik iktisat görüşünün ekonomiye müdahaleyi engellemesidir. Krizin yıkıcı etkisi 2. Dünya Savaşı sebebiyle artan kamu harcamalarıyla biraz hafifletilse de savaşın hemen akabinde hem Altın Standardı hem de klasik iktisat uygulamaları terk edilmiştir (Erbay ve Hemen, 2019,127).

2.3. 1946-1973 Bretton Woods Dönemi ve Petrol Krizi

1944 yılında 2. Dünya Savaşı sonrası inşa etmek için müttefiklerin önderliğinde 44 ülkeden gelen delegelerle bir konferans toplanmıştır. Temel amaç savaşla birlikte yok olan uluslararası ticareti yeniden başlatmak ve altın standardının yerine geçecek bir para sistemi oluşturmaktır. Görüşmeler sonucunda küresel para ilişkilerini düzenlemesi ve uyum içinde çalışmasını sağlamak amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. Yine savaş sürecinde ağır tahribat yaşayan ülkeleri ayağa kaldırmak için sonradan Dünya Bankasına dönüşecek olan Uluslararası Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası (IRBD) kurulmuştur. Ayrıca uluslararası ticaretin gelişmesi ve gümrük tarifelerinin azaltılması amacıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) bu konferansta kabul edilmiştir (Mundell, 2000, 327).

Bretton Woods uygulamalarının altın standardından 3 temel farkı vardır. Öncelikle bu uygulamalar resmi bir anlaşmayla yürürlüğe konulmuştur. İkincisi ulusal politika belirleme özerkliği getirilmiştir. Ve son olarak sermaye hareketleri sınırlandırılmıştır (Yanar, 2008, 14). 1973 yılına kadar devam eden yeni para sisteminin özelliklerini şu

şekilde sıralayabiliriz (Altınöz, 2013, 14).

- Rezerv para olarak ABD doları seçilmiş, ABD doları da altına dayandırılmıştır.
- Esas olarak altın-kambiyo ve ayarlanabilir sabit kur sistemi benimsenmiştir. Bu konuda yetkili ve görevli kurum IMF olmuştur.
- ABD talep olması halinde 1 ons altın = 35 dolar olacak şekilde altın satmayı kabul etmiştir. Diğer ülkeler de kendi ulusal parasının değerini ABD dolarını esas alarak belirlemiştir.
- Devalüasyon ya da revalüasyon yapılacak üst sınır %10 olarak belirlenmiştir. Bu oranın üzerine çıkılabilmesi ülkenin yaşadığı yapısal sorunlar dikkate alınarak ancak IMF onayıyla yapılabileceği karara bağlanmıştır.

Anlaşmanın uygulandığı ilk yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin de etkisiyle ABD dış ticaret fazlası vermiştir. Almanya ve Japonya bu dönemde ABD ile ticareti sıcak tutmaya ve ithalatlarını finanse etmeye çalışmışlardır (Bayraktar, 2012, 256). Bretton Woods Sistemi 1959 ile 1967 yılları arasında gelişmiş ülkelerde en düşük ve en istikrarlı fiyat düzeyi ile yüksek oranlı büyüme rakamlarının yakalanmasını sağlamıştır. Bu dönemde dünyada ortalama büyüme hızı 2,9'a ulaşmıştır. Hatta Asya, Afrika ve Latin Amerika'da tarihte ilk kez reel ücret artışı yaşanmıştır (Yeldan, 2009, 13).

1948 ile 1968 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte Sovyet bloğu dışındaki ülkelerin dış ticareti yıllık ortalama %6 civarında büyüyerek toplamda

%290 artmıştır. 1973 sonrası dönemde dünya ticaretindeki ortalama artışının %4 olduğu göz önüne alındığında %6'lık artışın önemi daha net anlaşılacaktır (Özdemir, 2013, 48). Dünya ticaretindeki artış miktarı üretimdeki artıştan çok daha fazladır. 1953 ile 1963 yılları arasındaki on yıllık dönemde, dünya üzerindeki mamul üretimi %54 artarken mamul ticareti %83 artmıştır (Terborgh, 2003, 4). Hem üretim hem de ticarete yaşanan artış 1950-1974 yılları arasındaki dönemin “altın çağ” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Ancak üretim kitleselleşip sermaye birikimi yoğunlaştıkça sermayenin karlılığı azalmaya başlamıştır. 1960'ların sonlarına doğru yeni yatırımlar için sistemin sunduğu kar oranları istenilen düzeyde değildir ve ciddi bir karlılık sorunu başlamıştır (Yeldan, 2009, 13).

Bretton Woods sisteminde altın çapa işlevini sürdürmüş, özellikle 1950-1960 yılları arasında düşük enflasyon konusunda belirleyici olmuştur. Ancak altın standardına göre güvenilirliği daha düşük olmuştur (Yanar, 2008,14). Sistemin temelini oluşturan Amerikan dolarının 1960'ların sonunda aşırı değerlenmesi ABD'nin dış ticaret açığı vermesine sebep olmuştur. Buna ek olarak ABD'nin Vietnam Savaşı sırasında finansmana ihtiyaç duyması ve bu ihtiyacı gidermek için genişleyici maliye ve para politikaları izlemesi Amerikan ekonomisindeki kırılganlığı artırmıştır. Bu sebeple enflasyonist baskı artmış, altın karşısında sabitlenen doların değeri artık sürdürülemez bir noktaya doğru ilerlemiştir (Yeldan, 2009, 13). Dolara olan güvenin azalması ile İngiltere ve Fransa sahip oldukları dolar rezervini altına çevirmek istemişler ancak bu talep karşısında ABD altın

penceresini kapatmış ve doların altına konvertibilitesini kaldırmıştır (Yanar, 2008, 14). Bu kararın ardından 1971 yılında Smithsonian görüşmelerinde döviz pariteleri yeniden düzenlenmiştir. Fakat merkezi döviz kurlarına duyulan güvensizlik nedeniyle, yeniden düzenlenen kurlar da 1973'te çıkan yeni bir krizle son bulmuştur (Yeldan, 2009, 14).

Döviz kurlarının serbest bırakılmasıyla dolar değeri kaybetmiş, dolardaki değeri kaybı ise fiyatı dolarla belirlenen petrol ürünlerinin altın cinsinden ucuzlamasına ve petrol zengini ülkelerin gelirinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu yüzden petrol ihraç eden ülkeler, petrolü altına endeksleyerek üretimi kısmış bu da petrol ithal eden ülkelerde petrol fiyatlarının aşırı artışına ve dalgalanmasına neden olmuştur.

1970'ler boyunca yaşanan üretim kısıtlamasının bir diğeri nedeni, Arap-İsrail savaşında ABD'nin İsrail'i desteklemesi üzerine, petrol zengini Arap ülkelerinin petrol fiyatını bir siyasi tehdit aracı olarak kullanmasıdır. Petrol ihracatçısı olan ülkelerin gelirlerini önemli ölçüde artıran bu olay petrol ithalatçısı ülkelerde büyük bir arz şoku oluşturdu. Yaşanan büyük krizin, üretim yöntemlerinin değişmesinden finansal yapının değişmesine, tüketici tercihlerinden enerji politikalarına kadar birçok sonucu olmuştur (Erbay ve Hemen, 2019, 127).

2.4. Bretton Woods Sonrası Dönem

Bretton Woods sistemi boyunca iktisat dünyasına hâkim olan keynesyen politikalar terkedildi ve sistemin krize girmesindeki temel

sebebin müdahaleci devlet olduğu görüşü ağırlık kazandı. Bu sebeple devlet ve piyasa arasındaki ilişkilerde önemli değişiklikler yaşandı (Bayraktar, 2012,256). Bretton Woods sisteminin son zamanlarında yüksek enflasyon ve güven vermeyen döviz kuru sorunu olması nedeniyle yeni dönemde dalgalı döviz kuru rejimi tercih edilmiştir. Sistemin ilk yıllarında merkez bankaları tarafından kura sürekli müdahale edilmişken 1990'lardan itibaren sadece sert dalgalanmalara müdahale edilmeye başlanmıştır (Yanar, 2008, 14).

Gelişmekte olan ekonomilere Dünya Bankası tarafından yapısal uyum programları, IMF tarafından da finansal serbestleşme programları yürürlüğe sokulmuştur. Bu dönemde piyasa merkezli görüşler yükselirken hükümetler; sosyal harcamalar, sübvansiyonlar ve deregülasyon uygulamalarıyla özel sermaye birikimi desteklenmiştir (Özdemir, 2013, 52).

Petrol krizi yıllarından 2000'li yıllara kadar az gelişmiş ekonomilerin kamu müdahalelerinden arınarak ve serbest piyasa ekonomisi kurallarını uygulayarak refaha ulaşabileceğini savunan "Neoliberal İktisat" baskın olan görüştü. (Mert, 2017, 29). Bu iktisat okulunun kurucusu M. Friedman, ülkelerin kalkınmasının önündeki en büyük engelin ekonomiye kamu müdahalesi olduğunu ortaya atmıştır. Friedman'a göre kamu sadece verimsiz harcamalar yapar ve bu yüzden devlet ekonomiye müdahale etmemelidir (Friedman, 1988, 322). Chang (2003) ise; devletin güvenlik ve adalet haricindeki alanlara müdahale etmesinin piyasa yapısını bozacağını, devletin müdahalede bulunmak yerine ekonomiyi gözlemlemesi gerektiğini ileri sürer. Çünkü kamu

müdahalesinin yol açtığı aksaklıklar, piyasa başarısızlığının yol açtığı sonuçlardan çok daha maliyetlidir.

2.4.1. Washington Uzlaşısı

Yıldızoğlu (2000) hem petrol krizinin hem de Bretton Woods sisteminin çökmesinin küresel finans sisteminde dönüm noktası olduğunu ileri sürmektedir. Petrol krizinin en belirgin sonuçlarından birisi, petrol kaynağına sahip ülkelerin kazançlarının hızla yükselmesi ve bu kazançların getirisi düşük de olsa risksiz gelişmiş ülke piyasalarında değerlendirilmesidir. Bunun sonucunda gelişmiş ülkelerde önemli miktarda kaynak birikmiş, finans kuruluşları ellerindeki kaynakları kredi olarak kullanılabilmek için büyük bir çabaya girmişlerdir. Özellikle bankalar tarafından açılan riskli krediler 1982 Meksika krizinde olduğu gibi gelişmekte olan ekonomilerin borçlarını ödeyememesi ile sonuçlanmıştır (Yıldızoğlu, 2000, 55). Gelişmiş ülkeler tarafından borç sorununa çözüm olarak “Baker Planı” ileri sürülmüştür. Baker Planı'na göre yükümlülüklerini yerine getiremeyen ülke IMF'nin tavsiye ettiği politika setini uygulama taahhüdünde bulunacak ve tekrar finanse edilecekti (Balkan, 1997, 67).

Batılı ülkelerdeki bol sermayeden yararlanmak isteyen ülkelerin, finansal yatırım açısından cazip hale gelebilmek için sermaye hareketleri üzerindeki kısıtları kaldırması, faiz oranlarının piyasada belirlenmesi, yabancı yatırımlar için mülkiyet hakkını güvence altına alması gibi koşullar neoliberal küreselleşme politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır (Williamson ve Mahar, 2002, 15-16). Washington

uzlaşısı Bretton Woods dönemindeki kalkınma başarısızlıklarına ve ithal ikame sanayi politikası uygulayan kamunun başarısız olduğu düşüncesiyle ortaya çıkmıştır (Parasız, 2003, 7).

Washington Uzlaşısı'nın on temel ilkesi vardır (Hayami ve Godo, 2005, 296).

1. Mali disiplin
2. Kamu harcamalarının eğitim, sağlık ve altyapıyı ile sınırlanması
3. Vergiyi tabana yaymak için vergi oranlarını düşürmek
4. Piyasa tarafından belirlenmiş ve pozitif faiz oranları
5. Rekabetçi döviz kurları
6. Ticarete serbestleşme
7. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için şeffaflık
8. Kamu şirketlerinin özelleştirilmesi
9. Deregülasyon
10. Mülkiyet hakları için yasal güvenlik

Bu ilkeler sınırlı bir devlet anlayışını benimser ve kamunun ekonomiye müdahil olmaması gerektiğini ileri sürer (Stiglitz, 1998, 24). Washington Uzlaşısı sonrasında uygulanan neoliberal politikalarla finansa erişim kolaylaşmış ve küresel ticaret hacmi artış göstermiştir. Ancak az gelişmiş bazı ülkelerin finansal akımlardan yararlanmak için yıkıcı bir rekabete girmesi sonucunda uluslararası yatırımları olumsuz etkileyen krizler yaşanmıştır (Ongun, 2002, 53).

Neoliberal öğreti sonrasında başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere birçok ülke finansal serbestleşme adımları atmıştır. Fakat serbestleşme sonrasında uluslararası piyasalardaki spekülasyon finansal hareketlere karşı daha kırılgan hale gelmişlerdir. Küresel finans sistemindeki bu kırılganlık yeni bir anlayış gerekliliğini doğurmuştur (Öniş ve Şenses, 2003, 4). Finansal sistemde ortaya çıkan kırılganlığın yanında serbestlik uygulayan birçok ülkenin krize girmesi (1980-1989-1995 Arjantin, 1982-1994 Meksika, 1994 Türkiye, Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Mısır, Fransa, Endonezya, İtalya, Japonya, Kore, Malezya) ekonomik krizlerin çok sık ve şiddetli olması liberal politikaların sorgulanmasına neden olmuştur (Stigliz, 2000,1075). Özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinden sonra Asya Krizi'nden en çok etkilenen Rusya ve Latin Amerika ülkelerinin yaşadıkları sorunlar hem iktisadi hem de finansal politikalarda yeni bir yaklaşım ihtiyacını doğurmuştur.

2.4.2.Post Washington Uzlaşısı

Washington Uzlaşısı sonrası Dünya Bankası, finansal sorunların çözümünü ve kalkınmayı yönetim ile ilişkilendirmeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2005, 40). Dünya Bankası 1997 yılında yayınlanan “Yönetişim ve Kalkınma” raporunda sürdürülebilir bir kalkınma için güçlü devlet kurumlarının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Kamu otoritesi bu raporda doğrudan ekonomik aktör olmak yerine, piyasaları düzenleyip denetleyen ve özel sektörün önünü açan bir organizasyon olarak nitelenmektedir (Metin, 2013, 219).

Post Washington Uzlaşısı Joseph Stiglitz tarafından Őekillendirilmiř, serbest piyasa ile kurumsallaşmayı ön plana çıkararak bir kavramdır (Thirlwall, 2011, 584). Post Washington Uzlaşısına göre, ekonominin genelinde asimetrik bilgi, aksak piyasalar ve eksik anlaşmalar söz konusudur. Bu sebeple hükümetler ekonominin düzenlenmesinde aktif rol almalıdırlar (Fine, 2003, 5). Uzlaşının temel dayanakları düzenli serbestlik, rasyonel düzenlemeler, kurumların önemidir.

Washington Uzlaşısı'nın temelinde, küreselleşmenin sürdürülebilir ekonomik büyüme yaratacağı, sürdürülebilir büyümenin ise refah artışını getireceği ve yoksulluk sorunun çözüleceği düşüncesi yatmaktadır. Bu sebeple deregülasyon uygulamalarına gidilmesi ve kamunun ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunulmuştur. Post Washington Uzlaşısı ise devletin düzenleyici ve denetleyici yönünün önemini ve yönetim aracılığıyla piyasanın önünü açması gerektiğini ileri sürmüştür. İki görüş arasındaki farklılıklar Tablo 1 de gösterilmiştir

Tablo 1: Washington ve Post Washington Uzlaşıları Karşılaştırması

Politikalar	Washington Uzlaşısı	Post- Washington Uzlaşısı
Mali Disiplin	Küçük Bütçe	Ekonomide optimal bütçe açığı. Maliye politikasında otomatik stabilizatör uygulamaları.
Kamu Harcama Öncelikleri	Eğitim, sağlık, altyapı	Beşeri sermayenin oluşturulması
Vergi Reformu	Verginin tabana yayılması ve marjinal vergi oranlarının azaltılması	
Finansal Liberalizasyon		

	Faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi	Sağlam finansal sistemin oluşturulması. Şeffaflık ve Düzenleme
Döviz Kurları	Rekabetçi ve piyasa tarafından belirlenen gerçekçi kur	
Ticaretin Serbestleştirilmesi	Miktar kısıtlamaları yerine yaklaşık %10-20'lik tarife	Cari işlemler açığının optimal seviyesinin uluslararası fonlara bağlı olması ve ihracatın desteklenmesi
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Doğrudan yabancı sermayenin girişinin önündeki engellerin kaldırılması	Teknoloji transferi
Özelleştirme	Kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi	Önceliğin özelleştirmeden çok şirketleşmeye verilmesi
Serbestleştirme/ Kuralsızlaştırma	Rekabeti sınırlayan, düzenlemelerin kaldırılması	Düzenleme çerçevesinde değişiklik, Tekelciliğe yol açmayacak rekabetçi politikaların adil rekabet ve ticareti geliştirecek yasalarla desteklenmesi
Mülkiyet Hakları	Mülkiyet haklarının güvenliği	
Kurumların Oluşturulması		Para politikasının konjonktürel hareketlerine karşı devlet kurumlarının yeniden güçlendirilmesi

Kaynak: Yıldız, 2016,7

2.5. 2008 Küresel Krizi

ABD'de oluşan konut balonu 2007 yılının ortasında patlamış ve Lehman Brothers yatırım bankasının 600 milyar dolarlık bir borçla batmasıyla kriz başlamıştır. Başlangıçta Amerikan finans piyasalarını vuran kriz, hemen arkasından gelişmiş ülke finans piyasalarını da etkilemiş ve belli bir süre sonra da reel sektöre yayılmıştır (Afşar ve Kaytancı, 2012,182). Küresel krizin oluşumunu ve etkilerini daha

sağlıklı değerlendirebilmek için kriz öncesi dönemi detaylı incelemek gerekir. Kriz öncesinde küresel düzeyde finansal piyasalar arasında entegrasyon ve bağımlılık çok üst düzeyde ve oldukça karmaşık bir haldedir. Bu karmaşık yapının sonucunda bir ülkedeki repo ya da borçlanma senetlerindeki gerginlik, başka ülkelerin piyasalarına kolaylıkla taşınacak hale gelmiştir (Roubini ve Mihm, 2012, 198).

1997 Asya krizi sonrasında Çin başta olmak üzere Asya ülkeleri merkez bankaları döviz rezervlerini önemli miktarda artırmışlardır. Bu rezervleri ABD'de ve riskin düşük olduğu diğer gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında değerlendirmişler, böylece sermaye genişlemesinde etkili olmuşlardır. Buna ek olarak Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde yaşanan verimlilik artışları emtia fiyatlarında artışı tetiklemiş, bu artış Ortadoğu ve Arap ülkeleri gibi emtia zengini ülkelerde önemli miktarda likidite yaratmıştır. Emtia zengini ülkelerin büyük bölümü de sahip oldukları kaynakları riskin düşük olduğu ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında değerlendirmişler ve sermaye genişlemesine katkıda bulunmuşlardır (Kağan, 2012, 185). Gelişmiş ülkelerde yaşanan kaynak bolluğunun karlı operasyonlara dönüştürülmesi önemli bir bankacılık sorunu olmuştur.

Krize giden süreçte ABD ekonomisinin durumu oldukça önemlidir. 1990'lı yılların ikinci yarısında başlayan “*dot-com krizi*” Amerikan ekonomisinde ciddi bir etki bırakmıştır. Teknoloji şirketlerinin hisselerinde yapılan astronomik fiyatlamalar sonucunda 2001 yılında Nasdaq borsası çökmüş ekonomi derin yara almıştır. Bu çöküşün

üzerine gerçekleşen 11 Eylül saldırısı büyük bir ekonomik durgunluk oluşturmuştur. Durgunluğu aşmak için FED Mayıs 2000 ile Kasım 2001 arasında faizleri %6,5 seviyesinden %1,75 seviyesine indirmiştir. Bununla da yetinmeyen FED 2003 yılında faizleri 45 yılın en düşük oranı olan %1'e düşürmüştür (Kağan, 2012, 193).

Ekonomik sorunlara ek olarak ABD siyaseti konut politikalarını teşvik etmiş ve kredi standartları açısından sorunlu kabul edilen (sub-prime) kesiminde konut alabilmesi için vergi avantajları gibi birtakım kolaylıklar getirmiştir. Ayrıca kredi yeter koşulları da değiştirilerek yine eşik altı kesimin krediye erişimi kolaylaştırılmıştır (Gordon ve Mertrick, 2012, 430). Hatta kamuoyunda NINJA kredileri (no income, no job, no asset) olarak bilinen geliri, işi ya da serveti olmayanlara açılan krediler önemli oranlara ulaşmıştır. Gerek eşik altı krediler gerek NINJA krediler geleneksel konut kredisinden farklılık gösteriyordu. Bu krediler çoğunlukla 2 yıl sabit faiz ödemeli sonraki yıllarda ise değişken faiz ödemeli olarak tasarlanmıştı. Bu yolla Amerikan konut piyasasında sadece 2001 ile 2006 yılları arasında 2,5 trilyon dolarlık eşik altı konut kredisi yaratılmıştır (Gordon ve Metrick, 2012, 431).

Küresel krizin oluşumunda çok önemli etkiye sahip olan bir diğer olgu menkul kıymetleştirme değildir. Finansal inovasyon ürünü olarak karşımıza çıkan bu olgu kriz öncesi 20 yıla damga vurmuştur. Menkul kıymetleştirme; taşıt kredisi, konut kredisi veya kredi kartı ödemeleri gibi likit olmayan finansal varlıkların sermaye piyasalarında işlem gören menkul kıymetlere dönüştürülmesidir (Afşar ve Kaytancı, 2012, 196). Bu yolla finans şirketleri vadesi gelmemiş alacaklarını menkul

kıymet haline getirip satarak likidite yaratmışlardır. İpoteğe dayanan ve dayanmayan türev ürünler gibi az, orta ve çok riskli birçok yeni finansal enstrüman oluşturulmuştur. Bu yolla riskli alacakların tamamı bilançolardan çıkarılmış üçüncü bir taraf olan yatırımcılara devredilmiştir (Roubini ve Mihm, 2012,73). Menkul kıymetleştirme neredeyse tüm finansal işlemler için yapılıyordu. 2007 yılında uçak leasingleri, orman ve maden gelirleri, ödemesi geçmiş vergi alacakları, devlet ve eyalet hükümeti gelirleri hatta rock grubu telif hakkı gelirlerine kadar birçok ürün menkul kıymetleştirmenin konusu olmuştur (Özdemir, 2012, 213).

Menkul kıymetleştirilen ürünler Lehman Brothers başta olmak üzere birçok yatırım bankasına satılmıştır. Yatırım bankaları menkul kıymetleştirilen kredi, tahvil ve kredi türevlerini bir havuzda toplayıp nakit akımlarına, getiri özelliklerine ve geri ödemelerine göre gruplara ayırmışlar ve tekrar menkul kıymetleştirmişlerdir (Dodd ve Mills, 2008, 15). Yatırım bankaları ABD'nin farklı bölgelerindeki kredi türevlerinden bir havuz oluşturup, sadece bu havuz için şirketler kurarak (SPV ya da SPE) bu havuzu satmışlardır. Her ne kadar kurulan SPV (Special Purpose Vehicle) banka tarafından kurulmuş olsa da yönetimi ve varlıklarıyla farklı bir şirkettir. Ayrıca yatırım bankasıyla organik bağı yoktur. Bu şirketlerin oluşturduğu teminatlandırılmış borç yükümlülükleri (CDO) bankanın kurduğu şirket tarafından (SPV) yatırım bankasından satın alınır. Ve yatırım bankasının sorumluluğundan çıkartılmış olur. İflas riskine göre az riskli, orta riskli ve yüksek riskli olarak üç gruba ayrılan CDO'lar tezgâh üstü

piyasalarda işlem görmüş ve kredi derecelendirme kuruluşlarından da yüksek not almıştır. Menkul kıymetleştirmenin serüveni burada bitmemiştir. CDO'ların riskli dilimleri toplanıp yeni bir CDO (CDO²) oluşturulmuş, hatta CDO²'lerin riskli grupları toplanarak yeni bir CDO (CDO³) daha oluşturulmuştur (Özdemir, 2012, 216).

Yukarıda izah edilen türev ürünlere benzer şekilde sentetik CDO, kredi temerrüt swapları (CDS), toksik varlıklar, gibi daha birçok türev ürün yaratılmış ve finansal piyasalarda oldukça fazla işlem görmüştür. Bu ürünlerin birçoğunun sigortalı olması sebebiyle de derece kuruluşlarından yüksek not almıştır ve gelişmiş ülkelerdeki tüm finansal piyasalara da dağılmıştır ve küresel olarak iç içe geçmiş finans piyasaları inanılmaz bir balon oluşturmuştur.

2004 yılından itibaren FED enflasyonla mücadele kapsamında faiz oranlarını yeniden artırmaya gitmiş, %1 olan faiz oranlarını 2006 yılına kadar kademeli olarak %5,25'e yükseltmiştir (Ünal ve Kaya, 2009, 4). FED'in bu kararıyla doygunluk seviyesine ulaşan konut sektörü büyük bir durgunluk içine girmiş konut fiyatları da düşmeye başlamıştır. Fiyatlardaki düşüş ve faizlerdeki artış, değişken faizli kredi kullananları zor durumda bırakmıştır. Verilen kredilerin geri ödenmemesi bankaları kaynak sıkıntısına sokmuş, varlıklarını düşük fiyata satan bankalar piyasayı daha da bozmuştur. Buna rağmen yükümlülüklerini karşılayamayan bankaların birbirine borç vermeyi kesmesi ile mali sistem durma noktasına gelmiş ve sürecin sonunda ABD'nin büyük bankalarından Lehman Brothers iflas etmiştir (Vural, 2013,4).

ABD konut piyasalarında oluşan balonun patlaması ile ortaya çıkan kriz, gölge bankacılık ve finansal inovasyon altında geliştirilen oldukça farklı ve kompleks araçlar sebebiyle küresel düzeyde yayılmış ve içinden çıkılmaz bir duruma gelmiştir. Önce ABD, AB ve gelişmiş ülkeler finansal piyasalarında başlayan kriz yukarıda anlatılan sebeplerle finansal yapıda derin sorunlar oluşturmuştur. Bu krizi çözmek adına faiz oranları sıfır düzeyine indirilmiş, sonrasında geleneksel olmayan faiz taahhüdü, miktar genişlemesi ve kredi genişlemesi politikaları izlenmiştir. Ayrıca genişleyici maliye politikaları izlenerek krizden çıkmak için on yılı aşkın süredir çaba harcanmasına rağmen küresel krizin etkilerinin silindiğini söylemek güçtür.

SONUÇ

1870'lerde başlayan küreselleşme arzusu 2022 yılına gelindiğinde halen gerçekleşmemiş bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Petrol krizi sonrasında ortaya çıkan neoliberal düzende küreselleşme çabaları krizlerle sarsılmıştır. Gelişmekte olan ekonomiler küresel finans akımları nedeniyle defalarca kriz yaşamışlardır. Yaşanan bu krizlerde gelişmekte olan ekonomilerin makro politikalarının etkisi ihmal edilemese de finansal akımlar çoğu zaman daha yıkıcı etki oluşturmuştur. Meksika ve Arjantin krizleri ile 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri gelişmekte olan ülkeleri oldukça zora soksa da bu ülkelerin küresel sistem içindeki payı görece daha az olduğu için küresel sistem daha az etkilenmiştir.

2008 küresel krizi sonucunda, başta gelişmiş ekonomiler sonrasında da gelişmekte olan ekonomiler önce finansal bir şok yaşamış ardından finansal piyasalarda yaşanan sorunlar reel sektöre bulaşmıştır. Ekonomilerin küçülmesi küresel ticaretin düşmesine, ticaretin düşmesi ekonomilerin küçülmesine neden olmuştur. Bu kısır döngünün kırılması için olağanüstü miktarlarda likidite piyasaya sürülmüş, faiz oranları sıfır bandına çekilmiş, vergi indirimi gibi birçok maliye politikası ile krizden çıkılmaya çalışılmıştır. Küresel kriz Avrupa'da borç krizini tetiklemiş, İtalya ve İspanya dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesini zor duruma sokmuştur Üzerinden 14 yıl geçmesine rağmen krizin etkileri devam etmektedir.

Küresel krizin piyasa yapıcılara gösterdiği en önemli şey bütün sistemi kapsayacak kuralların geliştirilmesidir. Gerek altın standardı gerek Bretton Woods sistemi ve gerekse küresel krizde, teori ve kurallar uygulamanın gerisinde kalmıştır. Küresel ekonominin ayakta kalması ve gelişebilmesi, küresel oyuncuların tamamını kapsayan bir kurallar bütününe ve şeffaflığa bağlıdır. Şeffaflık ile kriz birbirinin zıddı iki kavram olarak görülmektedir. Zira şeffaflığın arttığı ortamda ekonomik aktörler oluşan balonları daha iyi görebilmekte ve kararlarını buna göre almaktadırlar.

Küresel krizde gelişmiş ülke paralarına ve politikalarına duyulan güvenin sarsılması kripto para teknolojisini yaratmıştır. Hiçbir devlete ve norma bağlı olmayan bu sistem her ne kadar mevcut koşullarda bazı güvenlik açıklarına sahip olsa da büyük gelecek vadetmektedir. Ayrıca bu teknoloji finansal küreselleşmenin yeni bir evreye girdiğinin işaretlerini vermektedir.

Yukarıda tartışıldığı üzere finansal küreselleşmenin geldiği noktada, dünya üzerindeki birçok ülke finansal açıdan aynı ülkedeki finans kuruluşları gibi birbirine bağlıdır. Bu durum; ülkelerin sermayeye erişmesi, finansal işlemleri çok kısa sürede yapabilmesi, getirisi yüksek fakat uzak mesafedeki alanlara yatırım yapılabilmesi gibi birçok avantaj barındırmaktadır. Fakat aynı zamanda her şey yolunda giderken dahi bir ülkenin krize girmesi ya da bir ülkenin politik sorunlar yaşaması bütün küreyi finansal olarak sıkıntıya sokabilmektedir. Hatta ülkeleri politik olarak zorlayabilmek ya da caydırabilmek adına yaptırımlar uygulanabilmekte ve büyük finansal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkabilmektedir. 2022 Rusya krizinde gelişmiş batılı ülkelerin Rusya ile silahlı bir mücadeleye girmek yerine finansal yaptırımlar uygulaması, Rusya'nın rezervinde olan finansal kaynakları dahi dilediği gibi kullanamaması, uluslararası piyasalardan borçlanamayıp ödemelerini dahi yapamayacak duruma gelmesi finansal küreselleşmenin tıpkı bir silah gibi kullanılabileceğinin bir örneği olmuştur.

Küresel kriz sonrasında üst üste yaşanan Covid-19 ve Rusya 2022 krizlerinin finansal küreselleşmenin sorgulanmasına yol açabileceği değerlendirilmektedir. Tüm ülkelerin tek bir çatı altında örgütlendiği küresel bir dünya fikrinin kırılmış olma ihtimali yüksektir. Finansal küreselleşme anlayışından vazgeçilmese de içinde bulunduğumuz sürecin önemli bir dönüm noktası olacağı ortadadır. Yakın gelecekte ülkelerin kırılmalıklarını azaltacak bir finansal küreselleşme modeli en büyük hedef olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2019). *Ulaştırma Yatırımlarının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Yalova: Yalova Üniversitesi.
- Afşar, M., ve Kaytancı, B. (2012). *Para Politikası*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi AÖF yayınları.
- Akdiş, M. (2000). *Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul, Beta Yayınları.
- Altınöz, U. (2013). *Finansal Krizler Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi İçin Tr-Abd Örneği*. İstanbul, Beta Yayınları.
- Ay, H., ve Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt,17, Sayı,1*, 11-32.
- Ay, İ. C. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşmenin Dinamikleri*. İstanbul, Om Yayınları.
- B. Fine. (2003). *Development Policy in the Twenty-First Century Beyond the Post-Washington Consensus*. London, Routledge.
- Balkan, N. (1997). Azgelişmişlik ve Dışborç Sorunu. *İktisat*, 65-69.
- Bayraktar, C. (2012). Keynes ve Refah Devleti. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 10 (2) , 247-261.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti,Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bordo, M., and Schwartz, A. (1999). Monetary Policy Regimes and Economic Performance, The Historical Record. *Handbook of Macroeconomics Volume 1, Part 1*, 149-234.
- Chang, H. J. (2003). *Globalization, Economic Development and the Role of the State*. London and New York, Third World Network.
- Çağlar, Ü. (2003). *Döviz Kurları, Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. *SBF Dergisi*, 56-61.
- Dodd, R., and Mills, P. (2008). Outbreak, U.S Subprime Contagion. *Finance and Development* 45(2), 14-18.

- Einchengreen, B. (1996). *Globalizing Capital, A History of the International Monetary System*. New Jersey, Princeton University Press.
- Erbay, R., and Hemen, B. (2019). 1929 Ekonomik Buhranı'nın Türk Ekonomisi'ne Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 124-130.
- Ezer, F. (2010). 1929 Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 20, Sayı,1, 427-442.
- Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*", Çeviri, D.Erberk ve N.Himmetoğlu. İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gordon, G., and Metrick, A. (2012). Securitized Banking and the Run on Repo. *Journal of Financial Economics*, 104 (3), 425-451.
- Güvenç, N. (1998). *Küreselleşme ve Türkiye*. İstanbul, Bds Yayınları.
- Hayami, Y., and Godo, Y. (2005). *Development Economics, From the Poverty to the Wealth of Nations*. Oxford, Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- Karlık, R. (1990). *Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar*. Ankara, Turhan Kitabevi.
- Karlık, S. R. (2007). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*. İstanbul, Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (1994). *Yeni Ekonomik Sistemde Türkiye'nin Yeri*. İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazgan, G. (2005). Düünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri. *Türkiye Ekonomik Kurumu*, 1-21.
- Krugman, P., Obstfeld, M., and Melitz, M. (2016). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. İstanbul, Palme Yayıncılık.
- Metin, B. (2013). "Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine" Dünya Bankası'nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı. *Çalışma Ve Toplum*, Sayı,2, 211-213.

- Mundell, R. A. (2000). A Reconsideration of the Twentieth Century. *The American Economic Review*, 327-340.
- Ongun, M. T. (2002). *Türkiye'de Cari Açıklar Ve Ekonomik Krizler*”, *Kriz Ve İmf Politikaları İçinde* (Ed. Ö. Faruk Çolak). İstanbul, Alkım Yayınları.
- Ölmezoğulları, N. (1999). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Önder, T. (2005). Merkez Bankası Uzmanlık Tezi. *Para Politikası, Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*. Ankara, TCMB.
- Öniş, Z., ve Şenses, F. (2003). Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus, A Critical Appraisal. *Erc Workingpaper İn Economic, Middle East Technical University*.
- Özdemir, B. K. (2013). *Finansal Küreselleşme ve Krizler*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Özgüç, N., ve Tümertekin, E. (1999). *Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul, Cantay Kitabevi.
- Parasız, İ. (2003). *İkinci Kuşak Kalkınma Politikaları Ve Reformlar Washington Uzlaşmasından Post-Washington Uzlaşmasına.*, Ekin Yayınevi.
- Roubini, N., and Mihm, S. (2012). *Kriz Ekonomisi, Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*. İstanbul, Pegasus Yayınları.
- Stigliz, J. (2000). Capital Market Liberalization, Economic growth and instability. *World Development, Volume 28, No, 6, (June)* , 1075-1086.
- Terborgh, A. G. (2003). The post-war rise of world trade, does the Bretton Woods System deserve credit? *Economic History Working Papers (78/03)*, 1-73.
- Thirlwall, A., and Lopez, P. P. (2011). *Economics of Development, Theory and Evidence*. London, Red Globe Press.
- Vural, U. (2013). Geleneksel Olmayan Para Politikalarının Yükselişi. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*. Ankara, TCMB.
- Went, R. (2004). *Küreselleşme Neoliberal İddialar Radikal Cevaplar (Çeviren, Emrah Dinç)*. İstanbul, Yazın Yayıncılık.
- Williamson, J., and Mahar, M. (2002). *Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul, Liberte Yayınevi.

- Yanar, R. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejim Tercihinin Makro Ekonomik Performans Üzerine Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), , 255-270 .
- Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi, Türkiye Krizin Neresinde? *Çalışma ve Toplum*, 2009/1, 11-28.
- Yıldız, A. Washington Konsensus'tan Post-Washington Konsensus'a, Kurumsal Düzenlemeler ve Finansal Krizler. *International Congress on Economics and Business, Bosnia and Herzegovina*.
- Yıldızoğlu, E. (2000). *Küresel Kriz Ve Dönüşüm, Petrol İş 1997-1999 Yıllığı*, Yayın No 58. Ankara, Petrol İş Yayını.

BÖLÜM VI

DIJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ROBOT İŞÇİ ÖRNEĞİ

Dr. Filiz ÖZBAY⁹

⁹ORCID:0000-0002-5599-9021, filiz.ozbay21@gmail.com.

GİRİŞ

Dijital dönüşüm, tüm iş ve gelir yaratma stratejilerinde bir değişiklik, rekabete karşı esnek bir yönetim modelinin uygulanması, değişen talepleri hızla karşılama, operasyonları dijitalleştirmek ve genişletilmiş tedarik zinciri ilişkilerini formüle etmek için bir işi yeniden keşfetme süreci olarak tanımlanmaktadır. Dijital dönüşüme bağlı olarak dünyada 4.0 endüstri devrimi görülmektedir. 4.0 endüstri devrimi ile nesnelere interneti, yapay zeka, robotlar, siber-fiziksel sistemler ve bulut teknolojileri gibi yeni teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır.

Teknolojik gelişmelerle beraber otomasyon düzeyinin artması ile istihdamda insanlara olan ihtiyacın giderek azalacağı kaygısı ortaya çıkmıştır. Robotların üretim süreci de dahil olmak üzere hayatın birçok alanında kullanılmasıyla bu kaygılar gittikçe artmıştır. Günümüzde endüstriyel, hizmet ve işbirlikçi robot olmak üzere faaliyet gösteren robotlar 1937 yılında ilk endüstriyel robotun yaratılmasından bu yana istikrarlı bir şekilde artarak devam etmektedir. Ayrıca robotların artan şekilde kullanılması, teknolojik işsizliğe neden olacağı düşüncesiyle robotların vergilendirilmesi gündeme gelmiştir.

Dijital dönüşümle beraber robotların artan şekilde kullanılmasının hem negatif hem de pozitif etkileri olabilmektedir. Negatif etki olarak kas gücü gerektiren işlerde, insan işçilerin yerine robot işçilerin kullanılması sonucu işsizliği arttırabileceği ve birçok iş kolunu ortadan kaldıracabileceğidir. Pozitif etkileri ise insan sağlığı açısından zararlı olan işlerde insanların yerine robot işçilerin kullanılması insan sağlığını

koruyarak yaşam kalitesini arttıracak, gerçekleşecek ekonomik büyüme ile mevcut işlerin genişleyeceği ve yeni iş imkânların ortaya çıkaracağıdır.

Çalışmada öncelikle dijitalleşme, dijital dönüşüm, robot ve robot türleri kavramsal çerçevede ele alınmış takip eden kısımda ise dijital dönüşüm sürecinin istihdam üzerindeki etkisi ve buna bağlı olarak robot vergisinin uygulanabilirliği ele alınmıştır.

1. DİJİTALLEŞME KAVRAMI

Teknolojideki gelişmeler sonucu sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmiş ve küresel dengelerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bilgisayar ve internetin kullanımının artması ve diğer kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşmasıyla birçok sosyo-kültürel değişikliklere ve ekonomide bir takım gelişmelere yol açmıştır. Bunların başında ise dijitalleşme gelmektedir.

Teknolojik dönüşüm sürecinin temel basamağında yer alan dijitalleşmenin tek ve net bir tanımı bulunmamaktadır. Dijitalleştirme, temelde analog bilgileri alıp, bilgisayarların bu tür bilgileri depolayabilmeleri, işletebilmeleri ve aktarabilmeleri için bu bilgileri sıfırlara ve birlere kodlamayı ifade etmektedir. Başka bir ifadeye göre ise dijitalleşme, bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer üretme fırsatları sağlamak için dijital teknolojilerin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Bloomberg, 2018).

Gupta'ya göre dijitalleşme ya da sayısallaştırma, fiziksel nesnelere veya niteliklerin dijital bir temsilini oluşturmasını ifade etmektedir (Gupta, 2020).

Brennen and Kreiss'e göre ise dijitalleşme eylemi veya süreci; analog verilerin dijital forma dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme hem sembolik hem de maddi boyutlara sahip bir süreçtir. Sembolik olarak, dijitalleştirme analog sinyalleri 1'ler ve 0'lar olarak temsil edilen bitlere dönüştürür. Bu nedenle dijitalleştirme, birçok farklı malzeme türünde ve birçok farklı sistemde birçok farklı şekilde ifade edilebilen bilgiler üretir (Brennen and Kreiss, 2014).

Bir diğer dijitalleşme tanımlaması Erdem'e göre; "geniş hacimli verilerin depolanmasını, dönüştürülmesini ve görüntülenmesini kolaylaştırırken, herhangi bir nitelik kaybına uğramadan, ortak bir kanalda hızlı ve karşılıklı bir biçimde verilerin iletilmesini sağlama sürecidir" (Erdem, 2011, 47).

Yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan dördüncü sanayi devrimiyle dijitalleşme kavramı önem kazanmıştır. Çünkü dijitalleşme ekonomideki birçok sektörü (sağlık, eğitim, tarım, sanayi), iktisadi hayatı ve sosyal hayatı etkileyerek değiştirmiştir.

2. DİJİTAL DÖNÜŞÜM KAVRAMI VE GELİŞİM SÜRECİ

Son yıllarda teknoloji ve iletişimde yaşanan gelişmelerle dijital dönüşüm tüm dünyada etkisini arttırmıştır. Yaşanan bu değişim ve dönüşüm, insanları ekonomiden toplum bilimine, kültürel alandan

siyasal ilişkilere kadar birçok alanda etkileyerek ulusal sınırları ortadan kaldırmış, dünyayı küresel bir köy haline dönüştürmüştür (Dikkaya ve AYTEKİN, 2019, 1280; ÇİFTÇİ, 2020: 70-74).

Dijital dönüşüm; akıllı telefonlar, bulut bilişim, büyük veri, yapay zeka, robotik sistemler, nesnelerin interneti, 3D baskı, sanallaştırma, siber güvenlik, sensor teknolojileri, gelişmiş robotik sistemler, otomasyon vb. konularını kapsamaktadır (SOYLU, 2018, 44).

Dijital dönüşüm, tüm iş ve gelir yaratma stratejilerinde bir değişiklik, rekabete karşı esnek bir yönetim modelinin uygulanması, değişen talepleri hızla karşılama, operasyonları dijitalleştirmek ve genişletilmiş tedarik zinciri ilişkilerini formüle etmek için bir işi yeniden keşfetme süreci olarak tanımlanmaktadır. İnternetin; tasarım, üretim, pazarlama, satış, sunumda işlevsel kullanımı ve veri tabanlı yönetim modelidir. Dijital faktörlerden yararlanarak dijitalleşmeye ayak uydurma çabası içinde, kurumsal ve operasyonel ekosistemlerinin yeni iş ve düşünce yöntemleri açısından herhangi bir kuruluşa uyarlanmasıdır (ULAŞ, 2018, 662).

Dijital dönüşüm ile organizasyonlarda ve alanlarda oyunun mevcut kurallarını değiştiren, tehdit eden veya tamamlayan yeni aktörler, yapılar, uygulamalar, değerler ve inançlar getiren çeşitli dijital yeniliğin birleşik etkilerini içermektedir (HİNİNGSA vd., 2018, 52).

Dünya tarihinde üretim sistemlerinde önemli değişimleri beraberinde getiren dijital dönüşüm süreci 18 yüzyılda başlamış ve günümüzde robotları kullanma aşamasına ulaşmıştır. Dünya dört sanayi devrimi

yaşamış ve bu yaşanan devrimler arasındaki geçişler önceki teknolojiler ile birlikte, yeniliklerin de yerini almıştır. Bu sanayi devrimlerinin içerikleri ve dönemleri aşağıda ele alınmıştır (Fırat ve Fırat, 2017, 212).

Birinci endüstri devrimi başka bir ifadeyle sanayi 1.0 olarak tanımlanan bu kavram 1775'te buhar makinelerinin fabrikalarda kullanılmasıyla beraber elektrik gücünün üretime dahil edilmesiyle sanayileşme sürecinde başlamıştır. Birinci endüstri devriminin temel özelliği üretimde kas gücünün kullanılması yerine makinelerin kullanılmasıdır. Buna bağlı olarak küçük şirket ve atölyelerin yerini daha büyük fabrikalara bırakmıştır. Üretim yapısında ve miktarında meydana gelen gelişmelerin etkisiyle ekonomik ve sosyal yapı da etkilenmiş, nüfus artmış ve ortalama yaşam süresi uzamıştır. Bu dönem dünyanın daha küçük ve birbirine daha bütünleşmiş bir yer haline gelmesini sağlamıştır.

Sanayileşme sürecinin ikinci basamağını oluşturan ikinci endüstri devrimi veya sanayi 2.0 olarak da ifade edilen bu dönemde; 1850'lerde buhar makinesiyle beraber elektrik, çelik, petrol ve kimyasal maddeler üretim sürecine dâhil edilmiş ve endüstri daha da gelişmiştir. Bunun sonucunda seri üretime geçilmiş, telefon, telgraf gibi iletişim araçları ve dayanıklı tüketim malları icat edilmeye başlanmıştır. Böylelikle toplumun hayat biçimleri değişmiş, kentler hızlıca büyümeye başlamış ve ekonomide yeni ve güçlü devletler kurulmuştur.

1970 sonrasında ise dünyada üçüncü endüstri devrimi hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönemde günümüzde kullanılan yazılımların

üretimine başlanmış ve bilginin dijitalleşmesi süreci hayat bulmuştur. Yeni yazılımların üretilmesiyle beraber elektronik teknolojiler ve otomasyon bu süreçte üretime entegre olmuştur. Böylelikle üretimde artık mekanik ve elektronik teknolojiler, yerini dijital teknolojiye bırakmaya başlamıştır. Üçüncü endüstri devriminin birinci ve ikinci endüstri devrimlerinden farkı, temel bileşenlerini; internet, bilgi işlem teknikleri, dijital haberleşme ve mikro elektronik oluşturmasıdır (Koca, 2017, 4539).

Dijital devrim olarak adlandırılan dördüncü endüstri devrimi, ilk defa 2011'de Almanya Hannover fuarında ortaya atılmış ve üretim sürecinde büyük değişiklikleri meydana getiren teknolojik gelişme ve uygulamaları kapsamaktadır. Bu devirde üretim sürecinde, makineler, sensörler ve bilgisayar sistemleri veri alışverişinde bulunarak, insanlardan neredeyse tamamen bağımsız olarak kendi kendini koordine ve optimize eden üretim yapabilmektedir. Bu üretim sürecinin bileşenleri; nesnelerin interneti, öğrenen makineler, yapay zekâ, 3D boyutlu baskı, bulut teknolojileri ve siber-fiziksel sistemler olarak sıralanabilir.

Dördüncü endüstri devriminin imkânları teknoloji ile iç içe olması sonucu buluş ve icatlarda büyük değişiklikler olmuş, üretim sürecinde kaynaklar daha verimli kullanılmaya başlanmıştır. Dördüncü endüstri devrimi önceki endüstri devrimi ile karşılaştırıldığında; birinci endüstri devriminde üretimin makineleşmesi, ikinci endüstri devriminde üretimin hız kazanması, üçüncü endüstri devriminde üretimde

otomasyon, dördüncü endüstri devriminde ise sanayileşmenin dijitalleşmesi şeklinde değerlendirilebilir (Koca, 2017, 4540).

3. ROBOT KAVRAMI

Robot teriminin sınırları yasal olarak yeterince belirlenmediği için robot kavramı üzerinde uzlaşmış genel bir tanım bulunmamaktadır. Robot terimi ilk olarak 1920 yılında Karel Capek tarafından yazılan “Rossums Universal Robots (Rossum’un Evrensel Robotları)” isimli bilimkurgu oyununda ortaya çıkmıştır. Slav dillerinde köle anlamına gelen robot, “rabota” kelimesinden türetilmiştir. Oyunda bu terim, insanlar için iş yapmak üzere yaratılmış yapay insanlar anlamına gelmektedir.

Günümüzde ise robot terimi genel olarak basit ve karmaşık görevleri yerine getirmek amacıyla bilgisayar algoritmaları tarafından programlanabilen ve bazı durumlarda robotun dış ortamındaki değişikliklere yanıt olarak görevleri değiştirebilen bir makine olarak tanımlanabilir (Murashov vd., 2016, 62).

Türk Dil Kurumu ise robot kavramını; “belirli bir işi yerine getirmek için manyetizma ile kendisine çeşitli işler yaptırılabilen otomatik araç” olarak tanımlamaktadır.

Başka bir tanıma göre ise robot biyolojik organları olmayan mekanik ve zihinsel bileşimlerinin meydana getirdiği otonom ya da yarı otonom makinalar olarak tanımlanmaktadır (Gedik, 2020, 26).

Uygulamada sanayi sektöründe kullanılan örneğin otomobil fabrikalarındaki bazı makinalar (parçaları kaldıran, birleştiren) robot kapsamına girmemektedir. Çünkü bu makinalar zihinsel olarak faaliyet göstermemekte ve devamlı aynı hareketi, dış faktörleri göz önüne almadan tekrar etmektedir. Bir makinanın robot olarak tanımlanabilmesi için çevresini algılayabilme, hareket etme, bir güç kaynağının olması ve yapay zekâya sahip olması gerekmektedir (Yüksel, 2017, 88).

Robotlar tarafından gerçekleştirilen görevlerin karmaşıklığı, özerklik ve kendi kendine öğrenme yeteneklerinin derecesi, ilk endüstriyel robotun yaratılmasından bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır.

3. ROBOT İŞÇİ TÜRLERİ

İlk endüstriyel robot dalgası 1970'lerde otomobil montajı için imalat sektöründe kullanılmaya başladıktan sonra tanıtılmıştır. İkinci robot dalgası ise 21. yüzyılın başında hizmet robotların tanıtılmasıyla başlamıştır. Robotların artan özerkliği ve duyuşsal yetenekleri, mikroişlemci denetleyicilerinin azalan maliyeti ve boyutu ile birleştğinde afet bölgeleri gibi alışılmadık ortamlarda özerk operasyon yapabilen mobil robotların (dronlar gibi) gelişmesini sağlamıştır. İnsanlarla doğrudan temas halinde çalışabilen işbirlikçi robotların mevcudiyeti ile robotik işçilerin insan işçiler ve simbiyotik işçilerle birlikte çalıştığı üçüncü robot dalgasına girilmiştir (Murashov vd., 2016, 62).

Robotlar çeşitli şekillerde sınıflandırılrsa da genel olarak endüstriyel robotlar, profesyonel ve kişisel hizmet robotları ve işbirlikçi robotlar olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır.

3.1. Endüstriyel Robotlar

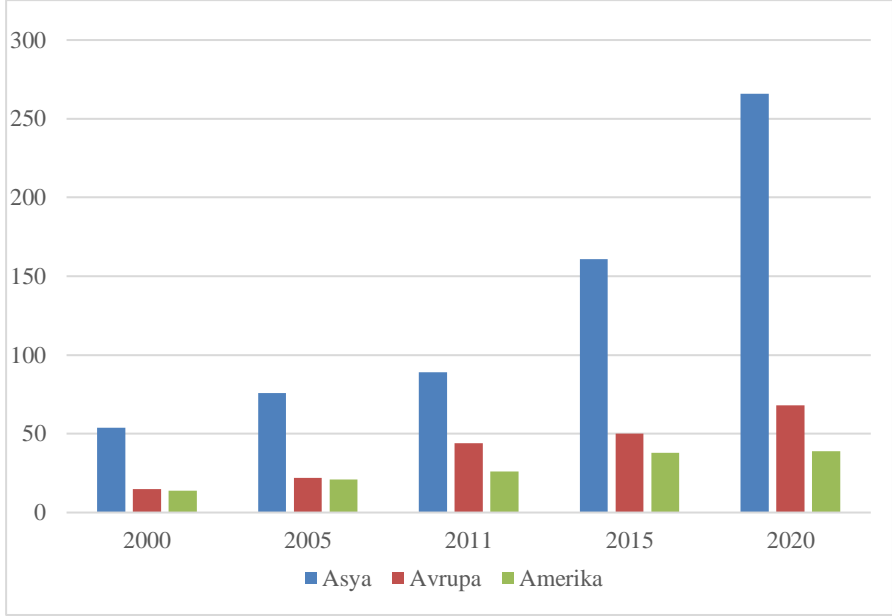
İnsansı formda olmasa da endüstri için esnek davranışa ve birkaç insan benzeri fiziksel özelliğe sahip makineler geliştirilmiştir. İlk sabit endüstriyel robot, programlanabilir, isteğe bağlı hareket dizilerini tekrarlayabilen, elektronik olarak kontrol edilen bir hidrolik ağır kaldırma kolu 1954 yılında Amerikalı mühendis George Devol tarafından icat edilmiş ve geliştirilmiştir.

Endüstriyel robotlar otomatik olarak kontrol edilen, yeniden programlanabilen, çok amaçlı, üç veya daha fazla eksenle programlanabilen, endüstriyel otomasyon uygulamalarında kullanılmak üzere yerinde sabit veya mobil olabilen bir manipülatör olarak tanımlanmaktadır. Endüstriyel robotlar, yüksek mukavemet, dayanıklılık ve hassasiyet ile karakterize edilir ve kaynak, boyama, montaj, taşıma ve test için yaygın kullanılmaktadır (Murashov vd., 2016, 62).

Endüstriyel robotların insanlara oranla daha etkin çalışmaları, teknolojiyle beraber sektörlerde kullanılmaya başlanması ve üretim sürecinde yer alan küçük işletmelerin kolayca erişebileceği sistemlerin artmasıyla yaygın hale gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle beraber endüstriyel robotların artması işsizliği arttırabileceği tartışılırken üretim sürecinde verimliliği ve rekabeti arttırdığı vurgulanmaktadır.

Endüstriyel robotların kullanılması, gelişmiş ülkeler için gelişmekte olan ülkelere kaybettikleri rekabet gücünün tekrardan elde etmesi bakımından önemlidir (Kurt ve Bozoklu, 2019, 38).

Şekil 1: Endüstriyel Robotların Yıllık Kurulumları (1000 Birim)

Kaynak: International Federation of Robotics

Şekil 1’de endüstriyel robotların yıllık kurulumlarına bakıldığında bütün yıllar boyunca Asya, dünyanın en büyük endüstriyel robot pazarını oluşturduğu görülmektedir. 2000 yılında robotların yıllık kurulum ortalaması 28 iken bu oranın yıldan yıla sürekli arttığı özellikle 2011 yılından sonra, otomasyona yönelik devam eden eğilim ve endüstriyel robotikte devam eden teknolojik yenilikler nedeniyle endüstriyel robotlara olan talep önemli ölçüde artmıştır.

Uluslararası robot federasyonu raporuna göre Çin, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Kore Cumhuriyeti ve Almanya'nın endüstriyel robotlar için beş büyük pazarı oluşturduğu ve bu ülkelerin, küresel robot kurulumlarının % 76'sını meydana getirdiği belirlenmiştir.

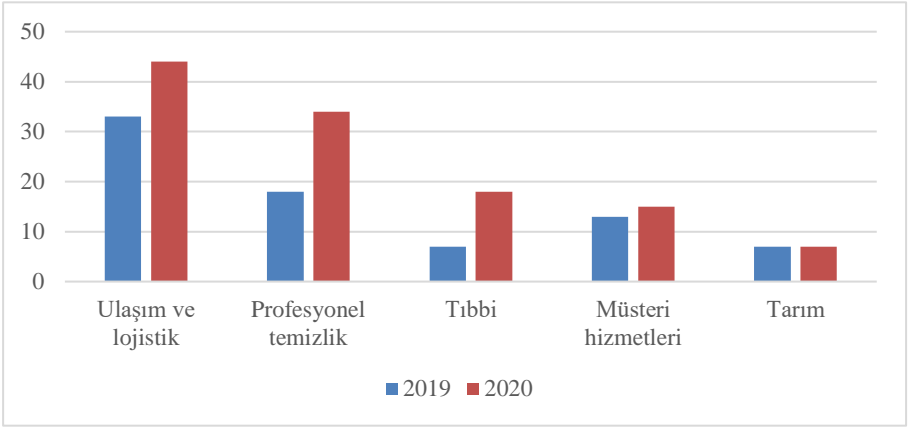
3.2. Profesyonel ve Kişisel Hizmet Robotları

Hizmet robotları, endüstriyel uygulamaları dışında insanlar için faydalı görevleri gerçekleştiren bir robot olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre ise hizmet robotu, imalat operasyonları hariç olmak üzere, insan ve ekipmanın sağlığına faydalı hizmetleri gerçekleştirmek için yarı veya tam özerk olarak çalışan bir robottur (Neittaanmäki ve Ogbechie, 2016). Hizmet robotları; tarım robotları, inşaat robotları, denetim robotları, lojistik robotları ve tıbbi robotları olmak üzere birçok alanda hizmet vermektedir (Gürdin, 2020, 86).

Profesyonel hizmet robotları, genellikle uygun şekilde eğitilmiş bir operatör tarafından çalıştırılan ticari görevler için kullanılan bir hizmet robotu olarak farklılaşırken, kişisel hizmet robotları ticari olmayan görevler için kullanılır. Endüstriyel robotlara benzer şekilde, profesyonel hizmet robotları da fiziksel ortamlarını manipüle eder ve yönlendirir. Otonom olarak çalışan profesyonel ve kişisel hizmet robotlarının çoğu, insan işçilerle planlanmamış karşılaşmalar sırasında zararlı fiziksel temas olasılığını azaltan çarpışma, algılama ve kaçınma sistemleriyle donatılmıştır. Uzaktan kumandalı robotlar gibi profesyonel hizmet robotları, insan operatörleriyle genellikle tek yönlü olarak etkileşime girmektedir. Bu etkileşim modunda operatör, çevresi

ve görevi hakkında geri bilgi gönderen robotu kontrol etmektedir. Bu tür profesyonel hizmet robotları için işçilerle etkileşimleri çok sınırlıdır ve bakım sırasında riskleri en aza indirmek için robotun hizmet için devre dışı bırakılması kullanılabilir (Murashov vd., 2016, 62).

Şekil 2: Hizmet Robotlarının En Çok Kullanıldıkları Alanlar (Binde)

Kaynak: World Robotics 2021

Şekil 2’de hizmet robotlarının en çok kullanıldıkları alanlarına bakıldığında ulaşım ve lojistik, profesyonel temizlik, tıbbi, müşteri hizmetleri ve tarım alanları il beş sırada yer almaktadır. 2019 ve 2020 yıllarında da en fazla payı ulaşım ve lojistik robotları almıştır. Covid-19 salgını nedeniyle artan hijyen gereksinimlerine yanıt olarak, **profesyonel temizlik ve tıbbi robotlarına** olan talep %92 artmıştır. Müşteri hizmetleri ve tarım alanlarında hizmet veren robot sayılarında ise büyük bir artışın görülmediği kaydedilmiştir.

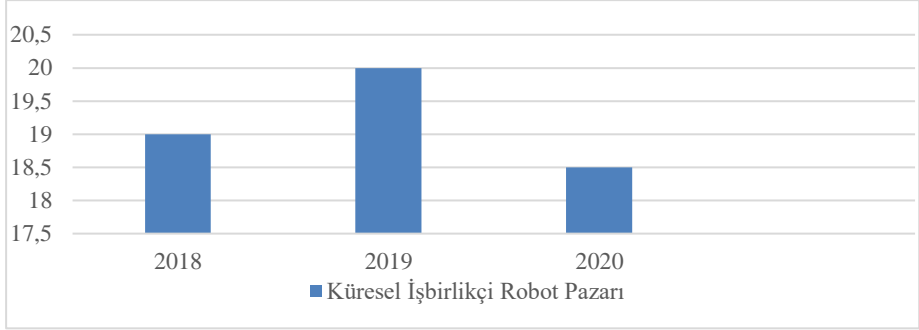
3.3. İşbirlikçi Robotlar

Dijital dönüşümün etkisiyle endüstriyel robot sistemlerindeki gelişmeler beraberinde robot- insan etkileşimi de ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş teknolojik sensör ve kontrol sistemleriyle yeni nesil endüstriyel robot olan işbirlikçi robotlar bir insanla doğrudan etkileşim için tasarlanmış bir robot olarak tanımlanmaktadır (Dilibal ve Şahin, 2018, s.86). Başka bir deyişle paylaşılan bir çalışma alanında insanlarla fiziksel olarak etkileşime giren robot olarak ifade edilebilir. Robot ve bir insan işçi, üretim operasyonu sırasında görevleri aynı anda gerçekleştirebilir. İşbirlikçi robotlar, insan işçinin el becerisi, esneklik ve problem çözme becerilerini mekanik robotların gücü, dayanıklılığı ve kesinliği ile birleştirmeye çalışır.

İşbirlikçi robotlar, insan meslektaşları ile çalışacak ve iş arkadaşlarıyla aynı çalışma alanını paylaşacak şekilde tasarlanmış robotlardır, bu yüzden onlara "co-bot" da denir. Bu robotlar, devasa endüstriyel robotlara kıyasla ağırlık olarak çok daha hafiftir, bu nedenle kuruldukları fabrika veya endüstride onları hareket ettirmeyi kolaylaştıran bir hareketlilik sunarlar. Yardımcı robotların endüstriyel robotlara göre sunduğu bir diğer avantaj robot, esneklikleridir, bu robotlar oldukça esnektir ve çeşitli işlemleri gerçekleştirmek için tek bir robot kullanılabilir (Sherwani vd., 2020). İşbirlikçi robotlar ile geleneksel endüstriyel robotlar arasındaki tanımlayıcı ayrım ise insan işçilerle doğrudan etkileşimdir. Bu etkileşimi kullanmak, kuruluşların en azından teoride, insanların örtük bilgisi ve çevik karar verme becerileri ile robotların güçlü yönlerinden ve dayanıklılığından

yararlanmalarını sağlar. Böylece kuruluşlar, hem insanların hem de robotların sahip olduğu önemli avantajlardan yararlanır (Knudsen ve Kaivo-Oja, 2020, 14).

Şekil 3: Küresel İşbirlikçi Robot Pazarı (Milyar \$)

Kaynak: International Federation of Robotics

Şekil 3'te küresel işbirlikçi robot pazarına bakıldığında 2018 yılında değeri 19 milyar \$ iken 2020 yılında 20 milyar \$ olmuştur. 2020 yılında ise Covid 19 pandemisinin etkisiyle küresel ekonomideki meydana getirdiği yavaşlama nedeniyle ilk kez negatif büyüme görmüş ve 18,5 milyar \$ gerilemiştir.

4. ROBOTLARIN İSTİHDAMA ETKİSİ

Dijital dönüşümün etkisiyle teknolojik gelişmeler hayatımızın her alanını etkilemektedir. Endüstri 4.0 ile yapay zeka, nesnelerin interneti ve otomasyonun gelişmesi ile robot kullanımı gittikçe artmaktadır. Robotların hem çeşitli endüstrilerde hem de üretimin çeşitli alanlarında kullanımının artmasıyla çeşitli endişeleri ortaya çıkarmıştır. Bu endişelerin temelinde birçok alanda robot işçilerin, insanların yerine geçeceği düşüncesi yatmaktadır. Literatürde yerinden etme etkisi olarak

ifade edilen görüşe göre robot kullanımının insanları ikame edeceğini ve teknolojik işsizliğe sebep olacağı öngörülmektedir (Ela, 2019, 887).

Teknoloji kaynaklı işsizlik, 19. yüzyılda otomasyonun geçim kaynaklarını tehdit ettiği ve üretim sürecinde makinelerin kullanılmasıyla işsiz kalacakları düşüncesiyle karşı çıkan İngiliz tekstil işçilerinin başlattığı ve teknoloji karşıtı hareket olan Ludizm hareketi ile ortaya çıkmıştır. Ancak makineleşme ile meydana gelen sanayi devrimi yeni istihdam imkanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Ludditler yanılığa düşmüş oldu ve bazı bilim insanları tarafından luddit yanılığası olarak isimlendirilmiştir (Civelek, 2020, 182).

Farklı sektörlerde çalışan firmalar, üretim maliyetlerini minimum düzeye düşürmek, hizmet kapasitesini yükseltmek, rekabet edebilirliği ve verimliliği sağlamak ve ürün kalitesini arttırarak sürdürülebilirliği devam ettirmek amacıyla robot işçileri kullanmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkeler nüfusun yaşlanması sorunuyla karşılaşmaktadır. Nüfusun yaşlanmasıyla beraber beliren demografik dönüşüm işgücünün azalmasına neden olacağı için refah seviyesinin düşmesini ve rekabet gücünün azalmasını istemeyen ülkeler bu açığı kapatmak için robot işçilerin kullanılmasına olumlu bakmaktadırlar. Ayrıca günümüz koşullarında insanların yaptıkları tehlikeli ve ağır rutin işlerin robot işçiler tarafından yapılması, insan sağlığı bakımından zararlı olan iş alanlarında (kimya gibi) robotların ikame edilmesi insan sağlığını koruyacaktır (Kurt ve Bozoklu, 2019, 31-33). Böylece insanlar daha fazla boş zamana sahip olarak yaratıcı, sağlıklı ve

kendilerini geliştirici aktiviteler yapma zamanına sahip olabileceklerdir. Bunun sonucunda işe bağlı olarak stres azalacak yaşam kalitesi artacaktır. Robotların yoğun kullanımı ve ekonomik sistemin robot ekonomisine dönüşmesi sonucunda firmaların verimlilik artışı yaşayacağı, üretim tesislerinin sayıca azalacağı, otomasyona dayalı küçük fabrikaların müşterilere yakın yerlere konumlanarak coğrafik lokasyonlarını değiştirecekleri beklenmektedir. Bu durumun çalışanların, işletmelerin ve ülkelerin rekabet avantajlarını ciddi bir şekilde değiştirebileceği ifade edilmektedir (Ivanov, 2017, 2).

Tablo 1: İnsan Çalışanlardan Ziyade Robotların Çalıştırılma Nedenleri

Neden robotlar?	Neden robotlar değil?
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Robotlar 7/24 çalışabilme kapasitesine sahiptirler. ➤ Robotlar çeşitli görevleri uygulayabilir ve kapsamlarını yazılım ve donanım yükseltmeleriyle genişletebilir. ➤ Robotlar, çalışmalarının kalitesini sürekli olarak daha iyi hale getirebilirler. ➤ Robotlar işlerini doğru ve zamanında yerine getirebilirler. ➤ Robotlar rutin işleri tekrar tekrar yapabilirler. ➤ Robotlar şikâyet etmezler, hastalanmazlar, grev yapmazlar, dedikodu yaymazlar, ayrımcılık yapmazlar, haber vermeden işten ayrılmazlar, olumsuz duygular göstermezler, işten kaçmazlar. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Robotlar yaratıcılıktan yoksundur. ➤ Robotlar yakın zamanda insan denetiminden tamamen bağımsız olmayacak. ➤ Robotlar kişisel yaklaşımdan yoksundur. ➤ Bazı durumlarda Robotlar, insan çalışanlar tarafından tehdit olarak algılanabilir (Luddism hareketi).

Kaynak: Ivanow, 2017, s.5

Tablo 1'de özetlenen, bir şirketin mal ve hizmet üretimi için robotların neden insan çalışanları yerine kullanmayı tercih edeceğine dair pek çok

neden bulunmaktadır. (Bunlar, bir robotun çalışabileceği çalışma saatlerinin sayısı (7 gün 24 saat, insan çalışanların olağan 40 saatlik çalışma haftasından çok daha fazladır) ve çeşitli görevleri uygulama ve uygun yazılım ve donanım yükseltmeleriyle kapsamalarını genişletme olasılığı ile ilgilidir. Robot teknolojisi yakın zamanda insan denetiminden bağımsız olamayacağı ve robotlar yaratıcılıktan yoksun oldukları için insan çalışanların tamamen robotlarla ikame edilmeyebileceği, ancak mevcut işlerde insan çalışan sayısında önemli bir azalma beklenebileceği anlamına gelir.

Robotların üretim sürecinde ve hayatın birçok alanında kullanılmasıyla beraber işsizliği arttıracak endişesi tartışma konusu olmuştur. Ancak robot işçilerin istihdam üzerindeki etkisi konusunda görüş birliği olmamakla birlikte literatürde hakim olan görüşlere göre değerlendirildiğinde varılan ortak nokta hem pozitif hem de negatif etkileri olabileceği konusudur. Pozitif etkilerine bakıldığında, teknolojinin yeni iş kolları ve yeni istihdam imkânları ortaya çıkardığı görüştür. Robot işçilerin kullanılması ile üretim sürecinde verimlilik artacak, buna bağlı olarak ekonomik büyümenin teşvik edileceği ve daha fazla emek talebi ortaya çıkaracaktır. Mevcut işlerin genişlemesi sonucunda ise yeni iş imkânları ortaya çıkacaktır. Negatif etkilerine bakıldığında ise robotların artan oranda kullanılması ile birçok sektör kolunda istihdamı azaltacağı ve bazı meslekleri yok ederek insanların yerine geçeceği endişesidir (Bayar ve Öztürk, 2021, 120).

Teknolojiden kaynaklı kazanımların daha fazla olduğunu düşünenler dijital gelişmelerin kısa vadeli olarak işgücü yapısını değiştireceğini ve

kısmen işsizliğe sebep olabileceğini ancak uzun vadeli olarak işgücünü nitelik ve nicelik yönünden geliştireceğini savunmaktadırlar. Bu kapsamda dijitalleşmenin etkisiyle işsiz kalan insanlar, ilerleyen zamanlarda yeni işler ve mesleklerde istihdam edilecektir. Bu yaklaşımın temelinde kas gücü gerektiren işlerin yerini beyin gücü gerektiren, rutin işlerin yerini ise rutin olmayan işlerin alması yatmaktadır (Kurt ve Bozuklu, 2019, 33).

Dördüncü endüstri devriminin meydana getirdiği dönüşüm süreci ile mevcut teknoloji merkezli bazı mesleklerin önemini yitirip yok olacağı, yeni teknoloji ile uyum sağlama potansiyeli olan bazı mesleklerin ortaya çıkacağı düşünülmektedir (Yeşiltaş ve Artar, 2021, 46). Bu kapsamda dijital dönüşümün istihdama etkisi ile ihtiyaç duyulacak meslekler; endüstri veri bilimciliği, robot koordinatörü, veri güvenlik uzmanı, bulut hesaplama uzmanı, otonom araç filosu uzmanı gibi daha önce görülmeyen mesleklerdir. Yok olacak meslekler ise çağrı merkezi operatörlüğü, lojistik ve nakliye, güvenlik görevlisi, kasiyerlik ve makine operatörlüğü gibi daha çok beden gücüne dayalı olarak yapılan mesleklerdir (Gökalp vd, 2019, 208).

Robot işçilerin kullanımı birçok sektörü ve firmayı olumlu etkilerken, birçok iş kolunu da ortadan kaldıracığı için kısa vadede birçok insanın işini kaybetmesine neden olacaktır. Üretim sürecinde işgücü ve robotlar arasındaki ilişki ikame edici yerine tamamlayıcı olduğu sürece işsizlik azalacaktır. Ayrıca dijital dönüşümden olumsuz etkilenmemek için potansiyel iş gücünün gelişmesini sağlayarak nitelik olarak yükseltilmesi için eğitim politikaları önem taşımaktadır.

5. ROBOT EKONOMİSİNİN İŞSİZLİK PROBLEMİNE ÇÖZÜM YÖNTEMİ: ROBOT VERGİSİ

Dijitalleşmenin etkisiyle 21. yüzyılda robot teknolojisinde görülen gelişmeler, ekonomik ve sosyal yapıyı etkilemiştir. Robotların hayatın her alanında kullanılmaya başlanmasıyla beraber ekonomik, sosyal ve yasal düzen bakımından pek çok soruyu da ortaya çıkarmıştır. Robotların üretim sürecinden hizmet sektörüne kadar birçok alanda kullanılması, ekonomide verimliliği arttırdığı ve teknolojik işsizliğe neden olduğu düşüncesiyle robotlar vergilendirilmeli mi sorusu gündeme gelmiştir.

Robotların artan bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla, işsizliği arttıracaklarını ileri süren görüşe göre istihdamın artırılması ve robot kullanımının azaltılması amacıyla 2017 yılında Bill Gates tarafından robot vergisi çözüm önerisi olarak ortaya atılmıştır. Robot vergisi, çalışanlarını otomatik işçilerle değiştiren işverenlerin bir vergi ve yerinden edilmiş işgücüne yardımcı olmak için tahsis edilen fonları ödemesi gerektiği önerisidir. Başka bir tanıma göre ise robot vergisi robotların yürüttüğü faaliyetlerin gerçek kişilerin yürüttüğü faaliyetler gibi vergi konulması gerektiğini ifade etmektedir (Gedik, 2020, 40).

Robot teknolojisinde yaşanan gelişmeler neticesinde yeni iş alanları ortaya çıkmış ve nitelikli işgücü istihdamı artmıştır. Fakat birçok sektörde robotların kullanılmasının artması ile özellikle vasıfsız işlerde ve günlük rutin işlerde istihdam edilenlerin işsiz kalmalarına veya daha düşük ücret ile istihdam edilmelerine, beyaz yakalı çalışanlar ile gelir

farkının oluşmasına, toplumda zenginliğin robotları kullanan veya robotlara sahip olan belirli bir kesimin elinde toplanmasına sebep olmaktadır (Turan, 2020, 61).

Metal yakalı çalışan olarak da adlandırılan robotlar, günümüzün modern köleleri olmaya adaydır. Robot vergisinin uygulamasını ileri süren görüşün altında yatan temel nedenlerden biri vergileme sürecinde uygulanan ayırma ilkesi kuralıdır. Ayırma ilkesi emek ve sermaye gelirlerinin ayrı ayrı vergilendirilmesini ve emek gelirinin sermaye geliri karşısında korunmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda emek harcanarak kişilerin elde ettiği gelirler, sermaye kullanılarak elde edilen gelirlere nazaran daha düşük oranda vergiye tabi tutulmasını buna bağlı olarak metal yakalı çalışanlar yerine insan emeğine yönelik teşvikler artırılması gerektiği görüşü hâkimdir. Robotların vergilendirilmesi, sermaye sahipleri ve işçiler arasındaki ekonomik açığı genişleten otomasyonun yıkıcı etkilerini gidererek, en azından üretken girdiler arasında vergi tarafsızlığını sağlayabilir. Böylece firmalar daha az vergi vermek için değil daha verimli olacakları zaman robotları kullanmaya karar verir, işçi çalıştırmanın artan ekonomik avantajları sayesinde işsizliğin büyümesi engellenir ve ekonomik eşitsizlik azalır (Turan, 2020, 66).

Robot vergisini bir ülkede uygulayabilmek için robot kavramının açık bir şekilde ifade edilmesi, yasal olarak belirlenmesi ve özelliklerinin belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca uygulanacak olan ülkede, robotların işsizliğe sebep olması ve gelir dağılımında adaleti bozmuş olması gerekmektedir (Oberson, 2017, 253). Robotların vergilendirilmesi için

öncelikle mevcut hukuksal altyapının değiştirilmesi ve robotların bir kişi olarak tanınmaları gerekmektedir. Gerçek kişiler ödeme güçleri dikkate alınarak vergilendirildikleri için öyle bir durum robotlar için söz konusu olmamaktadır. Ayrıca verginin ödenmesi gerçek kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanma hakkının ve “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin bir yansıması olarak görüldüğü için robotlar gerçek kişi olarak dikkate alınamaz, çünkü gelir ve tüketim bakımından ödeme güçleri ölçülememekte ve seçme hakları bulunmamaktadır.

Avrupa birliği robotların vergilendirilmesine yönelik ilk adımı atmıştır. Avrupa parlamentosu, robot yasasını düzenleyerek robotları elektronik kişiler olarak kabul etmiş fakat elektronik kişi olan robotların sahiplerinden ya da işverenlerinden vergi alınması teklifini reddetmiştir. Robot vergisine karşı çıkanların temel gerekçesi, robot vergisinin inovasyonu engelleyeceği endişesidir. Gelişmekte olan ülkeler vergi sebebiyle robot kullanma maliyeti artacak, firmaların teknolojiye ilerlemeleri ve gelişmeleri için mevcut olan teşvikleri azalacak ve bunun sonucunda verimlilik, rekabet, büyüme ve istihdam olumsuz etkilenecektir (Çetinkaya ve Akar, 2018, 52).

Çeşitli alanlarda kullanılan robotlar üretim sürecinde verimliliği ve ekonomik büyümeyi artırarak avantajlar sağlamanın yanında işsizliğe neden olabileceği endişesiyle dezavantajları da bulunmaktadır. Robotların kullanımının artmasıyla işsizlik artacak ve buna bağlı olarak emek üzerinden alınan vergilerde azalma olacak ve sosyal güvenlik sisteminde açık oluşacaktır. Diğer taraftan gerçek kişilerin teknolojiye uyum sağlaması amacıyla eğitilmesi ve işsiz kalan bireylere yardım

edilmesi sonucu kamu harcamaları artacaktır. Bu nedenle insanlar yerine robotların kullanılması devletlere mali yük getirmesine neden olacaktır. Robotların artan bir şekilde kullanılması ile devletleri mali bakımdan zor duruma düşmesini engellemenin yollarından biri robot vergisi olmakla beraber, dünya henüz buna hazır değildir. Çünkü robotların yasal statüsü ve özellikleri hakkında boşluk mevcut iken, robotların vergi ödemesi için yasal kişilik verilip verilmeyeceği henüz belirlenmemiştir. Ayrıca robot vergisi sadece bir yada birkaç ülkenin uygulaması ile değil global olarak uygulanması gerekmektedir (Ela, 2019, 91).

SONUÇ

21. yüzyılda teknolojiye görülen hızlı gelişmeler ekonomide dijital dönüşüm sürecini ortaya çıkarmıştır. 18. Yüzyılda buhar makinelerinin kullanılmasıyla başlayan 1. Endüstri devrimi, otomasyonun gelişmesi ile günümüzde 4. endüstri devrimine girilmiştir. Endüstri 4.0 ile gelişme gösteren yapay zekâ, nesnelerin interneti, öğrenen makineler, bulut teknolojileri ile robot kullanımını artmıştır.

Robot işçilerin istihdam üzerindeki etkisi, kısa vadede bazı iş kollarını yok edeceği, uzun vadede ise teknoloji ile uyumlu yeni iş kollarını ortaya çıkaracağı beklenmektedir. Teknolojik dönüşüme ayak uydurabilmek amacıyla hedef odaklı bir yaklaşım ile uzun vadeli istihdam politikası uygulanması gerekmektedir. Dijital dönüşümün gerektireceği yetkinliklere sahip işgücü yetişilmediğinde ve işlerinden ayrılmak zorunda kalan kişilere, ihtiyaç duyulan alanlarda

eğitilmeyerek ekonomiye kazandırılmadığında, işsizlik sorunu ortaya çıkacaktır.

Dijital teknolojideki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan teknolojik işsizliğe çözüm olarak robotların vergilendirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak vergi nedeniyle robotların kullanım maliyetinin artacağı, firmaların teknolojide ilerlemeleri ve gelişmeleri için mevcut olan teşvikleri azaltacağı ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin ve istihdamın olumsuz etkileneceği endişesiyle reddedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A.D. (2014). Tüketicinin Dijitalleşmesi. *Tüketici Yazıları*, 46-65.
- Bloomberg, J. (2018), Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: Confuse Them at Your Peril, <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/#3f4222a72f2c>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.
- Bayar, H.T. ve Öztürk, M. (2021). Teknolojinin İstihdam Üzerine Etkisi: Var Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2,) 119-127.
- Brennen, S. and Kreiss, D. (2014), Digitalization and Digitization, Retrieved from <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>, Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- Civelek, M.E. (2020). Post-Dijital Ekosistemde İşsizlik Ve Ekonomik Tedbirler, Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeninde Teknoloji Yönetimi ve İnsani Dijitalizasyon Ed: Öz, S. Celayir, D. ve Onursal, F.S., Hiperlink Yayınevi, 180-197.
- Çetinkaya, G. ve Akar, S. (2018). Robotlar Vergi Vermeli mi? Türkiye Açısından Değerlendirme. İçinde: Current Debates in Public Finance & Public Administration, Ed: Akar. S, ve Şenbel Eser, D. IJOPEC Publication Limited, 45-56.
- Çiftçi, H. (2020). Ethics And Privacy On Social Media, New Media And New Strategies In Digital Age, (63-73).
- Dikkaya, M. ve AYTEKİN, İ. (2019). Bilgi İletişim Teknolojileri ve Dijital Ekonomi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Bir Karşılaştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1279-1299.
- Dilibal, S. ve ŞAHİN, H. (2018). İşbirlikçi Endüstriyel Robotlar ve Dijital Endüstri. *International Journal Of 3d Printing Technologies And Digital Industry*, 2(1), 86-95.

- Ela, M. (2019). Teknolojik İşsizlik Problemine Mali Çözüm: Robot Vergisi ve Türkiye'deki Potansiyeli. *Journal Of Accounting and Taxation Studies*, 12(3), 885-906.
- Erdem, H.A. (2011). Yeni Medya Hizmetleri ve Düzenlemeleri, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Fırat, S.Ü. ve Fırat, O.Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar. *Küresel Gelişmeler ve Türkiye Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
- Fırat, O. Z. ve Fırat, S. Ü. (2017). Endüstri 4.0 Yolculuğunda Trendler ve Robotlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (2), 211-223.
- Gedik, G. (2020). Robotlara Karşı Gerçek Kişilerin Korunması Gerekliliği ve Robot Vergisi Önerisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26 (1), 24-48.
- Gokalp, E. , Gokalp, M. O. , Çoban, S. & Eren, P. E. (0209). Dijital Dönüşümün Etkisinde Verimli İstihdam Yönetimi: Yol Haritası Önerisi. *Verimlilik Dergisi* , (3), 201-222.
- Gupta, M.S. (2020). What is Digitization, Digitalization, and Digital Transformation?, <https://www.arcweb.com/blog/what-digitization-digitalization-digital-transformation>, Erişim Tarihi: 05.01.2022.
- Gürdin, B. (2020). Robonomi ve Müşteri Memnuniyeti: Hizmet Robotlarına İlişkin Literatür Taraması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3 (1), 85-100.
- Hiningsa, B.(2018). Thomas Gegenhuberb ve Royston Greenwooda, Digital innovation and transformation: An institutional perspective. *Information and Organization*, 28, 52–61.
- Ivanow, S. (2017). Robonomics – Principles, Benefits, Challenges, Solutions. *Yearbook of Varna University of Management*, 10, 283-293.
- Koca, D. (2020). Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16 (31), 4531-4558.

- Knudsen, M. ve Kaivo-Oja, J. (2020). Collaborative Robots: Frontiers of Current Literature. *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 3(2), 13-20.
- Kurt, D. ve Bozoklu, Ü. (2019). Robot Ekonomisinin Yükselişi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019 (1), 25-47.
- Murashov, V., Hearl, F. and Howard, J. (2016). Working Safely With Robot Workers: Recommendations For The New Workplace. *Journal of Occupational and Environmental Hygiene*, 13(3), s.61-71.
- Neittaanmäki, P. & Ogbechie, A. (2016). Industrial And Service Robots. <https://www.jyu.fi/it/fi/tutkimus/julkaisut/it-julkaisut/industrialand-service-robots.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2022.
- Oberson, X. (2017). Taxing Robots? From the Emergence of an Electronic Ability to Pay to a Tax on Robots or the Use of Robots. *World Tax Journal*, 247-261.
- Sherwani, F., Asad, M. M. and Ibrahim, B. S. K. K. (2020). Collaborative Robots and Industrial Revolution 4.0 (IR 4.0). *2020 International Conference on Emerging Trends in Smart Technologies*, 1-5.
- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (32) , 43-57.
- Turan, D. (2020). Ekonomik ve Mali Boyutlarıyla Robot Vergisi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (1), 57-70.
- Ulas, D. (2019). Digital Transformation Process and SMEs. *Procedia Computer Science*, 158, 662-671.
- Yüksel A. E. B (2017). Robot Hukuku. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1(29), 85 - 112.

BÖLÜM VII
CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİ PLANLARININ
DEĞERLENDİRMESİ

Arş. Gör. Dr. İhsan KURAN¹⁰

¹⁰ Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ihsankuran@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7775-6226

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ağır bir borç yükü, ilkel araç ve gereçlerle tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu bir ekonomi devralan Cumhuriyet yöneticileri, kuruluş döneminde ekonomik bağımsızlıktan taviz vermeden sanayileşmek için planlar hazırlatmışlardır. Her ne kadar planlarda tasarlanan yatırımların bir kısmı dönemin özel koşulları gereği faaliyete geçirilememiş olsa da bu dönemde sosyoekonomik yapının değiştirilmesinde önemli temellerin atıldığı görülmektedir. Ülke ekonomisinin mevcut durumu ve küresel ekonomide yaşanan gelişmeler sonucu sanayi plan hedeflerine ulaşamamış olsa dahi sağlanan ilerleme göz ardı edilmeyecek düzeydedir. Bu dönemde bağımsız bir ekonomik yapının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 1947 İktisadi Kalkınma Planına kadar geçen sürede sanayi planları, planların hazırlık aşaması ve uygulanması esnasında yaşanan süreç kronolojik olarak incelenmiştir.

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİNİN GENEL YAPISI

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan iktisadi miras çerçevesinde tarımsal yapı üzerine oturmaktadır. Ekonominin oturduğu temelleri, yerli üretimin yeterli olmaması, batılı ülkelerle imzalanan ticaret sözleşmeleri nedeniyle ithal mallarını koruyan gümrük rejimi, deniz ve demiryollarının yabancıların kontrolünde olması ve Osmanlı borçlarının genç Cumhuriyet'in

ekonomisi üzerinde yarattığı baskılarla karakterize etmek mümkündür (Akalin, 2006b, 34-35). Bu şekilde sorunlu temellere dayanan bir ekonominin işleyişinde aksaklıklar ve üretim yapısında ilkel teknoloji ve bölüşüm sorunları barındırması olağandır.

Tezel (2015), 1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgesinde üretimin ilkel teknikler ve araçlarla yapıldığını belirtmektedir. Ancak limanlara ve demiryolu gibi ulaşım yollarına daha yakın bölgelerde pamuk, tütün, fındık gibi uluslararası piyasalara satılan ürünlerde toprak kullanımı, daha ileri bir teknoloji ve daha yüksek tarım gelirleri dikkat çekmekteydi (Aruoba, 1982, 82). Yurtiçinde yapılan üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu ve yünlü kumaşlarda %10 ve %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday ununda %60'ı ancak buluyordu. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi malların ise tamamı yurtdışından satın alınmaktaydı. Tuğla ve kiremit de bile yerli üretim ihtiyacın üçte birini ancak karşılamaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sahip olunan altyapı sermayesi ise yok denecek kadar azdı (Tezel, 2015, 121-124). Sadece bu veriler bile 1923 Türkiye'sinin yapısını anlamak için çok şey ifade etmektedir. Korum'a (1982) göre, bu dönemde hurma kadar madeni yağlar, limon kadar tarım aletleri ve satın aldığı çaydan daha az tutarda benzin ithal eden bir ekonomi vardır. Bu dönemde sermaye mallarının yurtiçinde üretimi söz konusu bile değildi.

Bu dönemde Türkiye ekonomisi hammadde ihraç eden ve nihai malları dışarıdan satın alan azgelişmiş bir ülke ekonomisi konumundadır ve dünya ekonomisine de bu çerçevede katılmaktadır (Akalin, 2006b, 71).

Tablo 1. Sınai Kuruluşların Çalışan Sayısına Göre Sınıflandırılması

Çalışan Sayısına Göre Kuruluşlar	İşletme Sayısı	Oran (%)
Bir Kişilik Müesseseler	23.316	35,74
Bir Kişi ve Aile Efradından Kurulu Müesseseler	4.914	7,53
2 ve 3 Kişilik Müesseseler	23.332	35,76
4 ve 5 Kişilik Müesseseler	7.683	11,78
6 ve 10 Kişilik Müesseseler	3.940	6,04
11-20 Kişilik Müesseseler	1.188	1,82
21-50 Kişilik Müesseseler	551	0,84
51-100 Kişilik Müesseseler	166	0,25
100 ve Daha Fazla Çalışanı Olan Müesseseler	155	0,24
TOPLAM	65.245	100,00

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927 Sanayi Sayımı, Ankara, 1969, 9.

Sanayi işletmelerinin 1927 Sanayi Sayım istatistiklerine göre tasnifinin yer aldığı Tablo 1'de görüldüğü gibi 65.245 sınai işletmesinden 51.562'si 1-3 arası işçi çalıştıran ve/ya aile fertlerince işletilen işletmelerden oluşmaktadır. 51-100 arası işçi istihdam eden 166 ve 100 ve üzeri işçi çalıştıran 155 işletme mevcut olup 50 ve üzeri işçi çalıştıran işletme sayısının son derece az olduğu görülmektedir. 1927 yılı sanayi sayımı istatistiklerine göre, 51 ve daha fazla işçiyi istihdam eden 321 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin 98'i tarım, 96'sı, 51'i maden çıkarma, 29'u ağaç ürünleri, 16'sı maden, 13'ü bina inşaatı, 7'si kağıt ve karton, 7'si elektrik, 3'ü kimya ve 1'i karma sanayisinde faaliyet göstermektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969, 10). Bu verilerden de anlaşılacağı gibi ülke genelinde faaliyet gösteren sanayi işletmesi sayısının son derece kısıtlı ve modern sanayii işletmesinin ise yok denecek kadar az olduğu sonucuna varılabilir.

Dört ve daha az işçi çalıştıran işletmelerin içinde bulunduğu sektöre oranı, her sektör için %35'in altına düşmediği dikkate alındığında küçük işletme sayısının fazlalığı dikkati çekmektedir. Örneğin; tarımdan sonra ekonominin en fazla istihdam imkânı sağlayan sektörü olan dokuma sanayiinde üretim yapan işletmelerin %73,8'inin 4 kişiden az işçi istihdam eden işletmelerden oluştuğu (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969, 10) ve dokuma sanayiinde ilkel tekniklerle yapılan küçük çaplı üreticiliğin 19. yüzyılda uğradığı yıkıma karşın önemini hala koruduğu anlaşılmaktadır (Tezel, 2015, 123). Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi sektörünün Osmanlı'dan devraldığı ekonominin nicel boyutlarını ve yapısal özelliklerini koruduğu ve gösterilen tüm çabalara rağmen kayda değer bir sanayileşme sürecinin oluşturulamadığı görülmektedir (Boratav, 2004, 52). Yani tüm iyi niyetli çabalara rağmen Osmanlı'dan miras kalan ilkel üretim tekniğinden sıyrılıp modern üretim tekniğini kullanan işletmelerin kuruluşu dönemin koşulları gereği bir türlü gerçekleştirilememiştir.

1929 buhranı, ihracatı kuru yemiş, tütün ve pamuk gibi geleneksel tarım ürünleri olan ancak kaput bezi, şeker, gazyağı gibi birçok sanayi mamulü tüketim malını ve makine ve ekipmanları gibi sermaye mallarını ithalat yoluyla temin etmek zorunda kalan ekonomide adeta deprem etkisi yaratmıştır. 1929 buhranında tarım ürünleri fiyatlarında hızlı ve yüksek oranda düşüşler yaşanırken, ithal edilen sanayi mamulü fiyatlarında korumacı gümrük tarifelerinin de etkisi ile düşüşün sınırlı bir oranda kalması, dış ticaret oranlarının Türkiye'nin aleyhine dönmesi ile sonuçlanmıştır. Tarım ürünleri fiyatları 1929-1934 yılları arasında

ortalama olarak % 60-70 gibi yüksek bir oranda düşerken ithalatı yapılan sanayi mallarının fiyatlarındaki düşüş ise % 10-27 düzeylerinde kalmıştır (Zarakolu, 1982, 90-103). Tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan bu hızlı ve keskin düşüş milli gelirin en önemli kalemini oluşturan ve henüz modern tarım aletleri ve üretim tekniği ile tarımsal üretim yapma imkânı olmayan tarım çalışanlarının ekonomik durumunu son derece kötü bir şekilde etkilemiştir.

2.İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

İstanbul tüccarı, Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz örgütlenerek dışında kaldığı savaşın nimetlerinden faydalanmak için hazırlık yapmaya başlamıştır (Avcıoğlu, 2017, 238). Lozan müzakerelerinin kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi¹¹, geleceğe liberal bir düşünce ile bakıyordu. Tüccar ve büyük çiftçilerin ağırlıkta olduğu bir kongre, Osmanlı'dan kalan her yönüyle geri kalmış bir yapının üzerine inşaa edeceği cumhuriyeti özel girişim dışında gerçek anlamda başka bir güç bulunmadığı için buna dayandırmak ve bu durumun gerektirdiği liberal ancak ticaret ve sanayinin gayrimüslimlerden ziyade yerli unsurlara aktarılması tavrını takınmak zorundaydı (Korum, 1982, 64). Daha önceki reform girişimlerinde, Tanzimat'ta ve Jön Türkler zamanında halka dönük iktisadi kaygılar hemen hemen hiç yoktur. Yabancılara karşı İstanbul'u savunmak için Tanzimat yapılmıştı. Cumhuriyet ise bütün ülkenin iktisadi yönden kalkınması için ihtiyaç duyulan teşkilatı kurma çabasıydı (Yenal,

¹¹İzmir İktisat Kongresi hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Cem, 2016.

2003, 49-52). İşte bu bilinçle toplanan İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 günü, ülkenin dört bir yanından iştirak eden tüccar, sanayici, çiftçi, işçi temsilcileri¹² olmak üzere dört grubun temsil edildiği 1135 üyeyle açılmıştır (Avcıoğlu, 2017, 238). Kongreye hâkim olan görüş ise “devlet karışmasın biz yapalım”dan ziyade, “devlet, bizi her planda desteklesin” düşüncesidir. Kongrenin kabul ettiği, “özel faaliyet inisiyatifinin son bulduğu noktada devletin görevleri başlar” ilkesi, devletin çeşitli müdahalelerde bu inisiyatifi yaratmasına ve geliştirmesine engel sayılmamaktadır. Liberalizm, ideolojik planda savunulsa bile, buna tüccar ve eşraf kesimi dışında kalanların inandıkları görülmemektedir (Avcıoğlu, 2017, 258). Kongrede, iktisatla ilgili ilgisiz pek çok konu ortaya atılmış olmasına rağmen stratejik olarak nitelendirilebilecek bir görüş paketi üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Kongre’de alınan kararlar ve dilekler ya çok genel kalmış ya da ayrıntıya inen konular üzerinde fazlaca meşgul olunmuştur. Aşarın kaldırılması ve Fransızların elindeki tütün tekeline son verilmesi Kongre’den çıkan en önemli somut önerilerdir (Yenal, 2003, 50). Akalın’a (2006b) göre Kongre’ye katılan dört sosyal sınıfın temsilcilerinin kabul gören talepleri, Lozan Anlaşması’nın ilkeleri nedeniyle uygulama imkânı bulamamıştır. Bu sınıfların temsilcilerinin Kongre’de kabul gören talepleri kağıt üzerinde kalmış olsa da

¹²Avcıoğlu (2017), Kongre’de çıkarlarının çatışması gereken tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi grupları arasında herhangi bir tartışmanın olmamasına da dikkat çekerken, Boratav’ a göre (2004), katılımcılar arasında çıkar çatışmasının yaşanmamasının nedeni; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin gerçekten ticaret ve tarımla uğraşan varlıklı kesimden gelmelerine rağmen işçi ve sanayi kesimini temsilen katılanların bürokrasi ve milletvekilleri arasında seçilmesindedir.

Kongre'nin düzenlenmesini ve toplanmasını, sermayeyle iş birliği temellerinin atılmasını ve ilişkilerin geliştirilmesinin bir ifadesi olarak değerlendirmek abartılı sayılmaması gerekir. Akalın'a göre (2006b) İzmir İktisat Kongresi, sosyal sınıfların taleplerini gerçekleştirememiş olsa dahi, sermaye iş birliğinin sağlanmasına ön ayak olması bakımından önem taşımaktadır.

Ticaret ve sanayi alanlarında hızlı bir gelişme sağlamak, mevcut ekonomik yapıdan modern bir ekonomik yapıya geçişi hızlandırmak için gümrük vergilerinin artırılması, vergi muafiyetleri sağlanması, sanayi kuruluşlarına arsa tahsis edilmesi gibi bazı teşvik tedbirleri daha önce denenmiş ancak modern tekniklerle üretim yapan işletmelerin kurulması ve işletilmesi için gerekli teknik bilgi ve tecrübe eksikliği, yeterli sermayenin ve girişimci sınıfın olmayışı, halkın küçük miktarlarda da olsa tasarruflarını ekonominin uzun vadeli finansmana ihtiyaç duyan yatırımlarına akmasını sağlayacak finansal kuruluşların bulunmayışı gibi nedenlerle beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Bu durum devletin ekonominin gelişmesi için daha aktif bir rol oynamasını ister istemez zorunlu kılıyordu. Bu dönemde Merkez Bankası'nı kuran devlet ekonomiyi bir nihai kredi merciine kavuşturmuştur. Ayrıca devlet finansman sağlayacak bankaları faaliyete geçirerek de sanayi, madencilik, elektrifikasyon ve ulaştırma sektörlerine girişimci olarak girerek büyük sermaye gerektiren işletmeler ile ekonomik sistemin derinlik kazanmasına da öncülük etmiştir (Zarakolu, 1982, 97).

Cumhuriyet'in ilanından 1932 yılına kadar geçen süre zarfında yaratılmaya çalışılan özel sektörün (milli burjuvazi) güçsüz, deneyimsiz ve devlet tarafından kendilerine sunulan imkânlarla rağmen yeterli sermaye birikimin sağlayamadığı gibi kamu çıkarını göz ardı ederek kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda hareket etme yolunu benimsediği gerçeğiyle karşılaşılır (Akalın, 2006, 34-35). Ancak Lozan Anlaşması'nın getirdiği iktisadi koşullar bağımsız bir dış ticaret politikasını 1929 yılına kadar engellediği gibi gümrük gelirlerinde azalmaya neden olmuş ayrıca önemli bir vergi çeşidi olan aşarın kaldırılması da devlet gelirlerinin artmasına engel olmuştur. Özellikle Milli Türk Ticaret Birliği ve İş Bankası çevresinde kümelenen eşraf, bürokratik ve siyasi ilişkilerini kullanarak sanayi üretimi yapmak yerine devletten ihale alarak ya da sadece ticaret yaparak kısa yoldan para kazanma yöntemlerini tercih etmiştir. 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sınai Kanununun kapsamının 1927¹³ yılında genişletilmesi bile milli burjuvaziden beklenen sanayi yatırımlarının gelmesini sağlamamıştır¹⁴.

¹³ 1927 yılında çıkarılan kanunun 1913 kanunundan farkı için bkz. Kasalak, 2012, 65-79.

¹⁴ Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının önündeki en büyük engellerden biri olarak iş adamı ve politikacılar arasındaki karşılıklı çıkar ve iş birliği geleneği olduğunu ifade eden Ayan'a göre "İş yaşamında ve iş yapma usullerinde adalet ve rekabet temelli yeni bir sayfa açmak yerine, siyasi nüfuza dayalı zenginleşme modelinin İttihat ve Terakki geleneğinden aynen tevarüs edildiği ve bu mirasın Cumhuriyet elitleri tarafından coşkulu bir şekilde sahiplenildiği görülmektedir. Nüfuz sahibi dar bir kesimi üretmeden (katma değer oluşturmadan) zenginleştiren sorunlu bir işleyiş biçiminin sürdürüldüğü bu süreç, iş hayatında zaten mevcut bulunan yozlaşmanın artık kalıtsal hale gelmesinin de zemini olmuştur. Sermayenin zaten yetersiz olduğu bu dönemde sanayileşme çabalarına en büyük darbenin, dar bir kesimin menfaati uğruna bizzat kamu görevlileri eliyle vurulduğunun açık misalleridir." Dönemin ayrıntılı bir analizi için bkz. Ayan, 2017.

İktisat Kongresinde kabul edilen ve “Misak-ı İktisadi” olarak adlandırılan metin ile kapitülasyonların kaldırılması, yabancıların elindeki işletmelerin Türkleştirilmesi ve azınlıklar yerine Türk iş adamlarının ve sanayiinin desteklenmesi yönünde kararlar alınmıştı (Yenal, 2003, 119). Ancak 1923-1930 yılları arasındaki özel girişimin güçlendirilerek sanayinin özel sektör eliyle kurulmasına yönelik liberal uygulamaların başarılı olmadığına anlaşılması üzerine politika değişikliğine gidilmesi yolu tercih edilmiştir. Aynı zamanda dünya ekonomisinin 1929 yılından itibaren derin bir buhrana sürüklenmesi de ülke ekonomilerinin kendi içine dönmeye eğilimini güçlendirmiştir (Pamuk, 2014, 185). Görüldüğü üzere bu iktisadi içe dönüş belirli bir plan dâhilinde değil, buhranın bir sonucu olarak zorunluluk nedeniyle gerçekleşmiştir (Dinçel, 2021, 3). 1933- 1950 yıllarını kapsayan bu yeni dönem, iktisat tarihinde “Devletçilik Yılları Dönemi” olarak adlandırılmıştır (Acar, 1991, 43; Korum,1982, 77). Devletçilik Yılları Dönemi olarak adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği, devletin işletmecisi olması konusunda 1923-1931 yılları arasında görülen çekingen tavırdan vazgeçilmesidir. Dönem boyunca özel sektörün önünü açacak yasalar çıkartılmıştır. Özel sektör yerine devleti ikame etme durumu söz konusu değildir. Yani özel sektör ve devlet birbiri ile rekabet etmek yerine birbirini tamamlamaya çalışmıştır (Dinçel, 2021, 5-6). Ancak özel sektörün faaliyetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda devlet, işletmeler kurmak ve işletmek suretiyle girişimci olmuştur. Daha önce yurtiçinde üretimle karşılanamayan un, şeker ve dokuma gibi temel tüketim malları dönem sonunda yerli üretimle temin edilebilir duruma gelmiştir (Kıratoğlu, 2021, 134). Özel girişimlerin

koruyucu ve özendirici düzenlemeler ile teşvik edildiği dönem boyunca Devletin ekonomik gelişmeyi sürükleyici altyapı yatırımları ile başta sanayi olmak üzere bankacılık, ulaştırma, madencilik, elektrifikasyon gibi yatırım ve ara mal üreten alanlarındaki yatırım ve girişimleri de artırılmıştır (Türk Tarih Kurumu, 1973, IX; Altıparmak, 2002, 35-40; Boratav, 2004, 71; Korum, 1982, 77; Zarakolu, 1982, 96-97; Avcıoğlu, 2017, 312). 1931 ve 1939 yılları arasında birçok demiryolu, rıhtım, telefon ve elektrik işletmesi millileştirilmiştir (Avcıoğlu, 2017, 454-455). Avcıoğlu'na göre ise aslında liberal bir politika, Cumhuriyet'in başından beri uygulanmamış, devlet, mecburen müdahaleci olmuştur (Avcıoğlu, 2017, 308). Boratav (2006) ve Akalın (2006b) ise, 1923-1932 yılları arasını kapsayan 10 yıllık dönemde liberal iktisat politikalarının uygulandığını ileri sürmenin önyargılı bir düşünce olduğunu ve bunun ötesinde bunun somut temelleri olmayan bir iddiadan öteye geçmediğini belirtmektedir. Sönmez (1999) dönemin politikalarını, “devlet eliyle fert zengin etme” özelliğinden dolayı eleştirmektedir. Ayrıca özel sektörün öncülüğünde bir kalkınmanın amaçlandığı bu dönemde özel girişimlerin finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulan İş Bankası'nın özel sektör yatırımlarına kaynak aktarmak yerine bankanın sanayi tesisleri kurma politikasını izlemesinin özel girişimi teşvik eden bir uygulama olmadığı da açıktır (Pamuk, 2014, 182; Barutçugil, 1989,16).

3.SANAYİLEŞME PLANLARI

Devletçi iktisat politikasının benimsendiği 1932- 1938 döneminde hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na (İBYSP) yönelik ön çalışma niteliğinde devletçi uygulamalara geçiş dönemi olan 1929-1931 ve devletçi iktisat politikalarının uygulandığı 1932-1938 döneminde devlet, yerli ve yabancı uzmanlara sanayi yatırımların yapılması ile ilgili raporlar hazırlatmıştır. Bu kapsamda Şakir Kesebir Planı "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor", 1930 İktisadi Programı, Hjalmar Schacht ve Karl Müller tarafından "Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankası Tesisi Hakkında Mütaleaname", M. Charles Rist tarafından "Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Rapor", Sovyet uzmanlar tarafından "Türkiye Pamuk, Ketan, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mühendisleri Tarafından Verilen Raporlar" ve Amerikalı uzmanların hazırladığı "Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki" raporları hazırlanmıştır (Gür, 2006, 213-217).

1934'de uygulanmaya başlanan BBYSP'nin temel amacı, ham maddeleri yurtiçinde bulunan ancak buna rağmen ithal edilen bazı temel tüketim mallarının çok kısa bir süre içerisinde yurtiçi tüketimi karşılayacak şekilde ülke sınırları içerisinde üretimini sağlamaktır (Türk Tarih Kurumu, 1973, IX-X,¹⁵ Yenal, 2003, 70). Sanayi Planı ile iki yılda 10'dan fazla büyük çapta üretim yapan fabrikanın temelleri

¹⁵Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı çalışmaya Afet İnan tarafından yazılan önsözden alınmıştır.

atılarak ilk etapta 20 fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. Temeli atıldıktan sonra iki-üç yıl gibi kısa bir sürede faaliyete başlayan bu fabrikalar için nitelikli elemanlar yetiştirilmiştir. İnsan kaynaklarının kıt ve kurumların zayıf olduğu bir ortamda yapılanlar büyük başarıydı (Yenal, 2003, 70). Devlet, ülkenin sanayileşme hamlesinde öncü rolü üstlenmeye karar vermiş; Plan çerçevesinde sanayi tesislerini işletmek için 1932 yılında 2058 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Yine bu dönemde çıkarılan yasa ile Sanayi ve Maadin Bankası'nın bankacılık yapma görevi Sanayi Kredi Bankası'na devredilmiş, 1933 yılında da Sümerbank kurulmuştur (Asiliskender, 2009, 156).

Bu dönemde Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya ve Bursa'da dokuma, Gemlik'te suni ipek, Karabük'te demir-çelik, zaç yağı ve fosfat, Ergani'de bakır, İzmit'te kağıt, selüloz, kaolin ve alkali, Beykoz'da şişe ve cam, Filyos'ta ateş tuğlası, Keçiözümlü'da kükürt, Zonguldak'ta sömük, Bodrum'da sünger ve Isparta'da gülyağı ile ilgili yatırımlar ağırlıklı olarak Sümerbank tarafından yapılmıştır (Eşiyok, 2009, 101). Başta tekstil ürünleri olmak üzere önemli tüketim ve ara mallarını üretecek fabrikaların temelini atıldığı Plan, merkez ülkelerin halen 1929 krizinin etkilerini atlattığı bu dönemde kurulan fabrikaların Sovyetler Birliği ve İngiltere'den alınan kredi dışında genel olarak iç kaynaklarla finanse edilmesi tercih edilmiştir. Bunun temel nedeni ise Atatürk ve Cumhuriyetin diğer kurucu kadrolarının siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık olmadan sağlanamayacağına inanmış olmalarıdır. BBYSP sonucunda devreye giren fabrikaların tüketim malları üretmeleri İkinci Dünya Savaşı

sırasında yaşanan kıtlıkları bir nebze de olsa azaltmıştır. Ayrıca bu tesislerin öncelik olarak yurtiçinde bulunan hammaddeleri kullanarak üretime başlamaları ithalatı düşürmüş, yetiştirdikleri işgücü ve ürettikleri ara malları ile özel işletmelerin gelişmesinde de olumlu katkılar sağlamıştır.

BBYSP'nin başarı ile uygulanması üzerine, I. Sanayi Planından daha kapsamlı olarak II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yapılmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu plan uygulanamamış ancak planda yapılması tasarlanan projelerden bazıları faaliyete geçirilmiştir (Yenal, 1988, 278; Avcıoğlu, 2017, 313). Birinci planın aksine bu planda tüketim malları üretiminden ziyade maden ve enerji kesimlerine öncelik verilmiştir. İkinci Sanayi Planı'na hazırlık olarak 1935 yılında üç önemli kurum faaliyete geçirilmiştir: Elektrik İşleri Etüd İdaresi, elektrik enerjisi yatırımlarını planlarken, Maden Arama Tarama Enstitüsü toprakaltı kaynaklarını tespit edecek ve Etibank da Sümerbank gibi enerji ve madencilik alanındaki yatırımların finansmanını sağlamakla görevlendirilmiştir. Madenlerin işlenmesi, makine-kimya, toprak, ev yakacak sanayii ve elektrik enerjisi, gıda maddeleri sanayii ve ticareti, ulaştırma ve denizcilik gibi sektörlerde 100 fabrikanın faaliyete geçirilmesi planlanmıştı (Tezel, 2015, 368; İlkin, 1988, 277-278; Yenal, 2003, 71). İkinci planın önceki plandan farkı ise bu planda soda, afyon, reçine, gülyağı, gliserin, sabun, azot ve benzin/petrol sanayileri gibi kimya sanayiine ağırlık vermesinin yanında Osmanlı'dan miras kalan tarım ürünleri ihracatının yerine

madenlerin ham ve yarı işlenmiş olarak ihracatının yapılmasının hedeflenmesidir.

Tablo 2: Sanayi Planları ve Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Temel Özellikleri

	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)	1946 İvedili Sanayi Planı (1946 İSP)	1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947 TİKP)
Sürükleyici Sektör	Sanayi	Sanayi ve Enerji	Sanayi	Tarım, enerji ve ulaştırma
Kalkınma Paradigması	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Piyasa merkezli, dışa açık, liberal politikalar temelinde dünya ekonomisine eklemlenme
	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Tarım sektörü temelinde, Uluslararası işbölümüne uygun uzmanlaşma
Finansman (iç/dış)	İç finansman	İç finansman	İç finansman	İç ve dış finansman (Marshall Planı çerçevesinde finansman arayışı)
Kalkınmada Temel Aktör	Devlet	Devlet	Devlet	Özel
Kapsadığı Dönem	1934–1938	1939–1943	1945–46	1948–1952
Plan Anlayışı	Kısmi/ sektörel	Kısmi/ sektörel, ancak BBYSP'na göre daha ayrıntılı.	Kısmi/ sektörel, ancak ilk iki plana göre daha kapsamlı, bir "iş planı" niteliğinde	Kısmi/ sektörel ancak ilk üç plana göre daha kapsamlı, makro büyüklüklerle ilişkilendirilmiş, ancak makro plan değil

Kaynak: Eşiyok, 2009, 88.

Eşiyok (2009) tarafından hazırlanan tabloda hazırlanan dört temel planın karşılaştırması yer almaktadır. İlk üç planda uluslararası iş bölümüne kapalı, planlamaya dayalı, korumacı, devletçi ve sürükleyici sektörün sanayi olduğu, iç finansmana dayalı olarak kalkınmanın temel aktörünün devlet olduğu planlama anlayışının hâkim olduğu

görülmektedir. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı ilerde daha detaylı açıklanacağı şekilde belirtilen bütün bu özelliklerin tamamı ile tersi yönünde bir planlamaya gidildiği görülmektedir. BBYSP, İBYSP ve İvedili Sanayi Planı devletin sanayi yatırımları listesinin yer aldığı, mekansal stratejisi olmayan bir taslak belge niteliğinde olan kısmi bir plan iken 1947 Kalkınma Planı milli gelir artışı hızını hedefleyen bir plan niteliğindedir¹⁶. Yani 1947 Kalkınma Planı önceki planlar gibi projelerin bir araya getirilmesinden ibaret değildir.

Türkiye, savaş sonrası yeni döneme savaş yıllarında hazırlıklarına başladığı kapsamlı bir Kalkınma Planı ile girmek için savaşın halen devam ettiği dönemde planlama çalışmalarına başlamıştır. Türkiye iktisat tarihi açısından 1946 İvedili Sanayi Planı'nın üç yönden önemi bulunmaktadır: Planın birinci özelliği, BBYSP ve İBYSP'nde olduğu gibi uluslararası uzmanlaşmanın dışında kalan bir sanayileşme hedeflenirken kalkınmanın sürükleyici sektörü olarak da sanayi görülmektedir. Yani daha önce hazırlanan planların daha gelişmiş olan bu plan yapısal olarak da önceki planların devamı niteliğindedir. İkinci olarak, Kadro hareketinin iki önemli ismi, Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjontür Müşaviri İsmail Hüsrev Tokin'in teknik düzeydeki yönetimi saptanan plan, "Kadrocu Planlama" anlayışının somut bir ürünüdür. Üçüncü olarak, bağımsız bir kalkınma ile dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir gelişme arasındaki bir yol ayrımı niteliğini taşıyan 1946 İvedili Sanayi Planı

¹⁶Türkiye'de şimdiye kadar uygulamaya konulan kalkınma planlarının başarısı ve başarısızlığı ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Kuran, 2020.

Türkiye'nin kalkınma sürecinde de bir dönüşüm özelliğini taşımaktadır. Yabancı ülkelerin bu tip bir planlamayı desteklemekte istekleri olmadığına ortaya çıkması planının özellikle ağır sanayi yatırımları ile ilgili kısımlarının uygulanmasından vazgeçilmesine neden olmuştur. Ancak buna rağmen iç ve dış çevrelerin tepkisinin devam etmesi üzerine bu plandan vazgeçilmiş ve 1947 yılı başından itibaren de iç ve dış çevrelerin daha makul karşılayacakları yeni bir planın hazırlıklarına başlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1974, 1-6; Eşiyok, 2009, 117). Görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanabileceğinden hareketle ilk yıllarında etkisi azaltılmaya çalışılan yabancı devletlerin ekonomik işleyişe müdahalesi tekrar hissedilmeye başlanmıştır.

Ancak yapılan tüm bu girişimlere rağmen burada bir konunun ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları hayata geçilen planlar ve uygulama şansı bulmayan planlarda bile bölgesel dengesizliklerin azaltılması mevzusuna her daim dikkat etmişlerdir. Nitekim dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar sanayinin ülkenin ekonomik coğrafyası üzerinde yaratacağı etki ile ilgili olarak "Fabrikalarımızın kuruluş şeraiti (koşulları) başkadır. İşci cereyanı tabiiisine (doğal akışına) bırakacak olursak, liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsini milli değil! şahsi menfaatlerine en uygun şeraiti arayarak, sahillerimizin kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde ve mesela bir seferberlik icabında İç Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacak ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır. İktisat Vekaletine onu mütecaviz müracaat vaki oldu. Bir tanesi gelip de

devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Halbuki biz Kayseri’de, Ereğli’de fabrika kuruyoruz. Nazilli’de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir’de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktır. Fakat, Nazilli’ye gitmek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat Ereğli’yi tercihe mecburum.” (Kuruç, 1988, XLIII) konuşması ile konunun devlet için taşıdığı önemi net bir şekilde ifade etmiştir.

II. Dünya Savaşı, ticaret ve tarım burjuvazisinin önemli bir sermaye birikimi elde etmesini sağlamıştır. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkasının toprak reformu yapma girişimleri siyasi yönden de giderek güçlenen bu grupları partiden uzaklaştırıp yeni kurulan Demokrat Parti saflarına itmiştir. 1946–1950 yılları devletçiliğin tasfiyeye uğradığı bir dönemdir. Ancak bu tasfiye süreci, devletin sahip olduğu ve işlettiği işletmelerin tasfiyesi şeklinde değil de devletçiliği nitelendiren bütün yorum ve unsurlarının ve iktisat politikalarının yavaş yavaş reddedilmesi ile gerçekleşmiştir. Devletçiliği tasfiye edenlerin başında da savaş döneminde önemli ölçüde sermaye biriktiren ticaret ve tarım burjuvazisinin gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Devletçiliğin adım adım tasfiye edildiği koşullarda hazırlanan ve 1930’lu yıllardaki ve 1946 İvedili Sanayi Planı’nda öngörülen kalkınma politikasından kesin kopuş anlamına gelen 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ABD’den mali yardım almayı mümkün kılacak şekilde tasarlanmıştır. Yani, 1946 İvedili Sanayi Planı ile Amerika’dan mali yardım alamayacağının farkına varan hükümet, 1947 yılında devlet kadrolarının liberal kanadını temsil eden bürokratların oluşturduğu Türk Ekonomi Kurumu

üyelerine “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”nı hazırlatmıştır (Tekeli ve İlkin, 1974, 7; Boratav, 2006, 354; Eşiyok, 2009, 120-121).

Heyet başkanı Kemal Süleyman Vaner’e atfen “Vaner Planı” olarak da adlandırılan ancak yayınlanmayan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Tekeli ve İlkin, 1974, 1), ülkenin kalkınması için daha önce hazırlanan planların ve 1946 İvedili Sanayi Planı’nın aksine, tarım sektörünü öncelik sırasında en ön sıraya almaktadır. Tarımsal ürün ve hammaddelerin dış pazarlara satımının önündeki engelleri kaldırmak için ise başta ulaşım olmak üzere alt yapı yatırımlarına yoğunlaşılması hedeflenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1974, 16). Kalkınma için sabit sermaye yatırımlarına daha çok gereksinim duyulduğu bir dönemde, Plan’da sanayi yatırımlarının sektörel öncelikler sıralamasında son sırada yer alması dikkat çekicidir. 1947 Kalkınma Planı, daha önce hazırlanan planların aksine, planın uygulanması için dış finansmana daha çok önem vermektedir. Plan’a göre yapılacak yatırımların %49’unun Marshall yardımları ve krediler gibi dış kaynaklarla finanse edilmesi hedeflenmiştir. Kalkınmanın finansmanın ağırlıklı olarak iç kaynaklara dayalı olarak yapıldığı dikkate alındığında yapılan bu değişiklik ile Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen temel politikalarından köklü bir ayrışmanın yaşandığı anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle, Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrolarının dış borçlara ve yabancı sermayeye karşı izlediği mesafeli tavırdan 1946 dönüşümü ve 1947 İktisadi Kalkınma Planı ile vazgeçildiği, daha önce uygulanan politikalarından kesin ve geri dönülmez bir kopmanın yaşandığı görülmektedir. Thornburg Raporu ve dışardan gelen diğer yönlendirmelerin sonucunda hazırlanan 1947 Türkiye İktisadi

Kalkınma Planı uygulanmasa bile Türkiye'nin savaştan sonraki (1946-1950) iktisat politikalarını önelemesi açısından önemli bir belge olma özelliğini taşımaktadır. Savaş sonrası dönemle birlikte Türkiye, uluslararası kuruluşlar ile giderek sıkılaştıran ilişkileri neticesinde hükümetin talep etmesiyle Dünya Bankası, 1949 yılında Barker'ın başkanlık ettiği bir heyeti Türkiye'ye göndererek bir rapor hazırlatmıştır. Thornburg Raporu ile büyük benzerlikler taşıyan bu rapor, Marshall yardımının ruhunu ve ilkelerini de yansıtmaya açısından ayrıca dikkat çekicidir. Rapor özü itibari ile Türkiye'nin emek ve hammaddeyi yoğun olarak kullanan sektörlerde uzmanlaşmasını, dış finansmana ve özel sektör destekli bir kalkınma stratejisi izlemesini ve bu politikaların bir gereği olarak da devletçilik politikasının ortadan kaldırılmasını içermesi açısından önemlidir (Eşiyok, 2009, 122-124). Vaner Planının uygulanma imkânı bulmamasına rağmen İvedili Plan'da planlaması yapılan projelerin çoğu faaliyete geçirilmiş; MKE, Et ve Balık Kurumu, Türkiye Çimento, TPAO, DMO, SEKA, Demir-Çelik, TKİ gibi işletmeler bu dönem içerisinde kurulmuştur (İncekara, 2014, 196). Tablo 2'de görüldüğü gibi raporun ruhuna uygun olarak planlama anlayışında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır.

Toplum zaten savaşın yarattığı olumsuz iktisadi koşullardan etkilenmiş durumda iken Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve bunların dışında çıkarılan diğer birçok kanun ve kararnamelerin yarattığı olumsuz iktisadi, sosyal ve siyasi etkiler CHP'nin 1950 seçimlerini kaybederek DP'nin iktidara gelme koşullarını hazırlayan gelişmelerin büyük ölçüde 1943-1945 yılları

arasında uygulanan savaş ekonomisi koşullarından kaynaklandığını söylemekte yarar vardır (Akalin, 2006, 186-187).

1946 yılına iktisadi yönden dönüm noktası neteliği kazandıran neden ise on altı yıl aralıksız yürütülen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının artık adım adım gevşetilerek ithalatın serbestleştirilerek artırıldığı, dış açıkların giderek kronik bir hal aldığı böylece dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta durmaya çalışan bir ekonomik yapının oluşması olmuştur. Bu dönemden itibaren serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin doğal bir sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme yerine tarım, madencilik, alt yapı yatırımları ve inşaat sektörüne öncelik ve önem veren bir kalkınma anlayışının gündemde oluşu dikkat çekicidir. Dönemin en büyük özelliği ise kronik dış açıklar nedeniyle giderek daha çok dışa bağımlı hale gelen ekonominin bu dönemin özgün bir armağanı olarak bundan sonra Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanmasıdır (Boratav, 2004, 94-5).

SONUÇ

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğundan geri kalmış tekniklerle üretim yapan bir ekonomik yapı devralmıştır. Devralınan bu ekonomik yapı ağırlıklı olarak tarıma dayandığı gibi büyük işletme vasfında sayılabilecek işletme sayısı ise son derece sınırlıydı. Ayrıca 1929 yılına kadar düzenleme yapma hakkının bulunmadığı gümrükler ve Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan ağır borç yükü Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına kalkınma hamlesinin başlatılabilmesinde önemli engeller oluşturmuştur.

Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları ülkenin sanayileşmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve genel olarak ülkenin devraldığı yapının yerine modern bir devlet kurabilmek için çaba göstermişlerdir. Cumhuriyet'in kurucu kadro ve yöneticileri İzmir İktisat Kongresi'nden sonra özel sektörün sermaye birikiminin olmaması, nitelikli eleman yetersizliği ve tüccarların üretim yerine ithalat yaparak kısa yoldan para kazanma istekleri vb. nedenlerle sanayileşmenin başlatılmasında öncü rolü üstlenemeyeceklerinin farkına varılması ile 1929 ekonomik krizinin yaşandığı bir dönemde politika değişikliğine gitmişlerdir.

Devletçilik yılları olarak adlandırılan dönemde devlet bizzat birçok sanayi tesisi kurmuştur. Devlet, kurduğu bu tesislerle daha önce ithalatı yapılan temel tüketim mallarını yurtiçinde ürettiği gibi ayrıca bu tesislerde hem nitelikli işgücü yetişmiş hem daha sonraki süreçte üretilen ara malları özel sektörün kurduğu fabrikalara satılarak sanayinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak BBYS planından sonra hazırlanan planlar tam olarak uygulama şansı bulamamış, diğer planlarda yer alan bazı fabrikaların faaliyete geçmesi sağlanmıştır. Kurulan sanayi tesislerinin yer seçimi kararlarında bölgesel kaygıların dikkate alınması gelir dağılımında aşırı bozulmanın önüne geçmek, yaratılan refaktan toplumun genelinin pay alması ve gelir düzeyinin yükselmesi sayesinde piyasa ekonomisinin derinleşmesine ve iktisadi faaliyetlerin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca devletin kurduğu fabrikaların çevresinde oluşturduğu sosyal tesisler ile modern yaşamın ülkenin farklı mekanlarında yaygınlaşması yönünde çaba sarf ettiği

görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yılları sosyoekonomik yapının inşaası açısından sağlam temellerin atıldığı bir dönem olmuştur.

Ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlık olamayacağının bilincinde olan Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları, hazırlanan sanayi planlarının ağırlıklı olarak yurtiçi kaynaklarla finanse edilmesini tercih etmişlerdir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dengeler nedeniyle Türkiye, 1946 yılından itibaren ekonomi politikalarında değişim yaşamış; ithalatı serbestleştirilerek yatırımların yurt dışı kaynaklarla finansmanı tercih edilmiştir. Ancak bu politika değişikliğinde esas sorun modern tekniklerle üretim yapan fabrikalar yerine tarıma ve inşaata dayalı bir politikaya geçilmesinin tercih edilmiş olmasıdır. Kısaca özetlersek; Türkiye, Marshall yardımıyla birlikte Cumhuriyet'in kuruluşundan beri gerçekleştirdiği kazanımların çoğunu bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1991), Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akalın, U. S. (2006), Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, Önsöz Basım Yayıncılık.
- Akalın, U. S. (2006b), Üç Dönem Üç Ekonomi, Önsöz Basım Yayıncılık.
- Altıparmak, A. (2002), Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:13, 35-59.
- Asiliskender, B. (2009), Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekansal Değişim, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2009, 153-169.
- Aruoba, Ç. (1982), Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 79-88.
- Avcıoğlu, D. (2017), Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Ayan, E. (2017), Tek Parti Döneminde Sınai Kalkınma Politikalarının Gelişimi: Ekonomi-Politik Bir İnceleme, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C: 18, S:2, 269-301.
- Barutçugil, İ. S. (1989), Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, İTO Yayınları, Yayın No:1989-1.
- Boratav, K. (2006), Türkiye'de Devletçilik, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2004), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, Ankara: İmge Kitabevi.
- Cem, İ. (2016), Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1969), Sanayi Sayımı 1927, Yayın No: 584
- Diñçel, İ. Y. (2021). Competition Case in the Historical Overview: 1980 Before The Turkish Economy. Journal of Current Researches on Social Sciences, 11 (1), 1-16.

- Eşiyok, B. A., (2009), Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü, Memleket Siyaset Yönetim, Cilt: 4, Sayı: 11, 2009/11, 86-131.
- Gür, B. (2006), Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar, Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi, 7(25), 201-219.
- Filiztekin, A. (2008), Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar, TÜSİAD, Yayın No: 471.
- İncekara, A. (2014), Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Kasalak, K. "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri" SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Sayı:27, ss. 65-79.
- Kıratoğlu, E. (2021). "Türk Şeker Sektöründe Uygulanan Politikalar ve Özelleştirme", İktisadi ve Mali Araştırmalar, Ed. Emine Uzunali ve Mehmet Dağ, Ekin Yayın Dağıtım.
- Korum, U. (1982), 1923-1929 Döneminde Türkiye'de Sanayii ve Sanayi Politikaları, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 63-78.
- Kuran, İ. (2020), "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları: Tarihsel Gelişim ve Kalkınma Ajansları", (Ed.F. Akın, H.Ç. Bal), Türkiye Ekonomisi Üzerine Seçme Yazılar, Ankara: A Kitap: 287-316.
- Kuruç, B. (1988), Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 569.
- Pamuk, Ş. (2014), Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sönmez, M. (1999), "75 Yılın Sanayi Politikaları", 75 Yılda Çarklardan Chiplere, Baydar, O. (Der.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1999,1-19.
- Sönmez, A. (2003), Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1974), Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1983), Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Ed. Murat Belge, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1602-1610.
- Tekeli, İ. (2013), Türkiye'de Bölge Planlamanın Öyküsü ve Beşeri Coğrafya İle İlişkisi Üzerine, Beşeri Coğrafya Dergisi, 1(1), 1-17.
- Tezel, Y. S. (2015), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu (1973), Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yenal, O. (2003), Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, İstanbul: Homer Kitabevi.

BÖLÜM VIII

İŞ ANALİZİ VE İŞ TASARIMI

Öğr. Gör. Dr. Serap ATEŐ¹⁷

¹⁷Harran Üniversitesi, Hilvan MYO, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı,
ORCID: 0000-0002-9527-5183, sates@harran.edu.tr

GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren gündeme gelen insan kaynakları yönetimi (İKY) anlayışının kurum ve kuruluşlarda, klasik personel yönetimi kavramının ötesinde daha kapsamlı ve etkili bir anlam taşıdığı görülmektedir. Bugün örgütler açısından sermaye, teknoloji ne kadar önemli bir kaynak ise, insan kaynağı da en az onlar kadar, hatta onlardan daha fazla öneme sahiptir. Çünkü işletmelerin sahip oldukları diğer tüm kaynakları harekete geçiren ve onlara anlam katan kaynak insan kaynağıdır. Dolayısıyla örgütler nasıl ki sahip oldukları kaynaklara yatırım harcamaları yapıyorsa, verim ve karlılık için sahip oldukları insan kaynağının gelişimine de yatırım yapmalı ve her türlü çabayı göstermelidir. İKY işletmelerde, kurum ve kuruluşlarda, örgütlerde, insan kaynağını her yönü ile inceleyen ve ona destek veren bir anlayıştır. Bu sebeple çok çeşitli konular İKY çatısı altında incelenmektedir. Bu konulardan biri de İKY fonksiyonlarıdır.

Çalışmada, İKY'nin temel fonksiyonlarından olan iş analizi ve iş tanımı üzerinde durulmuştur. İki bölümden oluşan çalışmada ilk olarak iş analizi irdelenmiştir. İş analizi kavramı, iş analizinin önemi ve amacı, iş analizi sürecinde takip edilen iş ve işlemler açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise iş tasarımı irdelenmiştir. İş tasarımı kavramı, iş tasarımının önemi ve amaçları ve son olarak iş tasarımı modelleri üzerinde durulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

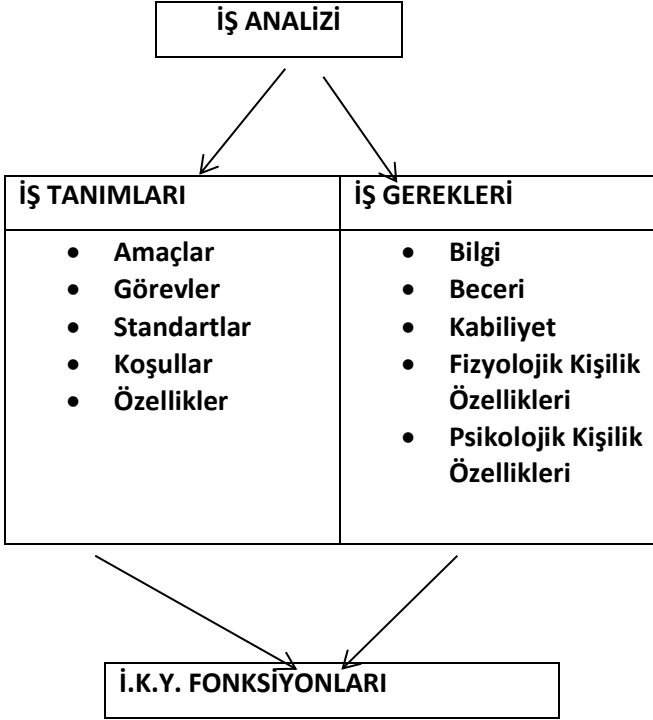
İnsan kaynakları faaliyetlerinin başarılı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesi için işletmelerde yapılan işler hakkında detaylı ve sistemli bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yapılan iş analizi neticesinde elde edilen veriler ücretlendirme, performans değerlendirme, eğitim ve geliştirme, iş gören seçimi gibi insan kaynakları işlevlerine temel teşkil etmektedir. İş analizi sürecini doğru anlayabilmek için ilk olarak kavramın incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

1.1. İş Analizi Kavramı

Örgütlerde iş analizi, yapılmakta olan işlerle ilgili bilgi toplama ve toplanan bu bilgilerin analizini kapsamaktadır. Örgütler açısından stratejik önemi olan iş analizi, İKY'nin önemli süreçlerinden birini teşkil etmektedir. İnsan kaynakları yöneticisi sahip olduğu kaynağı örgütün amaçları doğrultusunda etkili kullanacak, verim elde edebileceği programlar geliştirmelidir. Yönetici asistanı bu noktada iş analizi verilerine ihtiyaç duyacaktır. Kavramın farklı tanımlamalarını yapmak mümkündür. Kurum ve kuruluşlarda yapılan işlerin en ekonomik ve kısa sürede tamamlanması için o işi kapsayan bilgilerin sistemli bir şekilde toplanıp analiz edilmesi ya da bir kurum ya da kuruluşta yapılan işlerin nicelik, nitelik ve gerekliliklerin belirlenip bilimsel yöntemler kullanılarak etkin ve doğru bir şekilde incelenmesi sürecidir (pem360, 2016). İş analizi için sistemli bir yöntemle mesleklerin analiz edilmesi denilebilmektedir. Kavram özel anlamla kurumun temel prensiplerinin, yapısının ve süreçlerinin anlaşılması amacıyla paydaşlar arasında köprü görevi üstlenmek ve

kurumun hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan yöntemlerdir (Köklü, 2018, 122).

Şekil 1: İş Analizi İçeriği

Kaynak: Uğur, 2019, 45

Kavram, iş çözümlemesi adı altında, personel yönetiminde herhangi bir iş ile ilgili tüm bilgileri elde edebilme yöntem ve tekniği olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamda işi oluşturan görevlerin detaylı olarak incelenmesi, tanımlanması süreci ile başlayarak, ardından işin bilgi, beceri, fiziksel ve zihinsel çaba gibi gereklerinin, işin gerektirdiği sorumlulukların ve iş koşullarının tanımlanmasıyla tamamlanmaktadır (Bozkurt, ve Ergun, 2014, 120).

İş analizi kavramı kurum ve kuruluşlardaki işlerin kapsadığı görev, sorumluluk ve çalışma koşullarını tanımlamaya yönelik çabaları ve ayrıca işleri yapacak olan kişilerde bulunması gereken bilgi, beceri ve yetenekleri kapsamaktadır. Örgütler yapılan iş analizi faaliyetleri aracılığıyla, çalışanların işlevleri, yöntem ve teknikler, yararlanılan alet ve makineler, üretilen mal ve hizmetler, gereken bilgi, beceri ve yetenekler hakkında veriler elde etmektedir. (Tortop vd., 2013, 73). Örgütlerde, kurum ve kuruluşlarda iş analizi ile toplanan veriler, işin cinsini, geçen zamanı, yararlanılan iş araçlarını, malzemeleri, işin gerektirdiği yetenek, tecrübe ve sorumlulukları ve işin hangi şartlar altında gerçekleştiği gibi bilgileri kapsadığından yapılan işler bu standart özellikler açısından analiz edilir (Tunçer, 2011, 56).

Genel olarak iş analizi organizasyonlarda yapılmakta olan işler hakkında ayrıntılı bilgiler elde ederek o işlerin en küçük parçalarıyla tanımlanması ve çözümlenmesidir.

1.2. İş Analizinin Önemi ve Amaçları

İş analizi yapılmakta olan işlerin tüm yönleriyle incelenmesi, tanımlanması ve çözümlenmesi gibi bir dizi iş ve işlemleri kapsayan bir süreçtir. Organizasyonlarda tüm beşeri kaynak plan ve programları iş analizi neticesinde elde edilen bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Söz gelimi bir organizasyonda iş analizi yoksa o organizasyonda insan kaynağı ile ilişkili hiçbir işlev olması gerektiği gibi yapılmıyor demektir. Aynı şekilde iş gereklerinin, iş tanımlarının olmadığı örgütlerde çalışanların performanslarını belirlemek ve ne tür eğitim programlarına ihtiyaçlarının olduğunu saptamak ve adil bir ücretlendirme sisteminin

geliştirilmesi mümkün olmayacaktır. İş analizi çalışmaları ve ulaşılan sonuçların kullanım alanları şu şekilde sıralanmaktadır (Öge ve Karasoy, 2018, 33):

- Çalışanların maaş ve ücretlerinin tespit edilmesinde,
- Çalışanların sergiledikleri performanslarının belirlenmesinde,
- Çalışanları kapsayan parasal özendirme stratejilerinin belirlenmesinde,
- Çalışan belirleme testlerinin hazırlanmasında,
- Çalışanlara yönelik, terfi, transfer ya da rotasyon gibi uygulamalarda karar verilmesinde,
- İş dizaynı ve iş zenginleştirilmesi çalışmalarında,
- Performans standartlarının oluşturulmasında,
- İşe dönük sorumlulukların ve yetkinin netleştirilmesinde,
- Toplu pazarlık amaçlı görüşmelerde,
- İşveren ve işgören arasında yaşanacak çatışmaların çözüme kavuşturulmasında,
- Eğitim plan ve programlarının oluşturulmasında,
- İşe yeni alınanların uyum süreci çalışmalarında,
- İş güvenliği ile ilgili kriterlerin neler olduğunun belirlenmesinde.

Teknoloji alanında yaşanan değişim iş örgütlerindeki iş gereklerini de değiştirmektedir. Örgütlerin yapısına uygun iş analizleri için iş analizi ve iş gücü analizleri güncel ve net olmayan bilgilerden arındırılmış olması gerekmektedir. Günümüzde güçlü bir insan kaynağı aracı

durumunda olan iş analizleri organizyonel amaçları kapsayan birçok bilgiye ulaşmayı sağlamaktadır. İş analizlerinden beklenen amaçlar şu şekilde sıralanabilir (Sabuncuoğlu, 2013, 61):

- Organizasyonda gelecekte ihtiyaç duyulacak insan kaynağını ve özelliklerini belirlemek,
- Organizasyonlarda işe alma kriterlerinin neler olduğunun tespit etmek,
- Organizasyonlarda iş görenlerin şimdi ya da gelecekte ihtiyaç duyabileceği eğitim ihtiyacını belirlemek,
- Performans ölçüm sisteminin temelini teşkil eden iş bilgisini oluşturmak,
- Organizasyonda yapılmakta olan işlerin ve pozisyonların gerektirdiği bilgilerin neler olduğunun belirlenmesi ve buralarda çalışan kişilerin kariyer planlamasına destek vermek,
- İş örgütlerinde yapılmakta olan işler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde işlerliğini sağlamak,
- Performans değerlendirme ve ücret politikaları süreç gelişimine destek olmak,
- İş ve işçiyi kapsayan yasal düzenlemelere yönelik veri sağlamaktır.

Organizasyonlarda yapılan tüm çalışmalar örgütün amaç ve hedeflerine dönüktür. Bu açıdan iş analizi sürecinde takip edilen iş ve işlemlerde örgütün amaç ve hedeflerine katkı sağlamaktadır. İş analizi neticesinde ulaşılan veriler, örgüt çalışanlarının davranışlarının değerlendirilmesine destek olur. Bu açıdan iş analizi çalışmaları örgütlerin belirledikleri

stratejilere ulaşmalarını sağlayan kilit noktalarındandır. Yapılmakta olan işleri ve bu işleri yapan kişilerin sahip olması gereken özelliklere dönük bilgiler sunar. İş analizi çalışmaları aynı zaman da işlerin nasıl yapılması gerektiğine yönelik sistematik bilgiler ve buna yönelik standartlar belirler (Çelikten, 2005, 129).

İş analizi organizasyonlarda yapılmakta olan işler ile ilgili ve işi yapan iş görenlerle ilgili bilgiler sunmakta ve aynı zaman da çalışanların mevcut zamanda ve gelecekte ihtiyaç duyacakları eğitim programları, standart prosedürler ve performans değerlendirme noktasında katkı sağlayan bir süreçtir.

1.3. İş Analizi Süreci

İşletmelerde yönetimin temel hedeflerinden biri verimlilik ve kâr sağlamaktır. Bu amaca ulaşabilmenin en etkili yollarından biri de insan kaynağının ihtiyaçlarının neler olduğunu iyi tahlil etmek ve onların refahlarını üst düzeyde sağlayabilmektir. Yönetim insan kaynağının yetenekleri doğrultusunda, bir işi en hızlı ve en verimli olarak yapabilmesi için geliştirilmesi, eğitilmesi, hem iş görenin hem de yönetimin öncelikleri arasında bulunmalıdır. İşletmenin amaçlarını elde edebilmesi için yapılmakta olan işlerdeki aksaklıklar, işletmeyi amaçlarından hem uzaklaştırır hem de işletmenin varlığını devam ettirmesine engel teşkil eder (Pelit ve Gökçe, 2009, 20).

İş analizi oldukça zaman alıcı, güç ve dikkat edilmesi gereken bir süreçtir. Çünkü iş analizinde toplanacak bilgilerin gerçekçi ve doğru bilgiler olması için dikkat ve özen gösterilmesi gerekmektedir. Bir önceki başlıkta değinildiği gibi iş analizi bilgileri birçok insan kaynağı uygulamasına veri teşkil etmektedir. İş analizi süreci üç ana başlık altında incelenebilmektedir.

- Hazırlık Çalışmaları,
- Bilgilerin Toplanması,
- İş Tanımı ve İş Gereklilerinin Oluşturulmasıdır.

Şekil 2'de iş analizi sürecine dair takip edilen iş ve işlemlerin sırası ifade edilmektedir. Hazırlık aşaması ile başlayan süreç toplanacak bilgilerin derlenmesi, uygulanacak yöntemin belirlenmesi, verilerin toplanması ve iş tanımlarının ve iş gereklilerinin belirlenmesi ile tamamlanmaktadır.

Şekil 2: İş Analizi Süreci

Kaynak: Çavuş, 2005, 9

İş analizi sürecinde ön yargıdan uzak, bilimsellik, tarafsızlık, doğruluk ve özen gibi ilkelere uyulması önemlidir. Bu ilkelere uyulduğu takdirde iş analizi başarılı sonuçlara ulaşacaktır.

1.3.1. Hazırlık Aşaması

İş analizi hazırlık aşamasında kurum ya da işletme amaçları, hedefleri ve yapısı bakımından ayrıntılı olarak incelenir. Ardından işler kimler tarafından yürütülecek, hangi işlerin neden analiz edileceği gibi düzenlemeler tamamlanır. Genel olarak bu aşamada analiz amacının ne olduğu ve bilgilerin hangi yöntemler kullanılarak yapılacağı gibi konular üzerinde durulur.

1.3.2.1. İş Analizini Yapacak Olanların Belirlenmesi

İş analizi başarısı ile analistlerin başarısı doğru orantılıdır. Bu analizler küçük işletmelerde personel yöneticileri, büyük işletmelerde ise çok sayıda analist tarafından yapılmaktadır. Analistler işletmenin içinden ya da dışından seçilebilmekte hatta bu kişilerle işletme içinde bir birim kurma yolu da tercih edilebilmektedir. Analizler sık yapılmakta ise eğer, bu süreçte birim oluşturulmasında fayda vardır. İşletme dışından konu ile ilgili uzman bir kuruluş veya danışmanda destek alınabileceği gibi söz konusu kuruluş veya uzmandan yardım talep edilmeksizin işletme içinde deneyimli kişi ya da kişiler sürece dâhil edilerek analiz yapılabilmektedir. Bu süreçte en çok tercih edilen uygulama işletme içinde bir birim oluşturup dışarıdan bir kuruluştan veya uzmandan destek alınmasıdır. Çünkü işletmeyi iyi tanıyan çalışanların ve konu ile ilgili uzman olan kişilerin aynı süreçte yer almaları daha doğru verilere ulaşılabilmesi bakımından faydalı olacaktır (Akgeyik, 2018, 64). İş

analizini yapacak kişilerin seçimi ve eğitimi önemli bir süreçtir. Analizcilerin taşınması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir (Güney, 2019, 90):

- Analiz amaçlı toplanan tüm bilgilerin eksiksiz ve doğru şekilde toplanması ve tarafsız olarak değerlendirilmesi,
- İş analizi yapılacak olan kişilere, kuruma ve olaylara ön yargılardan uzak davranabilmeleri,
- Analizi yapacak olan kişilerin alanlarında uzman kişiler olmaları,
- Analizcilerin gözlem yapma ve soru sorma gibi konularda uzman kişiler olmaları,
- İş analizi için önemli konuları ve detayları gözden kaçırmamaları,
- Analizi yapacak olanların uyumlu ve sabırlı davranmaları,
- İş birliği içinde hareket etmeye dikkat etmeleri,
- Dış görüşlerine dikkat etmeleri,
- Analizi yapacak olanların kendilerine güvenmeleri,
- Dili kullanabilme konusunda beceri sahibi olmaları,
- Plan yapıp uygulamayabilmeleri,
- Analizi yapan kişilerin rapor yazma becerisine sahip olmaları gerekmektedir.

Kurum ve kuruluşlarda iş analizini yapacak olan kişilerin sayısı gelişmiş güzel belirlenmez, analizi yapacak olanların sayısını belirlerken dikkate alınması gereken formül bulunmaktadır. Bu formül şu şekildedir (Bingöl, 1990, 38). İş Analizi yapacak kişi sayısı (A)= Görüşme

Yapacak Kişi Sayısı (I) / Analizcinin günlük yapacağı ortalama görüşme sayısı x görüşme devam süresi. Örneğin bir kurumda 480 kişi ile görüşme yapılacağını düşünelim. Analizi yapacak olan kişinin ortalama 30 dakikada 8 kişi ile görüşme yapacaksa, kaç analizeciye ihtiyaç duyulacağı şu şekilde hesaplanabilir:

$$480 / 8 \times 30 = 2$$

Analizci sayısı önemlidir, çünkü analizci sayısı analizin başarısı ile ilişkilidir. Analizci sayısı yetersiz ise kişi başı düşen iş gören sayısı fazla olacaktır ve bu durum bazı önemli noktaların gözden kaçmasına neden olabilir. Sayının fazla olması ise analistler tarafından sorulan soruların çok olması nedeniyle bir müddet sonra bu sorgulamada çalışanlarda bıkkınlık oluşturacaktır ve analiz amaca ulaşamayacaktır.

1.3.1.2. Bilgi Toplama Aşaması

Bilgi toplama aşaması analiz için gerekli olan belgelerin ve bilgilerin toplandığı önemli bir aşamadır. Çünkü analizin başarıyı ulaşmasında bu belgeler ve bilgiler önemlidir. Bu bilgilerin toplanması için gerekli yöntemlerin belirlenmesi analizin başarıya ulaşması ile ilişkilidir. Bilgi toplama aşamasında yararlanılacak olan birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

- Gözlem,
- Görüşme,
- Anket Yöntemi.

Sayılan bu yöntemlerin analizciye ve iş analizi sürecinde farklı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu yöntemler kısa kısa şu şekilde açıklanabilir (Güngör, 2007, Uğur, 2009, Güney, 2019)

1.3.1.2.1. Gözlem Yöntemi

Bu yöntemle analizci işletmede işini yapan kişileri gözlemler. Bu gözlemler neticesinde kullanılan araç gerecin neler olduğu, iş ile ilgili şartlar, iş tehlikeleri ve işin süresi hakkında bilgi toplamaktadır. Gözlem yöntemi kullanılırken elde edilen sonuçlar somut ve genel bilgilerdir, işin gerektirdiği bilgi, beceri gibi soyut konularda analiz yapan kişinin bilgi sahibi olması mümkün değildir. Gözlem yönteminin tek başına kullanılmaktansa diğer yöntemlerin tamamlayıcısı şeklinde tercih edilmesi faydalı olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise iş görenin yaptığı işi olduğundan fazla abartılı gösterme gayretidir. Sonuçların başarılı olması için analiz süreci işi yapan kişilere anlatılmalıdır.

1.3.1.2.2. Görüşme (Mülakat) Yöntemi

Görüşme yöntemi iş analizi sürecinde en sık tercih edilen yöntemlerden biridir. Analizci iş ile ilgili tüm soyut ve somut bilgileri bizzat işi yapan kişi ile görüşüp konuşarak elde etmesi nedeniyle yararlı ve etkili bir yöntemdir. Bu yöntemde üç farklı kullanım söz konusudur. Bu tekniklerden ilki bireysel görüşmedir. Bireysel görüşmede analizi yapan kişi daha önceden hazırladığı soruları iş görene yönelterek, iş görenden gelen cevapları not alır. Bu teknik zaman almakta ve maliyetlidir. Bu durumun önüne geçebilmek için iş gören grup

görüşmeleri yapılır. Analizi yapacak olan kişi bu iki teknik dışında iş görenin ilk amiri ile görüşmeyi tercih edebilir. Bu yöntemde başarı analizi yapacak olan kişinin görüşme teknikleri konusunda bilgi sahibi olması ile yakın ilişkilidir. Analistin, iş görenin anlamadığı noktalara açıklık getirmesi, iş görenle dostça ilişkiler oluşturarak güven vermesi ve analizin yararları konusunda iş göreni ikna etmesi gerekmektedir.

1.3.1.2.3. Anket Yöntemi

Anket yöntemi iş analizi için en çok tercih edilen yöntemdir. Analist, yapılan işe yönelik önceden hazırlanmış soru formlarını çalışanlara vererek sorulara cevap verilmesini ister. Bu soru formları hem çalışanlara hem de amirlere verilerek sorulara cevap verilmesi istenir. Soru formlarında iş gören nitelikleri, yapılan işte olması gereken bilgiler, işin unsurları, çalışma koşulları gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Anket sorularının geçerliliğinin güvenilirliğinin test edilmiş olması gerekmektedir. Anketler tamamlandıktan sonra elde edilen sonuçlara göre yorumlar yapılmaktadır. Anket yönteminde dikkat edilmesi gereken önemli noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- Uygulanacak anketler iş analizi için gereken bilgileri içermelidir.
- Anketler farklı anlaşmalara yol açıcı nitelikte olmayacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Anket sorularında dil, anlaşılır ve sade olmalıdır.
- Anket sorularının cevaplandırılmasına yönelik açıklama bulunmalıdır.

- Anket sorularında açık uçlu sorulara yer verilmelidir. Açık uçlu soruların varlığı işin yapılması konusunda sağlıklı bilgiler sunacaktır.
- Anket sorularının çok uzun olmamasına dikkat edilmelidir. Soruların çok uzun olması bir müddet sonra cevaplayan kişilerin sıkılmasına ve gelişigüzel cevaplamasına neden olabilir.

İş analizi sürecinde yararlanılan anket yönteminde başarı elde edilebilmesi için hem anketi hazırlayanların bu anketi ne amaçla hazırladıkları hem de bu ankete cevap verenlerin neden bu anketleri cevapladıkları konularında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Analizin Uygulanması Süreci

Yapılan hazırlık çalışmalarının ardından işletme hakkında yeterli bilgi ve belgeye sahip olan analistler süreci başlatmak için insan kaynakları yöneticisi ile iletişime geçerler. Organizasyon şeması dikkate alınarak çalışma planı oluşturulur. Analizin belli bir departmanı mı yoksa işletmenin tamamını mı kapsayacağı belirlenir. Analiz edilecek işlerin belirlenmesinin ardından, üretim sürecini aksatmayacak şekilde iş görenlerden ve yöneticilerden randevular alınır. Süreçte hangi yöntem kullanılarak bilgi toplanacaksa uygulanmaya başlanır (Akgeyik vd., 2018, 76).

İş analizi süreçlerinin masraflı ve zaman alıcı olmasından dolayı çok sık başvurulan bir teknik değildir. Fakat geciktirilen ya da zamanında yapılmayan analizler işletmelerde sorun çıkarabilir. Dolayısıyla

işletmelerde analiz çalışmaları ihmal edilmemeli ve belirli dönemlerde yapılmalıdır. Yapılan son analizden epey bir zaman geçmişse daha önce elde edilen belgeler ve bilgiler eskiyip günü geçmiş gazete durumunda olacağı unutulmamalıdır (Sabuncuoğlu, 2013: 70). İş analizi için yeni bir süreç başlatılmalı ve değişiklik gösteren işler gözden geçirilmelidir.

İş analizi uygulama sürecinde hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın analizcilerin alan çalışması aşamasında dikkat etmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir (Tunçer, 2011, 66-67):

- Analizi yapacak olan kişi kendinin iş görene tanıtılmalı, orada bulunma amacını anlatmalıdır. Analiz başlamadan önce yöneticiler personele iş analizinin amaçlarını, uygulanacak yöntemi anlatmalı ve iş analizi sonuçlarının personeli etkilemeyeceği noktasında bilgi vermelidir.
- Analizi yapılan işe, iş görene yakın ve içten ilgi gösterilmelidir. Aksi takdirde iş görende güvensizlik ortaya çıkabilir ve iş gören bilgi paylaşımından kaçınabilir.
- Analizi yapan kişi iş görene işini nasıl yapması gerektiğini anlatmamalıdır. Çünkü her iş gören yaptığı işin uzmanıdır. Analizcinin yapması gereken personelden bilgi almak ve aldığı bilgileri derlemektir.
- Analiz yapılırken iş görenin anlayacağı bir dilde konuşulmasına dikkat edilmelidir. Analizi yapan kişi ön hazırlığın ardından iş ile ilgili bilgi edinmelidir. Eğer iş gören iş ile ilgili bilgi sahibi olduğunu düşündüğü biriyle görüşürse süreç daha sağlıklı sonuçlanacaktır.

- Analiz sürecinde işi yapan ve iş birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Personel iş ile ilgili bilgi sağlanan bir kaynaktır. Bu noktada personeli değil, onun yaptığı işi ve gereken personel nitelikleri belirlenmelidir.
- İş analizi sürecinde programın amaçları dikkate alınarak işi analiz etmelidir. Bu noktada amaç personelin tüm hareketleri değil, iş için gerekli bilgi ve beceriler üzerine dikkat çekilmelidir.
- İş analizi sürecinde bir personelden edinilen bilgiler aynı işi yapan başka kişilere sorularak doğrulattırılması gerekmektedir. Bu sayede analizi yapan ek bilgilere ulaşabilir ve çelişki ve aykırı olan noktaları keşfedebilir.

Yapılan saha çalışmalarının ardından elde edilen veriler dikkatle gözden geçirilmeli ve olası eksiklikler belirlenmelidir. Eksik ya da anlaşılmayan noktalar olduğunda tekrar bilgi toplanmalı ve üstü kapalı olan hususlar açıklığa kavuşturulmalıdır.

1.4. İş Analizi Neticesinde Elde Edilen Verilerin Kullanım Alanları

İş analizi ile elde edilen veriler örgütlerde tüm insan kaynakları uygulamalarına yönelik veri sunmaktadır. İş analizi çıktılarının insan kaynakları programları ile olan ilişkileri şu şekilde sıralanmaktadır (Öge, 2017, 105-107):

➤ *İş gören Seçimi*

Organizasyonlarda işe alınan kişilerle işin gerekleri arasında uyum olması önemlidir. İşini etkin olarak yerine getirecek kişilerde aranacak bilgi beceri ve yetenekler ile yapılacak olan işlerin özellikleri iş analizi ile belirlenecektir.

➤ *İş gören Performans Değerleme*

Performans önceden belirlenmiş hedefe ulaşım derecesinin ölçümü (Sözen, 2005, 113) ya da belirli amaç için yapılan planlar doğrultusunda varılan noktayı nicel ve nitel taraflarıyla ortaya koyan kavramdır (Halis ve Tekinkuş, 2013, 228). Örgütlerde yapılan performans değerlendirme işlemleri önceden belirlenmiş olan performans standartları ile ilgilidir. Performans değerlendirme neticesinde ortaya koyulanlar başarılı olanların ödüllendirilmesi, başarısız olanların ise cezalandırılması gerektiğine yönelik yazılı gerekçe oluşturmak amacıyla çalışanların işinin ne kadar başarılı yaptığı ile ilgili olması önemlidir. Performans standartları anlaşılır, gerçekçi, kesin ve yapılan işi ile ilgili olması gerekmektedir. Bu standartları sunan veriler iş analizi neticesinde elde edilmektedir.

➤ *İş Değerleme Çalışmaları*

İş değerlendirme kavramı ile örgütte adil bir ücret sisteminin geliştirilmesi için işlerin nispi parasal önemini ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Diğer bir ifade ile iş görenin maaş ve ücret politikalarının belirlenmesi için işlerin önem ve güçlük dereceleri doğrultusunda nispi olarak yapılan iş değerlendirme çalışmalarında ihtiyaç duyulan verileri

sağlamaktadır. Çünkü örgütte ödeme yapısının adil olmaması iş görenlerin örgütten ayrılmalarına sebep olacaktır.

➤ *Eğitim ve Geliştirme Programları*

İşe alınan tüm personel zamanla yerine getirdikleri görevler ile ilgili eğitime ve geliştirme faaliyetlerine ihtiyaç duyacaklardır. Örgütlerde eğitim faaliyetlerinin belirlenmesi noktasında iş analizi verileri oldukça faydalıdır.

➤ *Kariyer Planlama Programları*

Kariyer planlama çalışmaları, iş gören beceri ve beklentileri ile örgütte hali hazırda olan ya da olması muhtemel kariyer fırsatlarını uyumlaştırmayı kapsamaktadır.

➤ *Örgütlerde İş Güvenliği ve İş gören Sağlığı*

İş örgütlerindeki iş görenlerin sağlığına zararı olan ve iş görenlere tehlike yaratabilecek faktörlerin belirlenmesinde iş analizleri neticesinde elde edilen verilerin önemi büyüktür. İş analizleri bu durumları önceden ayrıntılı bir şekilde inceleyerek gerekli önlemlerin alınmasında ihtiyaç duyulan verileri sağlayan bir süreçtir.

➤ *Örgütlerde Beşeri Kaynak Planlaması*

Örgütsel yapının oluşturulmasının ardından, işleri yapacak olan iş görenlerin sahip olması gereken nitelik, özellikler ve yetenekler belirlenir. Planlamacılar, örgütün ihtiyaç duyacağı iş görenleri dinamik

bir çevrede analiz ederler ve örgütsel değişime uyumlu faaliyetler geliştirirler. Bu süreçte iş analizi verileri önemlidir.

➤ Örgütlerde İş Dizaynı

İş dizaynı ve iş analizi birbirleriyle ilişkili olan iki kavramdır. Daha etkin ve verimli olabilmek adına örgütün çoğu kez iş dizaynını dikkate alması gerekebilir. Bu şekilde örgütteki işlerin yapılırken çalışanlara çok daha fazla iş tatmini yaratacak şekle dönüşmesi mümkün olur. İş dizayn edilmeden önce hali hazırdaki işler hakkında bilgi sahibi olunmalıdır. Bu da iş analizi ile mümkün olmaktadır.

2..İŞ TASARIMI

İş hayatında söz konusu olan değişim ve gelişimin, beraberinde getirdiği rekabet, yenedünyanın beklentilerinin değişmesi, işlerin tasarımını da geleneksel bakış açısından farklı olarak yaklaşılmasını zorunlu kılmıştır. Bilgi odaklı ve dinamik olan bu yeni bakış açısı çalışan sorumluluğu, bilgi oluşturma ve bilgi kullanımını esas almaktadır. Çalışmanın bu başlığında iş tasarımı kavramı, iş tasarımının amaçları ve iş tasarımı yöntemleri açıklanmıştır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

İş tasarımı, verimliliğin artırılması amacıyla organizasyonlarda yapılmakta olan işlerin yapı ve niteliklerinin değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Kavram iş ve insan unsurunun en uygun şekilde birleştirilmesini öngörmektedir. Bu noktadan hareketle iş doyumu ve performansın artırılması amaçlanmaktadır. İş tasarımı sürecinde

örgütün ihtiyaçları kadar iş görenlerin de hem kişisel hem de toplumsal ihtiyaçları dikkate alınmakta ve işlerin yöntem, içerik ve ilişkilerinin belirlenmesi dikkate alınmaktadır. İş tasarımı kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (Ardıç ve Özdemir, 2018, 86). İş görenlerin içsel tatminlerinin yükseltilebilmesi amacıyla yönetimin uyguladığı çalışmalardır. İş görenlerin becerilerini ve bilgilerini tam manasıyla kullanacakları bir sorumluluğa sahip olmalarına imkan verecek esneklik, motivasyon ve bağlılık sağlanmasıdır. Farklı bir anlatımla iş tasarımı sorumlulukların, görevlerin ve işlerin verimli bir iş birimi şeklinde organize edilmesi veya ortak sorumluluk ve görevleri olan birbirine benzeyen pozisyonların gruplandırılması şeklinde ifade edilebilir. Başka bir tanımda iş tasarımı yapılmakta olan işlerin içerik ve aralarındaki ilişkilerin belirlendiği bir süreç işin yapılış sırasının ve içeriğinin o işi yapanları rahatlatacak şekilde değiştirilmesidir (Güney, 2019, 103).

Yapılan tanımlardan hareketle iş tasarımı iş görende moral, motivasyon ve verimini yükseltmek amacıyla işlerin içeriğinde değişiklikler yapma ve iş biçimi ya da türünü değiştirme faaliyetleridir.

2.2. İş Tasarımının Önemi ve Amaçları

İş tasarımı işin tekniği ve insani tarafıyla insan kaynakları yönetimi sistemi içerisinde kurumlar açısından faydalı uygulamalardandır. Süreçte iş tasarımı yararları şu şekilde sıralanabilir (Ardıç ve Özdemir, 2018, 87-88):

- İş yapan iş gören ve onun sergilediği performans arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu sebeple iş gören motivasyonunun fark ortaya koyabileceği işlerde iş tasarımı performansı olumlu etkileyebilir.
- Sistemli ve gerçekçi bir şekilde yapılabilen iş dizaynı devamsızlığı ve işgücü devir oranını azaltması nedeniyle maliyetlerin düşmesini sağlamaktadır.
- Yapılmakta olan işlerin belli bir takım özellikleri iş görenleri diğer çalışanlara kıyasla daha fazla tatmin etmektedir. Bu sebeple işin hangi özelliklerinin o işin “iyi” bir iş olarak düşünülmesini sağladığını tespit edilmesi önemlidir. Bu da iş tatminine olumlu katkı sağlayacaktır.
- Yapılan iş tasarımı çalışmaları iş görenlerin fiziksel ve zihinsel sağlığını etkileyebilir. Sırt, bacak ağrısı, işitme kaybı, kan basıncı, kalp rahatsızlıkları gibi problemlerin iş tasarımı ile ilişkili olduğu yönünde bulgular vardır.

İş tasarımı iş ve yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik süreçleri kapsamaktadır. Buradan hareketle işletmenin çalışanlara yönelik sosyal sorumluluğu üstlenmesine ve yerine getirmesine de destek olmaktadır. Yöntem aynı zamanda bireysel bağlılığın ve aidiyetin artmasına, iş gören beklentileri ve örgütsel yaşam arasında ahenk sağlanmasına katkı sunar.

2.3. İş Tasarımı Teknikleri

İş tasarımının temel amacı, iş görenler için kurumun iş akışıyla etkin ve uyumlu olduğu süreçler yaratmaktır. İş tasarımı yöntemleri uygulanırken stratejik davranmakta yarar vardır. Bu şekilde iş tasarımcısı işin amacını, işi yapmada ihtiyaç duyulan görevleri, bu görevlerin kapsamını, araç ve gereçleri, makineleri çalışanın işe katılımını, iş yapılırken takip edilecek yöntemleri belirlemektedir. İş tasarımında kullanılan teknikler şu şekilde sıralanabilir (Tortop vd, 2013, 77-79, Güney, 2019, 107-111, Ardıç ve Özdemir, 2018, 94-98):

2.3.1. İş Basitleştirme

Belli bir işi oluşturan hareketler incelenip, gereksiz görülenlerin ayıklanması, bazı hareketlerin birleştirilmesi, sıralarının yer değiştirilmesi ve bu hareketlerin daha kısa sürede yapılmasının sağlanması gibi süreçleri kapsamaktadır. İş basitleştirme aşamaları şu şekilde sıralanabilir (Güney, 2019,107):

- Hangi işin basitleştirileceğinin belirlenmesi,
- Süreçte gereken tüm bilgilerin derlenmesi,
- Süreçte takip edilecek planın belirlenmesi,
- Sorular sorarak tüm detayın incelenmesi,
- Belirlenen ve uygulanacak yöntemin geliştirilmesi,
- Belirlenen yöntemin uygulanmaya alınması ve sonuçlarının kontrol edilmesi.

Aşamalar titizlikle takip edildiğinde iş basitleştirme süreci tamamlanır ve iş görenini verimi artar. İşin çok basit hale gelmesi nedeniyle iş görenler hatasız iş yapar. Yöntem işin sadece birkaç işlevden ibaret olan en küçük parçalara ayrılmasını sağlamaktadır. Bu sayede iş basitleşmiş olduğundan uzun müddetli eğitimlere gerek kalmaksızın iş herkes tarafından yapılacaktır. Fakat sürekli tekrar edilen işlerin iş gören üzerinde bıkkınlığa sebep olması sebebiyle fazla tercih edilmemektedir. Diğer taraftan basit işlerde iş gören katkısına ihtiyaç duyulmadığından iş gören kendisini geliştirmeye eğilimli olmayacaktır. İş gören farklı bir işte çalıştırılmak istendiğinde ise gerekli nitelikleri olmadığından problemler ortaya çıkmaktadır. İş basitleştirmede iş gören işin sadece bir parçasını yapıyor olması nedeniyle işin tamamını görememekte ve söz konusu iş görenler için çok bir anlam taşımamaktadır. Bu durum ise işe ve kuruma olan bağlılığı azaltmaktadır.

2.3.2. İş Rotasyonu

İş rotasyonu yöntemi ile devamlı ve tek yönlü aynı rutin işi yapanları can sıkıntısından ve monotonluktan kurtarmak ve bu şekilde tatmin, verimlilik ve yeterliliği artırmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde iş görenlere beceri, bilgi ve yeteneklerinin imkân verdiği ölçüde farklı işler yaptırılır. Yöntemde işin niteliği ve boyutları dikkate alınarak farklı bir yapılandırma söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile işe dönük amaçlar, faaliyetler ve görevler arasındaki ilişkide farklılaşma bulunmamaktadır. Yöntemde birden çok iş bulunmaktadır. İş rotasyonu ile bazı işlerin iş görenlerde ortaya çıkardığı problemleri ortadan kaldırmak için iş görenlerin diğer iş görenlerle iş değiştirmesi

sağlanmaktadır. Aşırı dikkat ve tekrarın söz konusu olduğu işlerde bu yöntem faydalıdır.

İş basitleştirmenin ardından iş görenlerin diğer iş yapmaları iş rotasyonu kapsamındadır. İş görenler parçalara ayrılmış işleri yaptıklarında işin bütününe tanıklık etmiş olur ki bu durum onların işlerinden tatmin ve mutlu olmalarını sağlar. Söz gelimi bir otomobil üretim merkezinde çalışan bir iş göreninin bir müddet boya departmanında ardından lastik takma departmanında görevlendirilmiş olması gibi. Yöntemin diğer bir faydası ise, iş görenin işin tamamını görmüş olması ve kurumdaki diğer iş görenleri ve kurumu tanımış olmasıdır. İş gören farklı işlerde çalışır ve uzmanlaşma ortaya çıkar. Bu durum da çalışanların kuruma ve işe olan bağlılıklarını olumlu yönde etkiler. Diğer taraftan yöntem maliyetli olabilir. Çünkü yeni bir işe başlayan iş gören acemilik yaşayabilir ki bu da maliyet ve zaman kaybı demektir. Yine de yöntem iş görenleri can sıkıntısı ve monotonluktan uzak tutması nedeniyle organizasyonlarda tercih edilen bir yöntem olmaya devam etmektedir.

2.3.2. İş Genişletme

İş genişletme, iş basitleştirmenin aksine yani farklı birkaç işin bir araya getirildiği, işin yatay olarak çeşitlendirildiği bir yöntemdir. Esas kriter iş görenin sorumlu olduğu iş sayısıdır. Söz gelimi muhasebe departmanında çalışmakta olan bir iş görenin satın alma departmanında da çalışması gibi. İş genişletme çalışanın daha çeşitli ve çok sayıda işi yapabilmesine imkân tanıyarak işin tekrar düzenlenmesiyle yapılacak

işlerin sayısının fazlaştırılmasıdır. Yöntem sayesinde görevi ve sorumluluğu artan iş görenin kişisel ve sosyal ihtiyaçlarını daha rahat gidermesini ve motive olmasını sağlamaktadır. Yöntem aynı zamanda iş görenleri yalnız tek bir işte uzmanlaşmasının yerine daha fazla işi yapmasına imkân tanır. İş genişletme bir işin görev sayısını ve bu adı geçen görevlerin tekrar edilme sıklığını tanımlamaktadır. Yöntem yatay düzeyde sorumluluğu artırırken işin yapılış zamanının uzamasına, yerleşim yerinde ve teknolojik yapı da bazı değişiklikleri gerektirebilir.

İş genişletme yöntemi motivasyon kuramlarından çift etmenler kuramı ile ilişkilidir. Şöyle ki bir otomobil üretim merkezinde çalışan iş görenler üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları, beş işlemde ibaret işleri yapanların üç ya da dört işlemde ibaret işi yapanlara göre daha az sıkıldıklarını ortaya koymuştur. Bu durumun sebebi çalışanların daha fazla iş yapmalarının onların meşgul etmesidir. Aynı zamanda iş ve iş çevresi ile ilgili monotonluğun, devamsızlığın ve işten ayrılmaların azaldığı görülmüştür. İş görenler bu yöntemle yaptıkları işi ilginç ve daha zevkli yapmakta işe dönük yabancılaşmalar ortadan kalkmaktadır. Birden çok görevi olan iş görenleri yetenekleri hem çeşitlenmekte hem de gelişmektedir.

Yöntemin tüm bu avantajlarına rağmen çalışma yaşamında iş görenler tarafından çok sıcak bakılmayan bir yöntem olduğu dikkati çekmektedir. Çünkü iş görenlerin karşısına yeni ve basitleştirilmiş işler çıkmaktadır. Bu da çalışanın eski hızını kaybetmesine ve dolayısıyla verimine olumsuz etki etmektedir.

2.3.3. İş Zenginleştirme

İş zenginleştirme yöntemi iş genişletme ile karşılaştırıldığında daha ayrıntılı olduğu görülür. İş genişletme de birbirine benzer birçok görevin sürece dâhil edildiği ve işlerin yapısal açıdan daha geniş ve büyük hale geldiği görülürken, iş zenginleştirme ise işlerin iş görenlerin kişisel gelişimlerine imkân veren değişikliklere uğradığı dikkati çekmektedir. İş zenginleştirme iş görene, ortaya koyulan işin kalitesinden sorumlu olmakla birlikte, çalışma hızını belirleme, çalışma yöntemini belirleme, kullanılan araç, gereç ve malzeme seçme imkânlarını tanımaktadır. Yöntem iş tasarımı sürecinde karşılaşılan olumsuz durumları düzeltmek amaçlı çalışmaları kapsamaktadır. En temel amaç iş görenlerin işlerini sahiplenmeleri ve severek yapmalarını sağlamaktır. Yapılmakta olan işlerin istekli ve arzulu yapılması amacıyla yeni güdüleyici hususları içermektedir. Faaliyet alanları dikey yönlü gelişimi esas almakta ve iş görenlerin yaptıkları iş ile ilgili detaylı planlar yapma, karar verme ve kontrol etme imkânlarını sağlamaktadır. İş zenginleştirme yöntemi ile işin tabiatında yapılan değişiklikler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yapılan işin görev çeşidinin artırılması,
- İş dönük yeni bilgilere ulaşılması,
- İş performanslarını kapsayan geri bildirimlere hızlıca ulaşılması,
- İş görenlerin işin yöntem ve çizelgelerinin kapsayan konularda denetim hakkına sahip olması,
- İş görenlerin iletişim kaynaklarına hızlıca ulaşabilmesi,

- İş görenlerin kendi yaptıkları işlerin sonuçlarından sorumlu tutulmaları.

İş zenginleştirme yöntemi, bir iş tasarımı olarak düşünülse de iş görenlerin yetenek, bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi sürecinde önemli katkılarının olduğu görülmüş ve bir kariyer yönetim aracı olarak değerlendirilmektedir. İş zenginleştirme yönteminin yararları şu şekilde sıralanabilir:

- Çalışanlar kurumlarda can sıkıcı ve monoton olan işlerden kurtulurlar.
- Çalışanlar iş ile ilgili olan yeni bilgilere ulaşırlar.
- Çalışanlar kendi yaptıkları işlerle ilgili sorumluluk alırlar.
- Çalışanlar kendi yaptıkları işle ilgili denetim sahibi olurlar.
- Çalışanlar kaliteli işleri kolaylıkla yaptıklarından işlerinde rahat yükselebilirler.
- Çalışanlar kendi işlerinde yetkili olduklarından yetki kullanmada kendilerini baskı altında hissetmezler.
- Çalışanlardan yaptıkları işle ilgili yeni yetenek, bilgi ve beceri beklenmesinden dolayı uzmanlaşırlar.

İş zenginleştirme yöntemi örneğin, bir dikiş atölyesinde görevli olan terzinin ilk etapta yalnızca kendisine verilen siparişi dikmesi iken daha sonra dikilecek kıyafetin kumaşına, rengine, ipine vs. karar verme görevlerini de alması bir iş zenginleştirme olarak değerlendirilebilir. İş yapan kişi için daha motive eden ve anlamlı olmasını sağlayan çabaları kapsamaktadır.

2.3.4. İş Karakteristikleri

Bir iş tasarımı yöntemi olmasının yanında motivasyon kuramları ile de ilişkili bir modeldir. Beş önemli niteliği ön plana çıkarmaktadır. Bu nitelikler şu şekilde sıralanabilir:

- **Yetenek Çeşidi:** Yapılan işlerin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için gerekli olan faaliyetleri ifade etmektedir.
- **Görev Tanımı:** Baştan itibaren takip edilen ve çıktı ile neticelenen işin bir parçası ya da tamamını ifade etmektedir.
- **Görevin Önemi:** İşin anlamına etki eden ve öteki insanlar üzerindeki etkisini ifade etmektedir.
- **Özerklik:** Sorumluluk ya da işteki özgürlük ve takdir yetkisidir.
- **Geribildirim:** İş görenin işini ne kadar iyi veya kötü yaptığı ile ilgili bilgi.

İş karakteristikleri ya da özellikleri yönteminde anlamlı bir iş için beceri, görevin önemi ve tanımı önemlidir. İş tasarımlarında bu niteliklerin göz önüne alınması gerekmektedir. Özetle bu beş unsurun söz konusu olduğu iş tasarımları iş görenler için motive edicidir. Sayılan bu beş unsurun olmadığı boyutlar ise çalışanın moralini, motivasyonunu, başarısını olumsuz etkilemektedir.

2.3.5. Süreç Yenileme

Süreç yenileme veya diğer bir ifade ile değişim mühendisliği son yıllarda iş tasarımı alanında gündeme gelen bir yöntemdir. İşletmenin

veya kurumun o gün ki koşullarına göre daha çok rekabetçi olmaları amacıyla iş süreçlerinin incelenmesi, yeniden tasarlanması süreç yönetimi olarak ifade edilmektedir. İş süreçlerinde daha fazla maliyet, kalite, hız ve hizmet gibi performans göstergeleri dikkate alınmakta ve çıktılar üzerinde durulmaktadır. Özetle, süreç yenileme iş sistemleri üzerinde durulan uygulanan bir yöntemdir.

2.3.6. Kalite Çemberleri

Üretim miktarı ya da kalitesi gibi konularda değerlendirmeler yapan ve ortaya çıkan sorunlara çözüm getiren 8-10 kişiden oluşan bir tür çalışma gruplarıdır. Belirli aralıklarla ve düzenli yapılan toplantılarla kalite konusunda var olan sorunlar ele alınır, değerlendirilir ve çözümler üretilir. Yöntem iş görenlerin sorunların çözümüne çok daha fazla katılım sağlamasına imkân tanır. Bu noktada kurum kültürünün bu yöntemin uygulanabilir olmasına elverişli olması gerekmektedir. Aksi halde sorunlar yaşanır ve hem kurum hem de iş görenler açısından zaman ve para kaybına neden olur.

2.3.7. Öğrenen Bürokrasiler Yöntemi

Son dönemlerde tüm dünyada küreselleşmenin de artmasıyla beraber, standartlaşmanın yaratıcılığı yok ettiği, hiyerarşinin öğrenmenin önüne geçtiği gibi görüşlerin taraftar bulduğu görülmektedir. Bunun yanında zaman hareket çalışmalarının da iyileşme sürecinde engel teşkil ettiği gündeme getirilmektedir. Kurumlarda katı disiplinle ayrıntılı standartlar iş görenleri kuruma ve işe yabancılaştırmakta ve bu durumun ise çalışan yönetici ilişkilerini zedeleyeceği konuşulmaya

başlanmıştır. Sayılan bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla öğrenen bürokrasiler yöntemi uygulamaya alınmıştır. Bu yöntemde üzerinde durulan konular şu şekilde sıralanabilir:

- Kurumda verim artışına dikkat edilerek yönetime destek sağlanmalıdır.
- Çalışanlar kendi işlerinde tasarım ve denetim konularında söz sahibi olmalarına imkan verilerek iş tatmini ve motivasyon artırılmalıdır.
- İşgücü ile yönetim arasındaki dengeye dikkat edilerek iş görenlere hizmet edilemeye çalışılmalıdır.
- Yeniliği yakalama noktasında çalışanların da dikkatinin bu noktaya çekilmesine özen gösterilmelidir.
- Yeniliğin yakalanmasında kurum içi iletişime önem verilmeli ve çalışanların da benimsetilmesi sağlanmalıdır.
- Sürdürülebilir iyileşme kurumun en temel ilkelerinden biri haline getirilmelidir.

Sayılan nu hususlara dikkat edilerek işletmenin ya da kurumun diğer dönemlerle karşılaştırıldığında daha başarılı şartlarda varlığını sürdürmesi ve verimliliğin artırılması mümkün olacaktır.

SONUÇ

İşletmelerde iş analizi ve iş tasarımı kavramları birbirleriyle yakından ilişkili ve çoğu zaman da birbiri ile karıştırılan kavramlardır. İş tasarımı işlemleri iş analizini takip etmektedir ve hem iş analizi hem de tasarımı süreçlerinin en temel amacı, işletme ihtiyaçları ve çalışanlar arasında

doğru ihtiyaçların karşılanması ve çalışanların doğru beceri, bilgi ve yeteneklerle en iyi uyumun yaratılmasıdır.

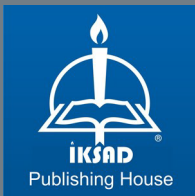
İş analizi, işletmelerde işin gereklilikleri, işin yapılış koşulları, işin içeriği gibi konularda sistemli bilgi toplanması ve analiz edilmesi sürecidir. İş analizi ile elde edilen bilgiler kurumlarda birçok insan kaynağı uygulamasında önemli veri teşkil etmektedir.

İş tasarımı süreci işletmeye ve iş görene sayısız faydaları olan önemli insan kaynakları işlevlerindedir. İş tasarımı kurumlarda işlerin verimlilik ve etkinlik esaslı temel hedeflerine ulaşma ve bireylerin işe yönelik tutumlarını anlamlandırma süreçleridir. Bu kapsamda teknoloji, rekabet, işletme çevresi, işin özellikleri, iş gören, iş gören ve iş arasındaki ilişki, etkileşim bu süreçte değerlendirilmesi gereken faktörlerdir. Süreç kapsamında değerlendirilmesi gereken bu faktörlerin sayıca çokluğu, iş tasarımının davranışsal, hukuksal ve teknik olmak üzere çok yönlü bir uygulama olduğunu göstermektedir. İş tasarımı sürecinde uygulanmakta olan birçok yöntem söz konusudur. Bu yöntemler arasında iş basitleştirme, iş zenginleştirme, iş genişletme, süreç yenileme, öğrenen bürokrasiler, takım çalışmaları ve iş özellikleri modeli bulunmaktadır. İş tasarımı ile ilgili unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri de iş analizi, performans ölçümü, kariyer yönetimi, iş analizi gibi diğer insan kaynakları uygulamaları ile ilişkili olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akgeyik, T., Dolgun U., Birgül Ç., Özler D. E., Kağnıcıoğlu D., Özbek M. F., Çoklak A., Serinkan C. (Ed.) (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ardıç K., Özdemir Y. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Bingöl, D. (1990). *Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Bozkurt, Ö., Sezen S. ve Ergün T. (2004). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: TODAİE.
- Çavuş, S. (2005). *İş Analizi ve İş Tasarımı, İçinde: Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi: İlkeler ve Uygulamalar*. (Ed.) Demir, C., Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çelikten, M. (2005). Neden İş Analizi Yapılmalı? *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, (18), 127-135.
- Güney, S. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Ankara.
- Güngör, E. (2006). *Örgütlerde İş Analizi ve Keşan Belediyesinde Örnek Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Balıkesir.
- Halis, M. Ve Tekinkuş, M. (2013). *Kamuda Performans Yönetimi*, (Balcı, A. vd. eds), Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, (Üçüncü Baskı), Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Köklü, K. (2018). İş Analizi, İş Analistliği ve İş Zekâsı, *Lectio Socialis*, 2, (2), 121 – 142.
- Öge, S. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Öge, S. ve Karasoy, H. A. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Eğitim Yayınevi: Konya.
- Pelit, E. ve Gökçe F. (2009). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İş Analizi ve Sorunlar: Kavramsal Bir Değerlendirme, *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*. 3 (1): 18-33.

- Pem360. (2016). İş Analizi nedir? İş Analistinin Görevleri nedir? 3 Ocak 2018 tarihinde, <https://www.pem360.com/blog/BusinessAnalysis/Is-Analizi-nedir-Is-Analistinin-Gorevleri-nedir-/443> Erişim Tarihi: 01.02.2022.
- Sabuncuoğlu, Z. (2013). İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Sözen, S. (2005). *Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Tunçer, P. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

ISBN: 978-625-8405-68-2